

PIRMOJO PASAULINIO KARO VEIKSMAI LIETUVOS TERITORIJOJE 1915 M. RUGPJŪČIO PABAIGOJE–RUGSĖJO MĖNESĮ

Marius PEČIULIS
Vytauto Didžiojo karo muziejus

ĮVADAS

Pirmasis pasaulinis karas (1914–1918 m.) – vienas baisiausių išgyvenimų žmonijos istorijoje. Jis nusinešė milijonus gyvybių, liko daugybė sužeistųjų, jame dalyvavusios šalys patyrė milžiniškus ekonominius nuostolius.

Lietuvoje apie šį labai svarbų Europos, kartu ir pasaulio istorijai laikotarpį mažai kalbama argumentuojant tuo, kad mūsų šalis tuo metu dėl carinės Rusijos ir Vokietijos okupacijų buvo praradusi valstybingumą. Taigi nebuvo aktyvi veikėja, o tik pasyvi stebėtoja to, kas dedasi. Tačiau tokie argumentai nėra svarūs, nes:

- Pirmojo pasaulinio karo metais Lietuva įėjo į carinės Rusijos imperijos, kuri XIX a. antroje pusėje–XX a. pradžioje buvo viena svarbiausių veikėjų tarptautinės politikos arenoje, sudėtį. Taigi, mūsų kraštas, nors ir ne savo valia, dalyvavo šiame kare Antantės pusėje – Lietuvos vyrai privalėjo tarnauti imperijos kariuomenėje;

- šis globalus konfliktas tiesiogiai ir labai skaudžiai palietė mūsų kraštą: 1914–1915 m. Lietuvos teritorijoje vyko Rytų fronto mūšiai, kurie pareikalavo didelių žmonių aukų ir sunaikino krašto ekonomiką;

- Lietuvai Pirmasis pasaulinis karas tapo brolių žūdišku karu: tiek Rusijos, tiek Vokietijos kariuomenėse tarnavo daug lietuvių karių, kurie neretai susidurdavo mūšio lauke;

- jei ne šis karas, vargu ar galėtume šiandien kalbėti apie 1918 m. vasario 16 d. Būtent Pirmasis pasaulinis karas svariai prisidėjo prie senųjų Europos imperijų griūties ir suteikė stiprų impulsą šio regiono tautinėms valstybėms, tarp jų ir Lietuvai, atsikurti.

Šiame darbe nesistengta išsamiai aptarti visų Pirmojo pasaulinio karo veiksmų Lietuvos teritorijoje, nes ribojimo darbo apimtis, todėl dėmesys bus sutelktas į vieną karo etapą.

Kaizerinės Vokietijos kariuomenės 163-iajame pėstininkų pulke tarnaujantys klapėdiečiai. 1914 m. (iš *Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus (MLIM) rinkinių*)

1915 m. rugpjūčio antroje pusėje neatlaikiusi Vokietijos kariuomenės spaudimo kapituliavo Kauno tvirtovė. Taip buvo suduotas didžiulis smūgis visai Rusijos vakarinio pasienio gynybos sistemai. Tačiau net ir praradus vieną iš stipriausių atramos punktų visoje Rusijos imperijoje – Kauno tvirtovę, Rusijos karinių pajėgų padėtis netapo beviltiška – toliau besiskverbiančias Vokietijos pajėgas vis dar stabdė neužimtos Alytaus ir Gardino tvirtovės. Be to, aukščiausiai Rusijos karinei vadovybei rūpėjo apsaugoti nuo priešininkų Vilniaus miestą, nes jis buvo svarbus geležinkelio linijų susikirtimo taškas, čia rezidavo karinės apskrities valdyba. Vilnius buvo tapęs ginklų ir amunicijos saugykla. Tai, kad miesto nesiruošta lengvai atiduoti, rodo ir prie jo pradėtos rengti įtvirtintos gynybos linijos. Kad galėtų užimti dabartinę Lietuvos sostinę, Vokietija buvo priversta surengti net dvi dideles operacijas – Vilniaus operaciją ir Švenčionių prasiveržimą, kurių metu į Lietuvą buvo mestos stiprios pajėgos iš kitų Rytų fronto vietų.

Rašant Pirmojo pasaulinio karo tematika, pagrindinė problema – informacijos stoka. Ši tema tarp Lietuvos istorijos tyrėjų nėra populiari. Kiek didesnis susidomėjimas 1920–1940 m. laikotarpiu, kai neseniai praūžusi neganda dar buvo gyva žmonių atmintyje. Aptariamuoju metu dienos šviesa

Lietuviai – carinės Rusijos kariuomenės kariai. Pirmas iš kairės – praporščikas Jonas Matulionis. 1917 m. (iš *Vytauto Didžiojo karo muziejaus (VDMK) rinkinių*)

išvydo nemažai atsiminimų tiek carinės Rusijos kariuomenės karininkų, vėliau tarnavusių ir nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje, tiek paprastų civilių žmonių, kurie išgyveno karo baismus, matė nuolat besikeičiančias kariuomenes. Iš tokių veikalų galima paminėti Aleksandro Uspensko, tarnavusio carinės Rusijos kariuomenėje, atsiminimus¹. Tačiau jie daugiau informacijos gali suteikti rašant apie 1914 m.–1915 m. pradžios karo veiksmus, kautynes Augustavo miškuose. Mums rūpima tematika čia praktiškai nieko nėra.

Dar vienas didesnės apimties veikalas – Petro Rusecko surinkti keliolikos žmonių atsiminimai². Darbas įdomus tuo, kad jame iš labai arti, paprasto kaimo žmogaus akimis, pažvelgiama į karo kasdienybę, kaip viena po kitos keičiasi kariaujančių šalių kariuomenės ir kaip vietos gyventojai toliau bando prisitaikyti

prie pakitusių gyvenimo sąlygų. Veikalui papildomos vertės suteikia ir tai, kad jame pateikiami atsiminimai surinkti ne kuriame nors viename konkrečiame regione, bet praktiškai visoje Lietuvoje. Daugelyje atsiminimų tik užsimenama apie pačius karo veiksmus, dėmesys labiau kreipiamas į Vokietijos okupacijos laikotarpį, prasidėjusį jau Rusijos kariuomenės išstūmus iš Lietuvos.

Apie vokiečių okupaciją bylojančių išspausdintų atsiminimų galime rasti tarpukariu leistuose periodiniuose leidiniuose: *Trimite*, *Mūsų žinyne* ir ypač *Karo archyve*. Vėlesniuose *Karo archyvo* numeriuose yra netgi atskira skiltis, skirta Pirmajam pasauliniam karui, kur pateikti A.Vireliūno³, Antano Mer-

¹ A. Uspenskis, *Didysis karas*, Kaunas, 1932.

² P. Ruseckas, *Lietuva Didžiąjame kare*, Vilnius, 1939.

³ A. Vireliūnas, *Atsiminimai iš Didžiojo karo // Karo archyvas*, t. 1, Kaunas.

čio⁴, V. Steponaičio⁵, vyr. ltn. A. Urbelio⁶, J. Pikčilingio⁷, J. Kuzmicko⁸, J. Mažuikos⁹, S. Jablonskienės¹⁰, A. Neverausko¹¹, S. Narušio¹², K. Jokanto¹³, H. Baltrušaičio¹⁴, M. Čilvinaitės¹⁵, T. Daugirdo¹⁶, A. Juozpavičiaus¹⁷, J. Breivos¹⁸, J. Audicko¹⁹, ltn. A. A. Tumavičiaus²⁰, ats. plk. J. Barkausko²¹, J. Lapinsko²² atsiminimai. Šie memuarai vertingi norint susipažinti su karo kasdienybe.

Šiek tiek kitokio pobūdžio informacijos randame periodiniame leidinyje *Mūsų žinynas*. Čia daugumos išspausdintų straipsnių autoriai kariai: kpt. Austas Karolis²³, mjr. Petras Kutka²⁴, kpt. Pranas Lesauskis²⁵ ir kt. Šie straipsniai informatyvūs, nes juose rašoma ne tiek apie karo veiksmus, kiek apie kariavimo ypatumus. *Mūsų žinyne* galime rasti ir vertingos statistinės informacijos

⁴ A. Merkys, V. Steponaitis, Nepastebėtos aukos // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926.

⁵ V. Steponaitis, Karininko Rimavičiaus nužudymo byla // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926; V. Steponaitis, Šiaulių gimnazijos užpuolimas // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926.

⁶ A. Urbelis, Vokiečių okupacijos laikai // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926.

⁷ J. Pikčilingis, Pergvyentos valandos // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926.

⁸ J. Kuzmickas, Mano pergyvenimai // *Karo archyvas*, t. 3, Kaunas, 1926.

⁹ J. Mažuika, Didžiojo karo atsiminimai // *Karo archyvas*, t. 6, Kaunas, 1929.

¹⁰ S. Jablonskienė, Didžiajam karui siaučiant // *Karo archyvas*, t. 6, Kaunas, 1929.

¹¹ A. Neverauskas, Iš vokiečių okupacijos laikų // *Karo archyvas*, t. 6, Kaunas, 1929.

¹² S. Narušis, Didžiojo karo metai Kidulių-Kaimelio apylinkėje // *Karo archyvas*, t. 7, Kaunas.

¹³ K. Jokantas, Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu (1914–1918) // *Karo archyvas*, t. 8, Kaunas.

¹⁴ H. Baltrušaitis, Vokiečių okupacija Sudarge // *Karo archyvas*, t. 8, Kaunas.

¹⁵ M. Čilvinaitė, Didžiojo karo vargai Šaukėnų apylinkėje // *Karo archyvas*, t. 8, Kaunas.

¹⁶ T. Daugirdas, Kaunas vokiečių okupacijoje // *Karo archyvas*, t. 9, Kaunas.

¹⁷ A. Juozpavičius, Vokiečių okupacija Varniuose // *Karo archyvas*, t. 9, Kaunas.

¹⁸ J. Breiva, Atsiminimai iš vokiečių okupacijos Danguose // *Karo archyvas*, t. 9, Kaunas.

¹⁹ J. Audickas, Didžiojo karo atsiminimai // *Karo archyvas*, t. 9, Kaunas.

²⁰ A. A. Tumavičius, Visuomeninis gyvenimas Kupiškėje vokiečių okupacijos metu // *Karo archyvas*, t. 10, Kaunas.

²¹ J. Barkauskas, Ginkluotas pasipriešinimas vokiečiams Plutiškės apylinkėje // *Karo archyvas*, t. 11, Kaunas.

²² J. Lapinskas, Mano atsiminimai iš okupacijos laikų // *Karo archyvas*, t. 11, Kaunas.

²³ K. Austas, Šlifenas ir vokiečių kariuomenės sugrupavimas 1914 m. kampanijai // *Mūsų žinynas*, t. 9, Nr. 27, 1925.

²⁴ P. Kutka, Geležinkelių atstatymo darbai Lietuvoje 1914–1918 m. // *Mūsų žinynas*, t. 21, Nr. 76, 1931.

²⁵ P. Lesauskis, Ginklų ir šovinių vartojimas ir jų gamyba per Didįjį karą // *Mūsų žinynas*, t. 14, Nr. 41, 1928.

apie Lietuvos gyventojų skaičiaus kaitą karo metais²⁶, taip pat ganėtinai informatyvių straipsnių, kur bandoma nagrinėti Pirmojo pasaulinio karo veiksmų eigą Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose. Iš tokių veikalų galime paminėti Vokietijos karininko Bokmano (Böckman) veikalą, skirtą kautynėms Šiauliu apylinkėse 1915 m. vasarą²⁷. Jame pateikiama nemažai faktinės medžiagos, tačiau ji neaiškiai išdėstyta, o ir pati situacija atskleista paviršutiniškai, praktiškai be jokio konteksto nei pasakojimo pradžioje, nei pabaigoje.

Kalbant apie Vokietijos kariuomenės karininkų atsiminimus būtinai reikia paminėti ir *Mūsų žinyne* išspausdintus Vokietijos Rytų fronto štabo viršininko generolo Ėricho Liudendorfo²⁸ (Erich Lüdendorff) ir Vokietijos 10-osios armijos XL rezervinio korpuso vado generolo Karlo Licmano (Karl Litzman) memuarus. Šie veikalai vertingi, nes suteikia galimybę pažvelgti į kovų lauku virtusią Lietuvą akimis tų žmonių, kurie vadovavo per mūsų kraštą žygiuojančioms svetimoms kariuomenėms. Natūralu, jog Lietuvoje esanti viena iš stipriausių carinės Rusijos sausumos tvirtovių – Kaunas – jau tarpukariu pradėjo traukti istorijos tyrėjų dėmesį. *Mūsų žinyne* spausdinamas Kauno tvirtovės užėmimui skirtas darbas, parašytas pulkininko Kosto Boleckio²⁹, kuriame gausu faktų. Tačiau mums šis ir K. Licmano veikalas labiau buvo naudingi tik bendrai aprašant vieną operaciją, kuri nėra pagrindinis šio darbo objektas.

Norint susidaryti bendrą Pirmojo pasaulinio karo vaizdą, nepakeičiamas generolo Leono Radaus-Zenkavičiaus, tarnavusio tiek carinės Rusijos, tiek atgimusios Lietuvos kariuomenėse, veikalas³⁰. Nors jo pavadinime ir figūruoja žodis „trumpas“, išsamesnio darbo, išleisto Lietuvoje ir skirto Pirmojo pasaulinio karo veiksmams visuose frontuose nušviesti, nerasime ne tik tarpukario, bet ir šiandienėje Lietuvoje. Tačiau autoriaus užmojai neleido smulkiau panagrinėti atskirų įvykių, todėl Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Lietuvos teritorijoje apžvelgiami labai paviršutiniškai.

Gilinantį į karo veiksmus daugiau informacijos galima rasti to meto spaudoje. Naudingas 1915 m. rugsėjo mėnesį Tilžėje pradėtas leisti laikraštis *Dabartis*. Jau pati jo leidimo vieta byloja, kad tai buvo provokiškas spaudinys. Tačiau jis naudingas kaip faktografinės medžiagos šaltinis, kadangi čia kiekvieną dieną buvo skelbiamos naujienos iš Rytų fronto. Aišku, aklai šia

---

²⁶ Natūralis gyventojų judėjimas Lietuvoje 1915–1925 // *Mūsų žinynas*, t. 5, Nr. 14, 1923; Natūralis gyventojų judėjimas Lietuvoje 1915–1922 m. // *Mūsų žinynas*, t. 14, Nr. 40, 1928.

²⁷ **Bockman**, Kautynės ties Šiauliais 1915 metais // *Mūsų žinynas*, t. 9, Nr. 27, 1925.

²⁸ **K. Litzman**, Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas // *Mūsų žinynas*, t. 19, Nr. 65, Kaunas, 1925.

²⁹ **K. Boleckis**, Kauno tvirtovės gynimas // *Mūsų žinynas*, t. 5, Nr. 14, 1923.

³⁰ **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, Kaunas, 1924.

informacija pasitikėti negalima, nes ji pateikta suinteresuotos pusės. Tačiau beveik visuose jo numeriuose yra skiltis, kur pateikiami Rusijos pusės pranešimai. Antras šio leidinio trūkumas – spausdinta pavėluota informacija. Norint dienos tikslumu datuoti konkretų įvykį, vien šiuo šaltiniu negalima pasikliauti, nes medžiaga pateikiama kelioms dienoms ar net savaitei praėjus po įvykio, tad laikraščiu *Dabartis* rašydami darbą galėjome naudotis tik kaip papildomu šaltiniu.

Panašiai galima vertinti ir laikraštį *Lietuvos žinios*. Tai – jau kitos kariaujančios šalies (turint omenyje, kad Lietuva priklausė carinei Rusijai, – M. P.) leistas leidinys, todėl skaitydami jį susiduriame su tomis pačiomis problemomis. Tačiau šis šaltinis mūsų straipsniui ne toks naudingas kaip *Dabartis*, kadangi 1914–1915 m. pirmoje pusėje palyginti reguliariai ėjęs, Rusijos pajėgoms pradėjus staigiai trauktis iš Rytų Prūsijos ir Lenkijos, pasirodydavo itin retai. Mums labiausiai rūpimu metu, rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo mėnesį, neišleista nė vieno numerio.

Taigi, trumpai apžvelgus lietuvių kalba išleistus šaltinius, skirtus Pirmojo pasaulinio karo problematikai aptarti, matyti, jog darbų, konkrečiai nagrinėjančių karo veiksmų eigą, yra mažai. Todėl neįmanoma išsiversti be svetimomis kalbomis išleistų veikalų. Savaimė suprantama, jog pirmiausiai informacijos reikia ieškoti Lietuvos teritorijoje kariavusių šalių – Rusijos ir Vokietijos – autorių darbuose.

Vienas iš tokių yra Pirmojo pasaulinio karo dalyvio A. Svečino (А. Свечин) atsiminimai³¹. Carinės Rusijos karininkas A. Svečinas dalyvavo kovos veiksmuose Lietuvos teritorijoje po Kauno tvirtovės užėmimo, todėl jo knygoje galime rasti itin vertingos smulkios geografinės medžiagos, padedančios nustatyti kai kurių mūšių vietas. Darbo trūkumas – sovietinė cenzūra. Labai akivaizdus autoriaus noras sumenkinti Rusijos kariuomenės vadų kompetenciją, kartais visai nepagrįstai stengiantis suversti jiems visą kaltę dėl pralaimėjimų.

Taip pat labai naudingas faktografinės medžiagos rinkinys – *2-osios gvardijos pėstininkų divizijos žurnalas*³². Šis leidinys – sausas faktų rinkinys, galima sakyti, divizijos dienoraštis, kuriame praktiškai nėra platesnių komentarų, tiesiog išvardijama, kur, kada ir su kuo kariauta. Kadangi 2-oji gvardijos pėstininkų divizija buvo vienas pagrindinių Vilniaus miesto gynybos ramsčių, šis šaltinis mums ypač vertingas.

³¹ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914-18 г.*, том I, М-Л, 1930.

³² *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915* // http://www.grwar.ru/library/FD_2_1915/index.html

Fronto kasdienybės vaizdą padeda susidaryti E. A. Vercinskio (Э. А. Верцинский)³³, D. V. Balanino (Д. В. Баланин)³⁴, S. A. Tornau (С. А. Торнау)³⁵ darbai; M. K. Lemkės (М. К. Лемке)³⁶, A. A. Šichlinskio (А. А. Шихлинский)³⁷, F. Palicino (Ф. Палицын)³⁸, A. A. Polivanovo (А. А. Поливанов)³⁹ atsiminimai.

Rengiant šį darbą, kad būtų išvengta vienpusio įvykių vertinimo, stengtasi naudotis ne tik rusiškais, bet ir vokiškais šaltiniais. Vienas iš pagrindinių, kuriame aprašomi šio darbo chronologines ribas atitinkantys karo veiksmai, yra Vokietijos valstybės archyvo parengtas leidinys, skirtas 1915 m. Vokietijos kariuomenės operacijų apžvalgai⁴⁰. Jame ganėtinai išsamiai aptariami karo veiksmai Lietuvos teritorijoje. Taip pat naudota ir daugiau vokiškų šaltinių⁴¹. Labai gaila, kad tik 1915 m. gruodžio mėnesį pradėtas leisti Vokietijos 10-osios armijos laikraštis⁴², tačiau atskirų fragmentų, kurių mums reikia, galime rasti ir vėlesniuose jo numeriuose.

Kur kas didesnė problema, su kuria buvo susidurta rašant šį darbą, – archyvinių nepublikuotų šaltinių Lietuvoje trūkumas. Karo metu Rusijos kariuomenei traukiantis iš Lietuvos nemažai archyvinės medžiagos iš mūsų krašto buvo išvežta. Šiam darbui aktualiausia medžiaga saugoma Maskvoje, Rusijos valstybiniame karo istorijos archyve (Российский

---

³³ Э. А. Верцинский, *Из Мировой войны*, Таллинн-Ревель, 1931.

³⁴ Д. В. Баланин, Вилейка. Бой 10-го сентября 1915 года // *Военный сборник*, Но. 10, 1916 // http://www.grwar.ru/library/Balanin-Vileyka/BV_01.html

³⁵ С. А. Торнау, *С родным полком*, Берлин, 1923 // <http://www.grwar.ru/library/Tornau/index.html>

³⁶ М. К. Лемке, *250 дней в царской ставке*, Минск, 2003 // <http://www.grwar.ru/library/Lemke250days/index.html>

³⁷ А. А. Шихлинский, *Мои воспоминания*, Баку, 1984 // <http://www.grwar.ru/library/Shikhlihsy/index.html>

³⁸ Ф. Палицын, *В штабе Северо-Западного фронта* // <http://www.grwar.ru/library/Palitsyn/index.html>

³⁹ А. А. Поливанов, *Девять месяцев во главе Военного министерства (13 июня 1915 г.–13 марта 1916 г.)* // *Вопросы истории*, 1994 // <http://www.grwar.ru/library/Polivanoff-Memories/index.html>

⁴⁰ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932.

⁴¹ Э. Людендорф, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, Кршко, Ауман, 1940; *Die Bayerische kavaleriedivision 1915 in Litauen und Kurland*, München, 1938; *Schlachtfelder in Ostpreussen*, 2 auflage, Königsberg, 1932; *Schlachten des Weltkrieges. Die kämpfe um Baranovitschi*, Band 9, Berlin, 1927.

⁴² *Zeitung der 10. armee*, Nr. 1, 1915 // <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/feldztg10armee1915> bis 1916/ *Zeitung der 10 armee*, Nr. 51-100, 1916 // Vytauto Didžiojo karo muziejus, Pagalbinės medžiagos fondas (toliau – VDKM PM).

государственный военно-исторический архив). Deja, autorius neturėjo galimybės pasinaudoti šiais informacijos klodais. Tą patį galima pasakyti ir apie Vokietijos archyvus. Tad medžiagos ieškota Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA). Tačiau čia galima rasti daugiau informacijos, susijusios su pasirengimu karui⁴³, su karo nuostolių gyventojams atlyginimu⁴⁴, dokumentų apie Pirmojo pasaulinio karo veiksmus Lietuvoje 1915 m. rugpjūčio pabaigoje–rugsėjį nėra. Su Kauno tvirtovės istorija susijusios informacijos galime rasti Kauno apskrities archyve⁴⁵.

Sovietmečiu išleistuose veikaluose apie Pirmojo pasaulinio karo veiksmus Lietuvos teritorijoje užėmus Kauno tvirtovę minėtini *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*⁴⁶, kur fragmentiškai užsimenama apie jų eigą minėtu laikotarpiu.

Pastebėta, kad Lietuvai atgavus nepriklausomybę daugiau dėmesio skiriama Pirmojo pasaulinio karo tyrimams, kai tai būna susiję su Kauno tvirtovės istorija. Šia tema skirtinguose periodiniuose leidiniuose pasirodė keli Arvydo Pociūno straipsniai⁴⁷. Paskutinės Kauno tvirtovės gyvavimo dienos išsamiai atskleistos šio autoriaus monografijoje⁴⁸. Darbas vertingas dėl panaudotos gausios Rusijos archyvuose surinktos neskelbtos medžiagos. Ganėtinai išsamiai tvirtovės istorija, tiesa, labiau fortifikaciniu aspektu, nuo pat jos įkūrimo iki kapituliacijos atskleista Vladimiro Orlovo darbe⁴⁹.

Rusijos istoriografija, susijusi su Pirmuoju pasauliniu karu, yra pažengusi gerokai toliau už Lietuvos. Pirmiausia dėl turimų archyvų. Tiesa, kaip minėta, sovietmečiu Pirmojo pasaulinio karo tematika nebuvo „populiari“, tačiau dienos šviesą vis dėlto išvydo keli Rusijos autorių darbai. Vienas jų, svarbus mums, – N. Jevsejevo (Н. Евсеев) knyga, skirta Švenčionių prasižėmimui⁵⁰. Tai ganėtinai išsamus veikalas, kuriame autorius nagrinėja ne tik pačią karo veiksmų eigą Lietuvos ir dabartinės Baltarusijos teritorijoje, bet pažvelgia ir

⁴³ Vilniaus apskrities karinio viršininko valdyba // LVIA. F. 496; Trakų apskrities karinio viršininko valdyba // LVIA. F. 512; Švenčionių apskrities karinio viršininko valdyba // LVIA. F. 505; Vilniaus miesto karo prievolės komisija // LVIA. F. 499; Trakų apskrities karo prievolės komisija // LVIA. F. 514; Suvalkų gubernijos apskričių karo prievolės komisija // LVIA. F. 1027.

⁴⁴ 1-oji Vilniaus atskira įvertinimo komisija // LVIA. F. 522; 2-oji Vilniaus atskira įvertinimo komisija // LVIA. F. 522.

⁴⁵ 1880–1915 metų Kauno karinės tvirtovės dokumentai // KAA. F. 1-465.

⁴⁶ *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. II, Vilnius, 1965.

⁴⁷ A. Pociūnas, Kauno tvirtovės žlugimas // *Darbai ir dienos*, Kaunas, Nr. 21, 2000; A. Pociūnas, Garlaiviai Kauno tvirtovėje // *Kauno istorijos metraštis*, Nr. 21, Kaunas, 2002.

⁴⁸ A. Pociūnas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, Vilnius, 2008.

⁴⁹ V. Orlov, *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*, Kaunas, 2007.

⁵⁰ Н. Евсеев, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, Москва, 1936.

į operacijos priešistorę, kariujančių šalių planus, kariuomenių sudėtį ir kt. Darbas parašytas naudojantis archyviniais šaltiniais. Tiesa, jis gana vienpusis, nes labai mažai remtasi Vokietijos šaltiniais. Taip pat darbo vertę mažina ir tai, kad jis turėjo pereiti sovietinės cenzūros filtrą, todėl į kai kuriuos faktus, ypač susijusius su Rusijos kariuomenės vadų vertinimu, reikia žvelgti atsargiai.

Naudingi buvo ir Rusijos istorijos tyrėjų emigrantų darbai. Išsamiau aprašyti Vokietijos Nemuno ir 5-osios Rusijos armijos kovas mums padeda G. A. Goštauto (Г. А. Гоштoвт) darbas⁵¹. Tai emigracijoje leistas veikalas, todėl autoriaus nevaržė sovietiniai stereotipai ir cenzūra. Jis daugiausiai dėmesio skiria 1-ajai gvardijos kavalerijos divizijai, tačiau kartu pateikia ir ganėtinai platų įvykių kontekstą, kas darbui suteikia papildomos vertės. Tiesa, kai kurie G. Goštauto išdėstyti faktai kelia abejonių, ypač kalbant apie nustatytas vietas, tačiau klaidų galima išvengti lyginant jį su kitais veikalais.

Norint pažvelgti į mūsų nagrinėjamos problematikos priešistorę vertingas G. Korolkovo (Г. Корольков) veikalas, kuriame nagrinėjami karo veiksmai Lietuvos teritorijoje 1915 m. vasarą⁵². Šiame darbe aptariami tie patys įvykiai, kaip ir *Mūsų žinyne* išspausdintame Bokmano straipsnyje, tačiau G. Korolkovo veikalo chronologiniai rėmai šiek tiek platesni, o ir pati darbo apimtis leidžia pažvelgti į tuos pačius karo veiksmus Žemaitijoje ir Vidurio Lietuvoje gerokai plačiau. Bendrąsias žinias mums rūpima tematika padeda pagilinti A. Zajončkovskio (А. М. Зайончковский)⁵³, N. N. Golovino (Н. Н. Головин)⁵⁴, A. A. Kersenovskio (А. А. Керсеновский)⁵⁵, K. A. Zaleskio (К. А. Залесский)⁵⁶, O. Leonovo (О. Леонов) ir Y. Uljanovo (И. Ульянов)⁵⁷ veikalai.

Pagrindiniai šio darbo šaltiniai – rusų, vokiečių ir lietuvių kalbomis daugiausiai periodiniuose leidiniuose išspausdinta medžiaga: kare dalyvavusių žmonių atsiminimai, amžininkų straipsniai, pranešimai to meto spaudoje. Taip pat Rusijos ir Vokietijos autorių istoriografinė medžiaga, kuri ir šaltiniai liudija, kad Pirmojo pasaulinio karo eiga Lietuvos teritorijoje užėmus Kauno tvirtovę nėra išsamiai aprašyta.

⁵¹ Г. А. Гоштoвт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, Париж, 1942. // http://www.grwar.ru/library/Goshtovt-Kirasiry_II/index.html; Г. А. Гоштoвт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну*, Париж, 1938 // <http://www.grwar.ru/library/Goshtovt-Kirasiry/index.html>

⁵² Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, М.-Л., 1926.

⁵³ А. М. Зайончковский, *Первая мировая война*, Санкт-Петербург: Полигон, 2000.

⁵⁴ Н. Н. Головин, *Военные усилия России в Мировой войне*, Москва: Кучково поле, 2001.

⁵⁵ А. А. Керсеновский, *История Русской армии*, Москва, 1999.

⁵⁶ К. А. Залесский, *Кто был кто в Первой мировой войне*, Москва: Астрель, АСТ, 2003.

⁵⁷ О. Леонов, И. Ульянов *Регулярная Пехота 1855–1918*, Москва, 1998.

Šio straipsnio autorius siekė:

- 1) trumpai apžvelgti karo eigą Rytų fronte nuo pat jo pradžios, atkreipdamas dėmesį į Rusijos ir Vokietijos planus ir karinį potencialą;
- 2) plačiau aptarti Vokietijos kariuomenės žygį į Lietuvą nuo 1915 m. balandžio mėnesio, kai buvo užimta daugiau kaip pusė Lietuvos teritorijos;
- 3) aptarti Pirmojo pasaulinio karo veiksmus Lietuvos teritorijoje rugpjūčio pabaigoje–rugsėjį.

Rašant darbą susidurta su datavimo problema. Kaip žinome, carinėje Rusijoje buvo naudojamas senojo pavyzdžio kalendorius (Julijaus), o Vakarų Europoje – naujasis (Grigaliaus). Senasis nuo naujojo nuo XX a. pradžios jau atsiliko 13 dienų. Vėliau rašydami savo tekstus vieni rusų autoriai naudojo senąjį kalendorių, kiti vertė senąsias datas į naujas, tačiau blogiausia tai, kad retas kuris iš jų nurodė, kuriuo stiliumi pateiktos datos. Darbo autorius datas nurodė tik naujuoju stiliumi, kuris naudojamas ir šiandien. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad darbe pateikti dabartiniai Lietuvos miestų, miestelių ir kaimų pavadinimai (pvz., Novoaleksandrovskas = Zarasai).

1. BENDRA SITUACIJA PIRMOJO PASAULINIO KARO RYTŲ FRONTE 1914 M. ANTROJE PUSĖJE–1915 M. PRADŽIOJE

1.1. Vokietijos ir Rusijos pasirengimas karui

Geriausiai Pirmajam pasauliniam karui buvo pasirengusi Vokietija – kariuomenę aprūpino išsivysčiusi pramonė, išplėtotas geležinkelių ir auto-transporto kelių tinklas leido jai tinkamai pasiruošti tiek puolamiesiems, tiek gynybiniams veiksams. Mobilizacijos pabaigoje Vokietijos kariuomenė sudarė beveik 4 milijonai karių⁵⁸.

Vokietijos veiksmų planą dar XIX a. pabaigoje parengė Generalinio štabo viršininkas generolas feldmaršalas Alfredas fon Šlifenas (Alfred von Schlieffen). Jis numatė karą dviem frontais – su Prancūzija iš vakarų ir Rusija iš rytų pusės. Kilus karui, Vokietija pirmiausiai didžiąją pajėgų dalį turėjo mesti kovai su Prancūzija, taip išnaudodama laiką, per kurį Rusija vykdys mobilizaciją. Tuo metu Rytų fronte Vokietija ketino pamažu atsitraukti, kol pasieks Vyslos liniją, ir paskui, pasinaudodama gerai išplėtotu geležinkelių tinklu, permesti į rytus visas savo pajėgas iš vakarų, kur jau turėtų būti sutriuškinta Prancūzija. Tokiu atveju karas būtų pasibaigęs per kelias savaites.

---

⁵⁸ Generolas Radus-Zenkavičius, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, Kaunas, 1924, p. 8.

Tačiau vėliau ši planą pakoregavo pati karo veiksmų eiga⁵⁹.

Rusija, nors ir turėjo gausią kariuomenę, kuri gerokai lenkė Vokietijos pajėgas, buvo kur kas prasčiau parengta ir aprūpinta⁶⁰. Rusija mobilizaciją pradėjo 1914 m. liepos 31 d., tačiau visiškai ją užbaigti galėjo tik per trisdešimt dienų (Austrija-Vengrija – per penkiolika, o Vokietija – vos per dešimt). Per penkis mėnesius į Rusijos kariuomenę iš viso mobilizuota penki milijonai šimtas penkiolika tūkstančių žmonių⁶¹. Daugelio karių kovinis pasirengimas buvo prastas. Daug kas iš surinktos daugiatautės kariuomenės net nesuprato, dėl ko ir su kuo kariauja. Tikrųjų karo priežasčių nežinojo net kai kurie karininkai⁶².

1.2. Pirmojo pasaulinio karo veiksmi Šiaurės rytų fronto dalyje 1914 m. antroje pusėje

Kavalerijos generolas
Pavlas Renenkampfas.
XX a. pr. (VDKM)

Rusija, atsižvelgdama į tai, kad teks kariauti su dviem valstybėmis (Vokietija ir Austrija-Vengrija), frontą padalijo į dvi dalis – Šiaurės vakarų (čia atsidūrė ir visa dabartinė Lietuvos teritorija) ir Pietvakarių⁶³.

Rusijos Šiaurės vakarų fronte buvo dislokuotos 1-oji (vadovavo kavalerijos generolas Pavlas Renenkampfas (Павл Ренненкампф) ir 2-oji (11,5 pėstininkų divizijos, 3 kavalerijos divizijos, 720 lauko pabūklų – vadovavo kavalerijos generolas Aleksandras Samsonovas (Александр Самсонов)

⁵⁹ А. А. Керсновский, *История Русской армии*, Москва, 1999, с. 493.

А. А. Строков, *Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне*, Москва, 1974, с. 66.

⁶⁰ Kariaujančių šalių pėstininkai buvo ginkluoti graižtvinais šautuvais, kurių kalibras įvairuoja nuo 7,62 iki 8 mm, o šaudymo tolis siekia maždaug du kilometrus, taip pat sunkiaisiais kulkosvaidžiais (greitašauda – 250 šūvių per minutę). Praktiškai visoms šalims karo pradžioje trūko artilerijos pabūklų užtaisų. Jų turėta tik karo pradžiai. Pavyzdžiui, vienam Rusijos artilerijos pabūklui teko apie 1000–1200 užtaisų, Prancūzijos – 1300–1500, Vokietijos – iki 1500. Žr. Р. Э. Дюпон, Т. Н. Дюпон, *Всемирная история войн. Книга третья, с 1800–1925 год*, Москва, 1998, с. 672, 681.

⁶¹ О. Леонов, И. Ульянов, *Регулярная пехота 1855–1918*, Москва, 1998, с. 150–151.

⁶² А. Uspenskis, *Didysis karas*, Kaunas, 1932, p. 17.

⁶³ Radas-Zenkavičius, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 7.

armijos⁶⁴. Rusijos puolimą sulaukyti turėjo Vokietijos 8-oji armija⁶⁵ (vadovavo generolas pulkininkas Maksimilianas fon Pritvcas (Maximilian von Prittwitz), nuo 1914 m. rugpjūčio 22 d. – infanterijos generolas Paulius fon Hindenburgas (Paul von Hindenburg). Armija buvo išdėstyta plačiu frontu, jos štabas įsikūrė Karaliaučiuje. Šių pajėgų pagrindinė užduotis buvo sulaukyti rusus, kol vokiečiai pasieks pergalę Vakarų fronte⁶⁶.

Pasitvirtinus spėjimams, kad Vokietija pagrindines savo pajėgas sutelkė prieš Prancūziją, Rusija nebelaukė (delsti neleido ir išipareigojimui Prancūzijai), kol bus baigtos komplektuoti 1-oji ir 2-oji armijos (1-oji armija net nesulaukė, kol atvyks sunkioji artilerija⁶⁷), ir antroje rugpjūčio pusėje pradėjo veržtis į Rytprūsius. 1914 m. rugpjūčio 17 d. įvyko kautynės prie Stalupėnų (dabar Nesterovas, Kaliningrado sritis). Kavalerijos generolo P. Renenkampfo vadovaujamos Rusijos pajėgos puolė I Vokietijos armijos korpusą, siekdamos apsupti jį ir užkirsti kelius į Karaliaučių⁶⁸. Nors kiekybiškai Rusijos pajėgos ir lenkė Vokietijos⁶⁹ kariuomenę, tai, kad nebuvo suderinti veiksmai ir trūko sunkiosios artilerijos (o vokiečiai puikiai išnaudojo savo sunkiąją artileriją), sutrukdė joms įgyvendinti užsibrėžtus tikslus. Rusijos pajėgos šių kovos veiksmų metu patyrė daug nuostolių (vien karininkų žuvo apie 500⁷⁰), taip pat leido Vokietijos kariams darniai atsitraukti.

⁶⁴ Rusijos 1-ąją armiją sudarė: 8 pėstininkų divizijos, 4 kavalerijos divizijos, 56-oji rezervinė pėstininkų divizija, 1-oji atskiroji kavalerijos brigada, 5-oji šaulių brigada, 73-ioji rezervinė artilerijos brigada, 1-oji sunkiosios artilerijos brigada (iš viso 402 artilerijos pabūklai), 1 lauko aviacijos dalinys, pasienio apsaugos daliniai (16 kuopų, 16 eskadronų). Rusijos 2-ąją armiją sudarė: 10 pėstininkų divizijų, 3 kavalerijos divizijos, 1-oji šaulių brigada, 2-oji sunkiosios artilerijos brigada (iš viso 702 artilerijos pabūklai), 1 lauko aviacijos dalinys, pasienio apsaugos daliniai (23 kuopos, 23 eskadronai). Iš viso į 1-ąją ir 2-ąją Rusijos armijas buvo mobilizuota apie 250 tūkst. žmonių. Žr. http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/russ.htm; **М. Э. Айрапетьян, П. Ф. Кабанов**, *Первая мировая империалистическая война 1914–1918 г.*, Москва: Просвещение, 1964 г., с. 16; **М. В. Оськин**, *Крушение германского блицкрига в 1914 году*, Москва, 2006, с. 14–15.

⁶⁵ Vokietijos 8-ąją armiją sudarė: 6 pėstininkų divizijos, 3 rezervinės divizijos, 4 landvero ir landšturmo divizijos, 1 kavalerijos divizija, 140 baterijų (774 artilerijos pabūklai). Taip pat armijai priklausė 16 lauko aviacijos dalinių (kiekvieną dalinį sudarė 6 lėktuvai), 4 tvirtovės aviacijos daliniai (dislokuoti Poznanėje), 5 dirižabliai. Iš viso – daugiau kaip 200 tūkst. žmonių. Žr. http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/deutsch.htm; **А. А. Строков**, *Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне*, с. 193.

⁶⁶ **М. В. Оськин**, *Крушение германского блицкрига в 1914 году*, Москва, 2006, с. 15.

⁶⁷ **A. Uspenskis**, *Didysis karas*, p. 25.

⁶⁸ **Radus-Zenkavičius**, *Susitinkamųjų kautynių bruožai*, Kaunas, 1921, p. 11.

⁶⁹ Prieš 3 Vokietijos divizijas (2 pėstininkų ir 1 kavalerijos) Rusija sutelkė 12 divizijų (7 pėstininkų ir 5 kavalerijos). Žr. **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, Kaunas, 1924, p. 25.

⁷⁰ **М. В. Оськин**, *Крушение германского блицкрига в 1914 году*, с. 20; **Radus-Zenkavičius**, *Susitinkamųjų kautynių bruožai*, с. 20.

Rugpjūčio 20 d. įvyko Gumbinės (Gusevas, Kaliningrado sritis)–Galdapės (dabar Goldapas, Lenkijos Respublika) mūšis⁷¹. Jo metu Vokietija norėjo pagrindines 8-osios armijos pajėgas sutelkti prieš Rusijos 1-ąją armiją pasinaudodama tuo, jog pastaroji buvo padalyta į dvi dalis (viena – Gumbinėje, kita – Galdapėje). Puolant tikėtasi išskaidyti ją dar smulkiau. Tačiau

Per Pirmąjį pasaulinį karą sugriautas Galdapės miestas. 1914 m. (VDKM)

vokiečiams nepavyko pralaužti Rusijos karių užimtų pozicijų. Patyrę didelį nuostolių, jie buvo priversti atsitraukti (teigiama, kad Vokietijos pusė neteko apie 12 000 karių⁷²). Po Gumbinės–Galdapės mūšio žlugo Vokietijos žaibiško karo planai. Rugpjūčio 20 d. vakarą Vokietijos 8-osios armijos vadas gen. plk. M. Pritvicas išakė armijai trauktis iki Vyslos upės linijos ir apleisti Rytprūsius⁷³. Supratęs, kad turimomis pajėgomis nepavyks sustabdyti Rusijos puolimo, nuspręsta sustiprinti 8-ąją armiją perkėlus iš vakarų du korpusus⁷⁴. Susilpninę Vakarų fronte esančią kariuomenę, vokiečiai jau

⁷¹ Р. Э. Дюшон, Т. Н. Дюшон, *Всемирная история войн. Книга третья, с 1800–1925 год*, с. 748.

⁷² Ten pat.

⁷³ Radus-Zenkavičius, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 31.

⁷⁴ Aukščiausioji Vokietijos karinė vadovybė iš pradžių numatė sustiprinti 8-ąją armiją 6 korpusais iš Vakarų fronto. Tačiau atsižvelgdama į situacijos rimtumą ir į tai, kad pastiprinimo Vokietijos pajėgoms Rytų fronte reikia tuoj pat, perkėlė į rytus du korpusus – XI ir Rezervinį gvardijos. Žr. М. В. Оськин, *Крушение германского блицкрига в 1914 году*, с. 39.

Infanterijos generolas
Paulius fon Hin-
denburgas
XX a. pr. (VDKM)

nebuvo pajėgūs palaužti prancūzų pasipriešinimą ir užimti Paryžių⁷⁵. Šį momentą labai gerai iliustruoja 106-ojo Ufos pėstininkų pulko 16-osios kuopos vado kpt. Aleksandro Uspenskio žodžiai: „Paryžius buvo išgelbėtas! Bet kiek tai atsiėjo Rusijai? Už 1000 kilometrų nuo Paryžiaus liejosi upės rusų kraujo <...> Rytprūsiai tapo šimtų tūkstančių rusų, tarp jų ir lietuvių, milžiniškais kapais.“⁷⁶

Gumbinės kautynėse ypač pasižymėjo, o kartu patyrė ir daug nuostolių 111-asis Dono pulkas, sudarytas beveik vien iš lietuvių⁷⁷. 1921 m. prancūzų laikraštyje „Le petit Parisien“ buvo pažymėta, kad lietuviai vieni iš pirmųjų, gelbėdami Prancūziją,

kautynėse prie Gumbinės praliejo savo kraują⁷⁸.

Po Vokietijos pajėgų pralaimėjimo prie Gumbinės 8-osios armijos vadas gen. plk. Maksimilianas fon Pritvicas buvo pakeistas infant. gen. Pauliumi fon Hindenburgu⁷⁹, štabo viršininku paskirtas gen. mjr. Erichas Liudendorfas.

Iš atsargos į tarnybą pašauktas infant. gen. P. Hindenburgas nusprendė su Rusijos 1-ąja armija kovojusį I korpusą perkelti į kairįjį 8-osios armijos sparną ir ypatingą dėmesį skirti Rusijos 2-ajai armijai⁸⁰. Tai buvo protingas žingsnis atsižvelgiant į tai, kad po sėkmės prie Gumbinės kav. gen. P. Renenkampfas pagrindines jėgas sutelkė dešiniajame savo armijos sparne norėdamas pulti Karaliaučiu⁸¹. Tuo labiau kad kav. gen. A. Samsonovo armija pasidarė silpnesnė perkėlus iš jos į Rusijos 1-ąją armiją II korpusą⁸². Rugpjūčio 24 d. prie Frankenau XV Rusijos 2-osios armijos korpusas smogė XX vokiečių korpusui. Ir šis atsitraukė prie Tanenbergo. Tuo metu kiti 8-osios armijos korpusai užėmė pozicijas kairėje ir dešinėje. Be to, vokiečiams pavyko perimti nešifruotus kav. gen. A. Samsonovo pranešimus, tad sužinojo

⁷⁵ A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 53.

⁷⁶ Ten pat, p. 109.

⁷⁷ A. Pociūnas, Tragiški lietuvių karių likimai Pirmajame pasauliniame kare // *Karys*, Nr. 3, 2001, p. 24.

⁷⁸ A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 109.

⁷⁹ Hindenburg // *Zeitung der 10 armee*, Nr. 55, 1916.

⁸⁰ A. A. Керсновский, *История Русской армии*, Москва, 1999, c. 501.

⁸¹ Kav. gen. P. Renenkampfas tikėjosi, jog po atsitraukimo pagrindinės Vokietijos 8-osios armijos pajėgos sutelktos būtent Karaliaučiuje.

⁸² A. A. Керсновский, *История Русской армии*, c. 501.

rusų ketinimus ir dalinių išdėstymą⁸³.

Naujasis Vokietijos 8-osios armijos vadas infant. gen. P. Hindenburgas, pasinaudodamas tuo, kad 1-oji Rusijos armija dėmesį sutelkė į tariamai Karaliaučiuje dislokuotas pagrindines Vokietijos 8-osios armijos pajėgas, nusprendė suduoti lemiamą smūgį Rusijos 2-ajai armijai⁸⁴. Rugpjūčio 26–29 d. įvyko Tanenbergo mūšis. Jo metu I rezervinis ir XVII Vokietijos korpusai smogė dešiniajam Samsonovo armijos sparnui, o I ir XX korpusai – kairiajam. Rusijos pajėgos buvo apsuptos, tarp dalinių įsivyravo chaosas⁸⁵. Rugpjūčio 29 d. naktį dingo ir pats kav. gen. A. Samsonovas (oficialiai teigiama, jog žuvo mūšyje). 2-osios armijos likučiai atsitraukė už Narevo upės. Rusijos 2-oji armija neteko apie 100 tūkstančių karių (dauguma buvo paimti į nelaisvę), žuvo 10 Rusijos generolų, 13 paimta į nelaisvę. Taip pat Vokietijos pajėgoms atiteko daugiau kaip 300 artilerijos pabūklų⁸⁶. Vokiečiai prarado tik apie 10–15 tūkstančių žmonių⁸⁷. Taip sutriuškintų Rusijos pajėgų kariams pirmiausia buvo suduotas didžiulis psichologinis smūgis, o Vokietijos 8-ajai armijai atsivėrė kelias tarp Rusijos Šiaurės vakarų ir Pietvakarių frontuose išdėstytų armijų.

Sutriuškinus 2-ąją armiją Mozūrų ežerų rajone buvo suformuota 10-oji Rusijos armija⁸⁸. Jos vadu paskirtas gen. lt. Vasilijus Flugas (Василий Флуг), tačiau jis, praėjus vos vienam mėnesiui, buvo pakeistas infant. gen. Fadėjumi Siversu (Фаддей Сиверс)⁸⁹.

---

⁸³ Р. Э. Дюпон, Т. Н. Дюпон, *Всемирная история войн, Книга третья, с 1800–1925 год*, с. 750.

⁸⁴ М. Гофман, *Записки и дневники 1914–1918*, Ленинград, 1929, с. 26.

⁸⁵ А. А. Керсновский, *История Русской армии*, с. 503.

⁸⁶ Ten pat, p. 505.

⁸⁷ Р. Э. Дюпон, Т. Н. Дюпон, *Всемирная история войн, Книга третья, с 1800–1925 год*, с. 750.

⁸⁸ Prieš prasidedant susirėmimams prie Mozūrijos ežerų 10-ąją Rusijos armiją sudarė XXII, III Sibiro ir I Turkestano korpusai, taip pat 1-oji kavalerijos divizija, paimta iš 1-osios armijos (iš viso 72 batalionai, 38 eskadronai, 252 artilerijos pabūklai). Žr. Radus-Zenkavičius, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 45; http://www.tannenberg1914.de/4_1masur/8_result.htm

⁸⁹ К. А. Залесский, *Кто был кто в Первой мировой войне*, Москва: Астрель, АСТ, 2003 г., с. 793.

Rusijos kariai pasiduoda į nelaisvę. 1914 m. (VDKM)

Susidorėjusi su Rusijos 2-ąja armija, rugsėjo 8 d. Vokietijos 8-oji armija Mozūrijos ežerų rajone puolė Rusijos 1-ąją armiją⁹⁰. Infant. gen. P. Hindenburgas tikėjosi pasinaudoti panašia veiksmų schema, kuria vadovaujantis buvo pasiekta pergalė prie Tanenbergo. Ketinta apsupti kairįjį kav. gen. P. Renenkampfo armijos sparną. Po atkaklių mūšių rugsėjo 10 d. prasidėjo Rusijos 1-osios armijos atsitraukimas link Nemuno upės, taip siekiant išvengti apsupties ir sunaikinimo⁹¹. Rugsėjo 14 d. atsitraukimas buvo baigtas ir vėl sugrįžta prie Vokietijos ir Rusijos sienos – pradinio taško, iš kurio pajudėta prieš mėnesį. Mūšių prie Mozūrijos ežerų ir atsitraukimo metu prarasta apie 75 tūkstančiai karių, daugiau nei 150 artilerijos pabūklų. Vokietijos pajėgų nuostoliai siekė tik apie 14 tūkstančių karių⁹². Tačiau vokiečiai nesustojo nustumę Rusijos pajėgas už savo valstybės sienos. Persekiodami priešą, jie įžengė į dabartinės Lietuvos teritoriją. Mūšiai užvirė ir mūsų krašte. Rugsėjo 14 d. įvyko kautynės prie Vilkaviškio⁹³. Vokietijos kavalerijos daliniai nustū-

⁹⁰ Apie 200 tūkstančių Vokietijos karių, palaikomų daugiau kaip 1000 artilerijos pabūklų, puolė apie 180 tūkstančių Rusijos karių, turinčių daugiau kaip 825 artilerijos pabūklus. Žr. **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 43.

⁹¹ **A. Uspenskis**, *Didysis karas*, p. 72.

⁹² **А. А. Керсновский**, *История Русской армии*, с. 507.

⁹³ **М. Гофман**, *Записки и дневники 1914–1918*, с. 48.

mė Rusijos pajėgas iki Seredžiaus–Marijampolės–Simno linijos⁹⁴. Rugsėjo 25–26 d. prie Druskininkų Vokietijos pajėgos⁹⁵ bandė persikelti per Nemuną ir užvaldyti gyvybiškai Rusijos Šiaurės vakarų frontui svarbią Vilniaus–Balstogės geležinkelio liniją, tačiau buvo nustumtos atgal⁹⁶.

Vokietijos karių užimtas Vilkiaviškis. 1914 m. (VDKM)

Galima sakyti, kad mūšiai Lietuvoje tapo baigiamąja rugpjūčio mėnesį prasidėjusio nesėkmingo Rusijos pajėgų žygio į Rytprūsius faze. Jų metu Rusijos pusė neteko apie 250 tūkstančių karių, daugiau nei 500 artilerijos pabūklų⁹⁷, o svarbiausia – buvo suduotas psichologinis smūgis ir sukelta abejonė carinės Rusijos kariniu pajėgumu.

Po sėkmingos Mozūrijos operacijos baigties Vokietijos karinė vadovybė buvo priversta šiek tiek pristabdyti 8-osios armijos puolimą šiaurės rytų kryptimi ir beveik visą dėmesį sutelkti į Rusijos Pietvakarių frontą. Tai daryti ją vertė išpareigojimai Austrijai-Vengrijai ir sunki pastarosios padėtis⁹⁸. Ženkli 8-osios armijos dalis buvo paimta kuriant 9-ąją armiją. Taip Rusi-

⁹⁴ Ten pat.

⁹⁵ Vokietijos 80-osios armijos I korpuso 4-asis grenadierų pulkas.

⁹⁶ **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 54.

⁹⁷ **A. A. Керсновский**, *История Русской армии*, c. 507.

⁹⁸ **М. Гофман**, *Записки и дневники 1914–1918*, c. 49.

Vokietijos artilerijos sugriauti Kybartai.
1914 m. (VDKM)

ja įgijo akivaizdų kiekybinių pranašumą⁹⁹. Rusijos karinė vadovybė, pajutusi priešininko silpnumą, jau rugsėjo pabaigoje pradėjo naują puolimą. Rugsėjo 28 d. prasidėjo 1-osios ir 10-osios armijų puolimas¹⁰⁰. Paaiškėjus, kaip Vokietija pergrupavo savo pajėgas, Rusijos karinė vadovybė taip pat nusprendė daugiau dėmesio skirti Pie-

tvakarių frontui, ir jau spalio pradžioje tenykštėms pajėgoms pagelbėti už Narevo buvo perkelta 2-oji armija¹⁰¹. Taigi šiaurinei Šiaurės vakarų fronto daliai teko antraplaniš vaidmuo. Rusijos 10-oji armija nuo pat puolimo pradžios įsivėlė į mūšius su pagrindinėmis Vokietijos 8-osios armijos pajėgomis Augustavo miškuose. Jau spalio pradžioje III Sibiro korpusui pavyko užimti Augustavą, o iki spalio 3 d. II Kaukazo korpusas po atkaklių mūšių išstūmė Vokietijos pajėgas iš Suvalkų. Sulaukusi pastiprinimo Vokietijos 8-oji armija nesėkmingai bandė atsiimti prarastas pozicijas. Tiesa, per penkias dienas trukusius atkaklius mūšius daug nuostolių patyrė Rusijos II Kaukazo ir XXII korpusai. O Rusijos 1-osios armijos centras niekaip nesugebėjo prasiveržti pro Virbalį, kur vokiečiai įrengė įtvirtintą poziciją¹⁰². Kiek geriau sekėsi jos kairiajam sparnui – XX korpusui. Nesutikdamas didesnio pasipriešinimo, jis žygiavo gilyn į Rytų Prūsiją. Taip klostantis įvykiams prie Virbalio įsitvirtinusioms Vokietijos 8-osios armijos pajėgoms būtų grėšęs apsupimas. Tačiau Rusijos 1-osios armijos vado kav. gen. P. Renenkampfo įsakymu XX korpusas buvo pasiūstas į pagalbą prie Suvalkų kovojančiam II Kaukazo korpusui ir taip sustabdytas jo sėkmingas žygis¹⁰³.

Rusijos 10-oji armija, nors ir nugalėjusi priešą prie Augustavo, iki pat

⁹⁹ Į 9-ąją armiją buvo perkelta ir nemažai 8-osios armijos karininkų kartu su vadu infant. gen. P. Hindenburgu ir štabo vadu gen. mjr. Ė. Liudendorfu. 8-ajai armijai buvo palikti tik du korpusai: I armijos ir I rezervinis, iš viso apie 40 tūkstančių karių. Jie turėjo atsilaikyti prieš tris Rusijos armijas (1-ąją, 10-ąją ir 2-ąją), beveik 500 tūkstančių karių. Apie tai žr. **M. Гофман, Записки и дневники 1914–1918**, c. 49; **Radus-Zenkavičius, Trumpas Didžiojo karo eskizas**, p. 54.

¹⁰⁰ **A. A. Керсновский, История Русской армии**, c. 531

¹⁰¹ Ten pat, c. 524.

¹⁰² Ten pat, p. 532.

¹⁰³ **Radus-Zenkavičius, Trumpas Didžiojo karo eskizas**, p. 56.

1914 m. pabaigos toliau pasistūmėti į priekį jau nebesugebėjo. Iš dalies dėl to, kad, kaip minėta, pagrindinis karo veiksmų teatras persikėlė į Pietvakarių frontą. Perdislokavus Rusijos 2-ąją armiją, tą patį nuspręsta padaryti ir su 1-ąja. 1914 m. spalio antroje pusėje prie Varšuvos buvo pradėta formuoti nauja 1-oji armija, o senoji naikinama: vieni jos daliniai prijungti prie 10-osios, kiti – prie naujai kuriamos armijos¹⁰⁴.

Į Vokietijos kariuomenės nelaisvę patekusių Rusijos karių grupė Suvalkuose.
1914 m. (VDKM)

1914 m. Rytų Prūsijoje ir Lietuvoje vykę mūšiai labai skaudžiai palietė žmones, gyvenančius tiek Didžiojoje, tiek Mažojoje Lietuvoje. Vietos gyventojai turėjo tenkinti tai vienos, tai kitos kariuomenės poreikius: aprūpinti jas maistu, apnakvindinti, vyrai su savo arkliais dažnai būdavo paimami vežti sužeistųjų¹⁰⁵. Tik prasidėjus karui prie Vokietijos sienos gyvenantiems lietuviams buvo nurodyta išvaryti savo gyvulius ne mažiau kaip už 50 kilometrų į rytus nuo sienos, kad jie neatitektų Vokietijos kariams. Kiek vėliau įsakyta pasitraukti ir visiems vyrams bei moterims nuo 18 iki 50 metų. Vokietijos

¹⁰⁴ Į naujai kuriamą 1-ąją armiją iš senosios buvo perkelti VI armijos ir I Turkestano korpusai, o 10-ajai armijai palikti III, XX ir XXVI korpusai. Tačiau Rusija šioje fronto dalyje vis dar išlaikė kiekybinį pranašumą (15 Rusijos 10-osios armijos divizijų, palyginti su 9 Vokietijos 8-osios armijos divizijomis). Žr. A. A. Керсновский, *История Русской армии*, c. 553.

¹⁰⁵ P. Eidukaitis, Visą laiką vilkome karo jungą // *Lietuva Didžiąjame kare*, Vilnius, 1939, p. 29.

pajėgoms priartėjus, liepta javus, daržoves ir kitas maisto atsargas parduoti karo komisijai arba sunaikinti¹⁰⁶. Daugybė sodybų vykstant karo veiksmams buvo nušluotos nuo žemės paviršiaus. Atėjusi Vokietijos kariuomenė taip pat visais įmanomais būdais išnaudojo vietos gyventojus: reikalavo sumokėti jos nustatytus mokesčius, primetė privalomų darbų¹⁰⁷.

1.3. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai šiaurinėje Rytų fronto dalyje 1915 metų pradžioje

1915 m. pradžioje Vokietija ėmė stiprinti savo pajėgas šiaurinėje Rytų fronto dalyje. Kaip minėta, 10-oji Rusijos armija buvo beveik dvigubai didesnė už Vokietijos 8-ąją armiją. Todėl neatsitiktinai sausio pradžioje kairiajame 8-osios armijos sparne sukuriama Vokietijos 10-oji armija¹⁰⁸. Ši armija užėmė Tilžės–Įsručio fronto liniją (apie 50 km), jai vadovauti buvo paskirtas gen. Hermanas fon Eichornas (Herman von Eichhorn)¹⁰⁹. Dabar jau kiekybinį pranašumą įgijo Vokietija. Jis dar labiau išryškėjo, kai Rusijos karinė vadovybė, nusprendusi sustiprinti savo pajėgas Karpatuose, paėmė 10-osios armijos XXII korpusą¹¹⁰. Dar prasčiau prasidedant naujiems metams Rusijos pajėgos atrodė ir kitais aspektais. Krištiška padėtis buvo kariuomenės aprūpinimo ginklais ir amunicija srityje¹¹¹. Pasak kpt. A. Uspenskio: „*Vieną šviesų žiemos rytą mes patys pro binoklį pamatėme traukiant vokiečių koloną keliu iš Darkiemio į Gumbinę. Atsimenu mūsų pasipiktinimą, kai po pranešimo apie tai kaimynės baterijos*

¹⁰⁶ A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 110.

¹⁰⁷ Ten pat, p. 112.

¹⁰⁸ Vokietijos 10-ąją armiją sudarė XXXVIII ir XXXIX rezerviniai korpusai, XXI armijos korpusas, 16-oji landvero, sustiprinta 1-oji kavalerijos divizija. Kiek vėliau buvo suformuotas XL rezervinis korpusas. Iš viso armiją sudarė apie 200 tūkstančių karių. Rusijos 10-ąją armiją metų pradžioje sudarė III, XX, XXII, XXVI ir III Sibiro korpusai, iš viso apie 120 tūkstančių karių. Tai beveik dvigubai mažesnės pajėgos nei vokiečių 10-oji armija. Žr. *Schlachtfelder in Ostpreussen*, 2 auflage, Königsberg, 1932, s. 150; **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 89.

¹⁰⁹ *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 150.

¹¹⁰ A. A. Керсновский, *История Русской армии*, c. 544.

¹¹¹ Per pirmuosius penkis karo mėnesius Rusijos artilerija iššaudė apie 2,5 milijono sviedinių. Teoriškai dar turėjo likti apie 4 milijonus, tačiau dauguma jų buvo išmontuoti ir saugomi daugybėje skirtingų vietų. Juos surinkti ir atgabenti į frontą būtų užtrukę ne mažiau kaip 8 mėnesius. Panaši situacija susiklostė ir aprūpinant karėivius ginklais. Beveik kas trečias karys neturėjo tinkamo ginklo. Šauktiniams ir inžinerijos daliniams buvo pradėti dalyti šautuvai „Berdan Nr. 2“, kurie Rusijos kariuomenėje imti naudoti dar XIX a. 8 deš., taip pat iš priešininkų perimti šautuvai. Apie tai žr. A. A. Керсновский, *История Русской армии*, c. 543; **Зайончковский, А. Медардович**, *Первая мировая война*, c. 341.

*nepaleido ugnies... toks smarkus buvo „slaptasis“ įsakymas „taupyti sviedinius“*¹¹²
Taip pat kildavo problemų kariuomenės gretas papildant naujais kariais, kurie buvo blogai parengti arba iš viso neparengti. Dalinių vadams buvo sunku užtikrinti drausmę ir tokius karius motyvuoti tinkamai kautis.

Baigus formuoti 10-ąją armiją, prasidėjo naujas Vokietijos pajėgų puolimas šiaurinėje Rytų fronto dalyje. Vasario 7 d. 8-oji Vokietijos armija smogė Rusijos 10-osios armijos kairiajam sparnui, išsidėsčiusiam į pietvakarius nuo Šilėneno. Rusai atsitraukė už Bebro upės. Tuo metu šiauriau dislokuota Vokietijos 10-oji armija ėmė spausti Rusijos karius ir dešiniajame sparne. Rusijos 10-ajai armijai toks vokiečių armijų spaudimas buvo netikėtas, tad jai teko atsitraukti prie Augustavo¹¹³. Rusijos 10-osios armijos dešiniajame sparne esantis III korpusas, neatlaikęs intensyvaus puolimo, atsitraukė link Virbalio, bet apie tai nepranešė kairiajame sparne stovinčiam XX korpusui¹¹⁴. Tačiau tuo rusų atsitraukimas nesibaigė. Iki vasario 13 d. Vokietijos 10-oji armija užėmė Virbalio–Kalvarijos–Seinų liniją (apie 70 km) ir atsidūrė XX Rusijos 10-osios armijos korpuso, kuris tuo metu bandė trauktis į Suvalkų rajoną, užnugaryje. XX korpusas turėjo pridengti dar kelių korpusų atsitraukimą ir tik tada trauktis į rytus. Savo užduotį jis įvykdė, tačiau pats atsitraukti jau nespėjo, nes vasario 15 d. buvo apsuptas Augustavo miškuose 10-osios ir 8-osios Vokietijos armijų¹¹⁵. XX korpusas po didvyriškų šešias dienas trukusių kautynių, pasibaigus šaudmenims bei tiek fiziškai, tiek moralškai išsekus kariams, vasario 21 d. buvo priverstas kapituliuoti¹¹⁶. Iš apsupties žiedo išsiveržti pavyko tik 29-osios pėstininkų divizijos 113-ajam ir 114-ajam pulkams. Likę gyvi, daugiau nei 20 tūkstančių karių, pateko į vokiečių nelaisvę¹¹⁷. Pragariškose kautynėse Augustavo miškuose galvas padėjo ir nemažai mūsų krašto vyrų, kadangi visi pirmosios mobilizacijos kariai buvo skiriami į šio korpuso gretas¹¹⁸. Šis vokiečių laimėjimas neturėjo didesnės strateginės reikšmės. Naujai suformuota 12-oji Rusijos armija kontratakavo dešiniąjį 8-osios armijos sparną ir sustabdė tolesnį vokiečių puolimą¹¹⁹.

¹¹² A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 169.

¹¹³ Р. Э. Дюпон, Т. Н. Дюпон, *Всемирная история войн. Книга третья, с 1800–1925 год*, с. 798.

¹¹⁴ A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 173.

¹¹⁵ Esče, 10-os rusų armijos XX korpuso veiksmai Rytų Prūsijoje (1915 m. vasario 9–21 d.) // *Mūsų žinynas*, t. 1, Nr. 3, 1921, p. 191.

¹¹⁶ Ten pat, p. 195.

¹¹⁷ Radus-Zenkavičius, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 91.

¹¹⁸ A. Uspenskis, *Didysis karas*, p. 226.

¹¹⁹ Р. Э. Дюпон, Т. Н. Дюпон, *Всемирная история войн. Книга третья, с 1800–1925 год*, с. 798.

Sužeisti Rusijos kariuomenės kariai. 1914–1915 m. (VDKM)

2. VOKIETIJOS ĮSIVERŽIMAS Į LIETUVOS TERITORIJĄ 1915 METŲ PAVASARĮ

2.1. Karo veiksmai Žemaitijoje 1915 m. pavasarį

Po atkaklių 1914–1915 m. žiemos mūšių šiaurinėje Rytų fronto dalyje prasidėjo sąlyginės ramybės laikotarpis. Tokia pertrauka buvo labai naudinga nuolat besitraukiančiam ir iš Rytų Prūsijos bei dalies Lenkijos išstumtam Rusijos kariuomenei, kuriai būtinai reikėjo atsigauti po virtinės nesėkmių. 1915 m. kovo 17 d. paskirto naujo Rusijos Šiaurės vakarų fronto vado infant. gen. Michailo Aleksejevo (Михаил Алексеев) viena iš pagrindinių užduočių buvo kuo greičiau pakelti kritusių karių kovos dvasią ir stabilizuoti padėtį fronte. Tiesa, infant. gen. M. Aleksejevas nesirengė kariams leisti ilgai ilsėtis – jau balandžio mėnesį turėjo prasidėti Rusijos puolimas Vakarų Prūsijos kryptimi. Tačiau šiuos planus įgyvendinti sutrukdė aukščiausioji Rusijos karinė vadovybė, kuri įsakė, užuot puolus, laikytis gynybinės taktikos¹²⁰.

Kovo pradžioje Vokietijos pajėgos įsiveržė į Vakarų Lietuvą – kovo 16–21 d. vyko mūšiai dėl Klaipėdos miesto, kurių metu kav. gen. Giunterio fon Paprico (Günther Otto Frydrich von Pappritz) ir infant. gen. Frydricho

¹²⁰ Аргентинский архив ген. Алексеева // *Военно-исторический журнал*, 1993, No. 7, c. 60 // http://www.grwar.ru/library/Alexeeva-Borel/AA_199307.html

fon Ezebeko (Frydrich von Eseebeck) daliniai¹²¹ po įnirtingų gatvės susirėmių išstūmė Rusijos pajėgas iš miesto, o kavalerija priešą persekiojo iki pat Palangos¹²². Tiesa, Rusijos pajėgoms kiek geriau sekėsi toliau nuo pajūrio, kur kovo 18–20 d. 68-oji rezervinė divizija priverstė vokiečius pasitraukti iš dar 1915 m. vasario 16–18 d. užimtų Lauksargių ir Tauragės, tačiau ir vėl neilgam¹²³. Jau kovo 29 d. infant. gen. F. Ezebeko daliniai atsiėmė Tauragę, o balandžio 10 d., pasitelkę Smalininkų sienos apsaugos dalinius, užėmė Jurbarką¹²⁴. Taigi iki balandžio pabaigos Rusijos kariai jau galutinai buvo išstumti iš Rytprūsių, o frontas nusidriekė šiek tiek į rytus nuo Klaipėdos–Jurbarko–Kalvarijos–Sувалькų linijos.

Norėdami tęsti sėkmingą puolimą, vokiečiai ir toliau stiprino savo pajėgas šiaurinėje Rytprūsių dalyje. Antroje kovo pusėje prie Nemuno žemupio buvo permesti papildomi kavalerijos daliniai. Turimos pajėgos, kairysis 10-osios armijos sparnas, dar labiau sustiprintos iš Vakarų fronto perkeltomis 3-iaja ir Bavarijos kavalerijos divizijomis¹²⁵. Abi šios divizijos, kartu su į šiaurę nuo Priegliaus upės stovinčia 6-ąja kavalerijos divizija, taip pat 6-ąja, 36-ąja ir 78-ąja rezervinėmis divizijomis, turėjo sudaryti pagrindines smogiamašias žy-

gio į Lietuvą ir Kuršą pajėgas. Šiems daliniams vadovauti buvo paskirtas gen. ltn. Otas fon Lauenšteinas (Otto von Lauenstein)¹²⁶.

Jau 1915 m. balandžio 27 d. prasidėjo reidas į Lietuvą¹²⁷. Kaip planuota, Vokietijos kariuomenės puolimas iš pradžių vyko Šiaulių kryptimi. Gen. ltn. O. Lauenšteino vadovaujama kariuomenės grupė buvo padalyta į tris

Vokietijos kulkosvaidininkai.
1914–1915 m. (VDKM)

¹²¹ 3 batalionai, 2 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų. Žr. Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, Москва, 1926, c. 9 // <http://www.grwar.ru/library/Korolkoff-Shavly/index.html>

¹²² *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 154.

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Ten pat.

¹²⁵ Alfred Zeilmann, *die Bayrische kavalleriedivision 1915 in Litauen und Kurland*, 1938, s. 7.

¹²⁶ Ten pat, p. 155; Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, c. 5 // <http://www.grwar.ru/library/Korolkoff-Shavly/index.html>

¹²⁷ Spencer C. Tucker, *The Encyclopedia of World War I*, 2005, p. 658.

kolonas, kurios puolė skirtingomis kryptimis: dešinioji – per Jurbarką; vidurinė – Tauragės kryptimi, Tilžės–Rygos keliu, kairioji¹²⁸ – nuo Klaipėdos pusės¹²⁹.

Rusijos kariuomenei sunkiai sekėsi stabdyti sparčiai į Lietuvos gilumą žengiančius vokiečius. Tik balandžio 27 d. rytą iš pradžių vyko puolimas, o tos pačios dienos vakare vokiečiai jau buvo pasistūmėję keliasdešimt kilometrų į priekį. 3-ioji kavalerijos divizija sustojo prie Skaudvilės miestelio, esančio šiek tiek toliau į pietryčius nuo Tauragės–Kelmės kelio, Bavarijos kavalerijos divizija priartėjo prie Raseinių. Sunkiausiai sekėsi 6-ajai kavalerijos divizijai, kuri Vakarų Lietuvoje sutiko stiprų rusų pasipriešinimą, dėl ko iš visų Vokietijos kariuomenės dalinių ir pasistūmėjo mažiausiai¹³⁰.

Rusų pagrindinės pajėgos tuo metu stovėjo šiaurės rytuose nuo Tauragės, tačiau vokiečiams sparčiai žengiant į krašto gilumą stengėsi nesivelti į mūšius ir pasitraukė iki Kelmės. Kitą dieną pradėjus kilti naujai Vokietijos kariuomenės puolimo bangai, rusų atsitraukimas vyko ir toliau. Iki balandžio 30 d. vokiečiai užėmė Šiaulius ir tęsė puolimą Kuršo link¹³¹. 3-ioji kavalerijos divizija, žygiuojanti Lietuvos vakarine teritorija, pasiekė Mažeikių–Mintaujos (dabar – Jelgava, Latvija) geležinkelio liniją, tačiau čia buvo sustabdyta ir turėjo nukreipti savo puolimą kita kryptimi. Greitai ji prisijungė prie Bavarijos kavalerijos divizijos ir, užuot žygiavusi į Kuršą, ėmė judėti toliau į Vidurio Lietuvą link Kėdainių. Sėkmingas Vokietijos pajėgų žygis buvo nutrauktas prie Baisogalos, kur susidurta su aktyviu Rusijos karių pasipriešinimu¹³². Netrukus gen. ltn. O. Lauenšteinas sulaukė pastiprinimo. Gegužės pradžioje Vokietijos daliniai išsilaipino Liepojos uoste ir po kelias dienas trukusių mūšių gegužės pradžioje galutinai užėmė šį miestą¹³³. Tai buvo labai reikšmingas Vokietijos laimėjimas ne tik dėl to, kad Liepoja buvo karinis Rusijos uostas. Šį miestą su Jelgava ir Šiauliais jungiančia geležinkelio linija dabar buvo galima aprūpinti Žemaitijoje ir Kurše kovojančias Vokietijos pajėgas.

Susidarius tokiais situacijai, aukščiausioji Rusijos karinė vadovybė priėmė skubius sprendimus dėl tolesnių veiksmų. Šiaurės vakarų fronto vadui infant. gen. M. Aleksejevui teko permesti į Lietuvą ir Kuršą rezervą, kad pri-

¹²⁸ Dešiniąją koloną sudarė Bavarijos, 3-ioji kavalerijos ir 36-oji rezervinė divizijos, vidurinę – 78-oji rezervinė divizija, kairiąją – 6-oji kavalerijos ir 6-oji rezervinė divizijos.

¹²⁹ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, Кршкко, Ауман, 1940, с. 134.

¹³⁰ Ten pat.

¹³¹ Alfred Zeilmann, *die Bayrische kavalleriedivision 1915 in Litauen und Kurland*, s. 25.

¹³² E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, с. 135.

¹³³ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 115.

stabdytų tolesnį vokiečių veržimąsi Rygos, Daugpilio, Vilniaus, kartu ir Rusijos 10-osios armijos užnugario, link. Šiuo tikslu Jelgavos apylinkėse buvo sukurta infant. gen. Vladimiro Gorbatovskio (Владимир Горбатовский)¹³⁴, o Panevėžio–Jonavos ruože – kav. gen. Vladimiro Oranovskio (Владимир Орановский) grupės. Iš viso septynios naujos divizijos papildė Vidurio Lietuvoje ir Kurše kovojančias Rusijos pajėgas¹³⁵.

Didesni ir mažesni mūšiai praktiškai visą gegužės mėnesį vyko Žemaitijoje ir Kurše. Karščiausios kovos virė prie Šiaulių ir Kelmės, bet žymesnių pergalijų, kurios būtų leidusios įgyti akivaizdų pranašumą, nesugebėjo pasiekti nei viena, nei kita pusė. Tiesa, Rusijai papildomų pajėgų dėka pavyko nustumti Vokietijos pajėgas už Dubysos upės ir atsiimti Šiaulių miestą¹³⁶. Taigi mėnesio pabaigoje frontas nusistovėjo palei Ventos–Dubysos upių linija.

2.2. NAUJŲ ARMIJŲ KŪRIMAS

2.2.1. Nemuno armijos sukūrimas

Susiklosčiusia situacija nebuvo patenkinta nė viena kariaujanti pusė. Esant tokiai padėčiai reikėjo arba stiprinti, arba geriau išnaudoti fronte sutelktas pajėgas. Ir Vokietija, ir Rusija pasinaudojo abiem šiais variantais.

Vokietija, tikėdamasi patekti į Rusijos 10-osios armijos užnagarį ir suduoti lemiamą smūgį priešininkui, perorganizavo savo pajėgas Rytų fronte. Kad būtų galima išlaikyti užimtas teritorijas Lietuvoje ir toliau sėkmingai tęsti žygį, gen. ltn. O. Lauenšteinas sulaukė pastiprinimo. Į Žemaitijos ir Kuršo veiksmų teatrą buvo perverstos: 8-oji kavalerijos divizija (perimta iš 9-osios armijos), 1-oji rezervinė ir 2-oji kavalerijos divizijos (perimtos iš art. gen. Makso fon Galvitso (Max von Gallwitz) grupės) bei 108-oji infanterijos divizija (perimta iš 10-osios armijos). Tačiau ilgainiui fronte smarkiai padidėjus karių skaičiui, vokiečiams kilo panašių problemų kaip ir rusams – buvo sunku koordinuoti plačiame fronte išmėtytus dalinius. Todėl buvo nuspręsta sukurti naują armiją – Nemuno. Jos vadu buvo paskirtas

---

¹³⁴ XIX armijos korpūsą sudarė keturios divizijos (trys pėstininkų ir viena kavalerijos). Žr. **Г. Корольков**, *Сражение под Шавли*, с. 5 // <http://www.grwar.ru/library/Korolkoff-Shavly/index.html>; http://www.grwar.ru/library/Alexeeva-Borel/AA_199307.html

¹³⁵ I kavalerijos korpūsą sudarė trys kavalerijos divizijos. Žr. **Г. Корольков**, *Сражение под Шавли*, с. 5 // <http://www.grwar.ru/library/Korolkoff-Shavly/index.html>; http://www.grwar.ru/library/Alexeeva-Borel/AA_199307.html

¹³⁶ **М. Гофман**, *Записки и дневники 1914–1918*, с. 76.

infant. gen. Otas fon Belovas (Otto von Belov)¹³⁷. Šis naujas karinis dalinys, kad būtų galima lengviau valdyti, buvo padalintas į dvi dideles grupes: Šiaurės¹³⁸, vadovaujamą infant. gen. O. Lauenšteino, ir Pietų, vadovaujamą gen. ltn. (?) fon Richthofeno (von Richthofen)¹³⁹. Iš viso Nemuno armiją sudarė 90 batalionų, 138 eskadronai, apie 600 artilerijos pabūklų, nuo 115 iki 120 tūkstančių karių. Visos šios pajėgos buvo išdėstytos 250 kilometrų ilgio fronto linija. Armijos štabas įsikūrė Tilžėje ir Liepojoje. Iš šono pažvelgus, gausios Vokietijos pajėgos vis dėlto buvo per silpnos, kad galėtų sėkmingai pulti tokio ilgio fronto linija. 10 kilometrų atkarpa vidutiniškai teko 4 batalionai, kai paprastai tokio ilgio ruože, ypač ten, kur vykdavo aktyvūs kovos

¹³⁷ **К. А. Залесский**, *Кто был кто в Первой мировой войне*, Москва: Астрель, АСТ, 2003, с. 508.

¹³⁸ Šiaurės grupę sudarė:

1) Liepojos grupė: 3-oji kavalerijos brigada, išsidėsčiusi Aprikių rajone (8 eskadronai, 12 artilerijos pabūklų), daliniai iš Liepojos įgulos, išsidėstę Aizputės rajone (3 batalionai, 18 artilerijos pabūklų), ir 8-oji kavalerijos divizija, dislokuota Bojen Rudbarino rajone (24 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų). Iš viso Liepojos grupę sudarė 3 batalionai, 32 eskadronai, 48 artilerijos pabūklai, ji užėmė 45 kilometrų ilgio fronto ruožą.

2) Generolo leitenanto Egono fon Šmetovo (Egon fon Schmetow) jungtinis kavalerijos korpusas: Leibusarų brigada (8 eskadronai, 6 artilerijos pabūklai), 2-oji kavalerijos divizija (16 eskadronų, 12 artilerijos pabūklų), 6-oji kavalerijos divizija (24 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų). Iš viso 48 eskadronai, 36 artilerijos pabūklai.

3) Šiaurinis (Lauenšteino) korpusas: 41-oji pėstininkų divizija (12 batalionų, 2 eskadronai, 76 artilerijos pabūklai), dislokuota kairiajame Ventos krante nuo Nygradeno iki Liepojos–Jelgavos geležinkelio linijos, 78-oji rezervinė pėstininkų divizija (12 batalionų, 56 artilerijos pabūklai), dislokuota kairiajame Ventos krante nuo Liepojos–Jelgavos geležinkelio linijos iki Vieksnių, 6-oji rezervinė pėstininkų divizija (12 batalionų, 72 artilerijos pabūklai, 2 eskadronai), išdėstyta kairiajame Ventos krante nuo Vieksnių iki Kroklių. Iš viso 36 batalionai, 4 eskadronai, 204 artilerijos pabūklai, dislokuoti 58 km ruože.

4) I rezervinis korpusas: 1-oji rezervinė pėstininkų divizija (12 batalionų, 2 eskadronai, 76 artilerijos pabūklai), išdėstyta nuo kairiojo Ringuvos upelio kranto iki Kužių kaimo, Atskiroji landvero brigada (6 batalionai, 30 artilerijos pabūklų), užimanti pozicijas į vakarus nuo Šiaulių, Jungtinė landšturmo brigada (6 batalionai, 24 artilerijos pabūklai), išsidėsčiusi į pietus nuo Rėkyvos ežero. Iš viso 24 batalionai, 2 eskadronai, 130 artilerijos pabūklų, užimantys 40 km fronto linija. Žr. **Г. Корольков**, *Сражение под Шавли*, с. 8–9.

¹³⁹ Pietų grupę sudarė:

1) I kavalerijos korpusas: Bavarijos kavalerijos divizija (24 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų), 3-oji kavalerijos divizija (24 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų). Iš viso 48 eskadronai, 36 artilerijos pabūklai. Visa grupė dislokuota 27 km ruože į pietryčius nuo Rėkyvos ežero.

2) Pietinis korpusas: 80-oji rezervinė pėstininkų divizija (12 batalionų, 56 artilerijos pabūklai), 36-oji rezervinė pėstininkų divizija (12 batalionų, 2 eskadronai, 72 artilerijos pabūklai), infanterijos generolo Frydricho fon Ezebeko (Friedrich von Eseebeck) landšturmo dalinys (3 batalionai, 2 eskadronai, 18 artilerijos pabūklų). Iš viso 27 batalionai, 4 eskadronai, 146 artilerijos pabūklai, išdėstyti 50 km ruože kairiajame Dubysos krante nuo Žaginių iki Betygalos, o toliau – dešiniajame Dubysos krante nuo Misiūnų iki Nemuno. Žr. **Г. Корольков**, *Сражение под Шавли*, с. 9.

veiksmai, būdavo dislokuojama nuo 15 iki 50 batalionų¹⁴⁰. Nemuno armijos karių skaičiui įtakos turėjo ir tai, kad, galima sakyti, ji pralaimėjo „kovą dėl pagrindinio vaidmens“ Rytų fronte. Pagal pirminį Vokietijos Rytų fronto vadovybės sumanymą Nemuno armija turėjo veržtis link Kauno tvirtovės ir Vilniaus, patekti į Rusijos 10-osios armijos užnugarį ir suduoti jai triuškinamą smūgį¹⁴¹. Tam būtų reikėję šiame fronte sutelkti visas įmanomas pajėgas. Tačiau vis dėlto Vokietijos aukščiausioji karinė vadovybė, su kaizerio Vilhelmo II palaiminimu, nusprendė visą dėmesį skirti iš art. gen. Makso fon Galvitso grupės sukurtai 12-ajai armijai, kuri turėjo prasiveržti prie Prasnųšo. Taigi Nemuno armijai teko pagalbinis, kitaip tariant, „maskuojamasis“, vaidmuo, kuriuo siekta atitraukti Rusijos karinės vadovybės dėmesį nuo pietinės Rytų fronto dalies. Kai kurių aukštų Vokietijos karo strategų nuomone, taip buvo palaidotos paskutinės greitos pergalės prieš Rusiją viltys¹⁴².

2.2.2. 5-osios armijos sukūrimas

Jau minėta, jog infant. gen. M. Aleksejevas, kad sustabdytų tolesnį vokiečių puolimą, permetė į Lietuvą septynias pėstininkų divizijas. Tačiau kilo kitokių problemų. Staiga į Lietuvos ir Kuršo teritoriją išsiplėtęs frontas buvo pavestas 10-ajai Rusijos armijai, vadovaujamai infant. gen. Jevgenijaus Radkevičiaus (Евгений Радкевичь)¹⁴³. Šios armijos štabas rezidavo Gardine, tad rūpintis savo dešiniuoju sparnu, sustiprintu septyniomis naujomis divizijomis ir dabar jau nusitęsusiu iki pat Baltijos jūros, buvo keblu. Tuo labiau jog fronte vykstant labai aršiams mūšiams ir priešininkams nuolat keičiantis pozicijomis toli nuo veiksmų teatro įsikūrusiam štabui buvo labai sunku greitai reaguoti į situaciją.

Būtent dėl šios priežasties birželio pradžioje, gen. M. Aleksejevui įsakius, iš Rusijos dalinių, dislokuotų Rygos–Šiaulių rajonuose, buvo suformuota

---

¹⁴⁰ Ten pat.

¹⁴¹ М. Гофман, *Записки и дневники 1914–1918*, с. 77.

¹⁴² Ten pat.

¹⁴³ Infant. gen. J. Radkevičius 1915 m. balandžio mėnesį pakeitė infant. gen. F. Siversą. Žr. К. А. Залесский, *Кто был кто в Первой мировой войне*, с. 508.

5-oji armija¹⁴⁴. Jai vadovauti buvo paskirtas kav. gen. Pavelas Plevė (Павел Плевэ)¹⁴⁵. Iš viso ši naują karinį dalinį sudarė 89 batalionai, 171 eskadronas ir 365 artilerijos pabūklai¹⁴⁶. Bendras 5-osios armijos karių skaičius siekė iki 130 tūkstančių. Šiems kariams buvo skirta sunki užduotis – užtikrinti didžiulės erdvės (300 km ilgio), besidriekiančios nuo Nemuno žemupio iki pat Kuršo, gynybą ir išstumti iš šių vietovių Vokietijos kariuomenę. Pagrindiniai armijos atramos taškai buvo Ryga ir Daugpilis¹⁴⁷.

Taigi viena prieš kitą stojo panašaus pajėgumo Vokietijos ir Rusijos armijos. Tiesa, apie apylygi pajėgumą galime kalbėti tik žinodami karių skaičių, kuris buvo panašus. Tačiau visa kita byloja apie Nemuno armijos pranašumą.

¹⁴⁴ Prieš tai kairiajame Vyslos krante kovojusi Rusijos 5-oji armija buvo išformuota, o jos kariai perkelti į Rusijos 2-ąją armiją. Naująją Rusijos 5-ąją armiją sudarė:

- 1) Goldingeno (Kuldigos) grupė (4-oji atskiroji kavalerijos brigada su pašauktinių dalimis). Iš viso 10 eskadronų, 3 kuopos, 6 kulkosvaidžiai, 6 artilerijos pabūklai, dislokuoti Kuldigos rajone.
- 2) Generolo leitenanto Glebo Vanovskio (Глеб Ванновский) grupė (4-oji kavalerijos divizija su pašauktinių dalimis). Iš viso 2 batalionai, 24 eskadronai, 8 kulkosvaidžiai, 30 artilerijos pabūklų.
- 3) Generolo leitenanto Michailo Grabės (Михаил Граббе) grupė: 4-oji Dono kazokų divizija (24 eskadronai, 7 kulkosvaidžiai, 12 artilerijos pabūklų), Usūrijos kazokų brigada (18 eskadronų, 7 kulkosvaidžiai, 10 artilerijos pabūklų), 18-asis šaulių pulkas (2 batalionai), 15-oji kavalerijos divizija (24 eskadronai, 8 kulkosvaidžiai, 11 artilerijos pabūklų). Iš viso 2 batalionai, 56 eskadronai, 33 artilerijos pabūklai.
- 4) XIX armijos korpusas: 17-oji pėstininkų divizija (16 batalionų, 24 kulkosvaidžiai, 33 artilerijos pabūklai), 38-oji pėstininkų divizija (16 batalionų, 16 kulkosvaidžių, 33 artilerijos pabūklai). Iš viso 32 batalionai, 8 eskadronai, 73 artilerijos pabūklai, išdėstyti 45 km ruože, dešiniajame Ventos krante nuo Akmenės apylinkių iki Kužių.
- 5) III armijos korpusas: 1-oji Kaukazo šaulių brigada (8 batalionai, 19 kulkosvaidžių, 17 artilerijos pabūklų), 73-ioji pėstininkų divizija (14 batalionų, 25 kulkosvaidžiai, 33 artilerijos pabūklai), 6 eskadronai, perimti iš 5-osios kavalerijos divizijos, 5-oji šaulių brigada (6 batalionai, 23 kulkosvaidžiai, 17 artilerijos pabūklų). Iš viso 28 batalionai, 15 eskadronų, 98 artilerijos pabūklai. Daliniai buvo dislokuoti apie 50 km ruože nuo Kužių iki Šaukoto apylinkių.
- 6) XXXVII armijos korpusas: 79-oji pėstininkų divizija (14 batalionų, 29 kulkosvaidžiai, 36 artilerijos pabūklai), Atskiroji pėstininkų brigada (8 batalionai, 19 kulkosvaidžių, 18 artilerijos pabūklų). Iš viso 22 batalionai, 8 eskadronai, 76 artilerijos pabūklai. Korpusas užėmė pozicijas 35 km ruože nuo Šaukoto iki šiaurinių Betygalos apylinkių.
- 7) Kavalerijos generolo Nikolajaus Kaznakovo (Николай Казнаков) grupė: 5-oji kavalerijos divizija (18 eskadronų, 8 kulkosvaidžiai, 6 artilerijos pabūklai), 2-oji kavalerijos divizija (22 eskadronai, 8 kulkosvaidžiai, 12 artilerijos pabūklų), 1-oji gvardijos kavalerijos divizija (16 eskadronų, 8 kulkosvaidžiai, 11 artilerijos pabūklų), 2 batalionai iš 79-osios pėstininkų divizijos. Iš viso 2 batalionai, 56 eskadronai, 29 artilerijos pabūklai. Grupė dislokuota 40 km ruože nuo Betygalos iki Dubysos žiočių. Žr. Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, с. 10; А. М. Зайончковский, *Первая Мировая война*, с. 415.

¹⁴⁵ M. Yčas, *Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais*, t. 2, Kaunas, 1935, p. 98.

¹⁴⁶ Ten pat, p. 11.

¹⁴⁷ А. М. Зайончковский, *Первая Мировая война*, с. 415.

Rusijos 5-osios armijos kovinį pajėgumą mažino blogas, kaip paprastai, aprūpinimas ginklais, amunicija, apranga, maistu ir visais kitais dalykais. Iš 130 tūkstančių karių daugiau nei 20 tūkstančių neturėjo ginklų¹⁴⁸. Be to, Nemuno armija daugiau nei dvigubai lenkė 5-ąją armiją artilerijos pabūklų skaičiumi, gausesni buvo jos kavalerijos daliniai. Savaimė suprantama, jog neigiamas buvo ir Rusijos karių psichologinis nusiteikimas, atsiradęs po daugelio iš eilės patirtų pralaimėjimų ir nuolat kenčiant nepriteklių. Dėl amunicijos stygiaus buvo griežtai įsakyta taupyti šovinius ir artilerijos sviedinius, o tai tik dar labiau neigiamai veikė psichologinę būseną. Verta pažymėti, kad kur kas geriau buvo organizuotas Nemuno armijos valdymas, jos daliniams suteikiantis didesnę manevravimo laisvę, ko negalima pasakyti apie Rusijos dalinius. Tai taip pat užtikrino aukštesnį jos kovinės parengties lygį.

3. PIRMOJO PASAULINIO KARO VEIKSMAI LIETUVOS TERITORIJOJE 1915 M. VASARĄ

1915 m. vasaros pradžia buvo šiek tiek ramesnė. Šiuo sąlygiškai ramiu laikotarpiu abi pusės pasinaudojo stiprindamos savo pajėgas. Tačiau tylą buvo nutraukta su dideliu trenksmu liepos viduryje, kai prasidėjo platus naujosios Nemuno armijos puolimas.

Nemuno armijai, norint sėkmingai iš šiaurės pulti Kauno tvirtovę ir tęsti savo žygį Vilniaus, o vėliau ir Daugpilio kryptimis, būtinai reikėjo užimti Šiaurės Lietuvos miestus – Šiaulius ir Panevėžį. Abu jie buvo strategiškai labai svarbūs tiek vienai, tiek kitai kariaujančiai pusei dėl čia nutiestų geležinkelių. Traukiniai, be abejojimo, vykstant Pirmajam pasauliniam karui buvo svarbiausia susisiekimo priemonė. Jais per itin trumpą laiką buvo galima pervežti daug karių į kovos veiksmų zoną ir užtikrinti jų aprūpinimą. Kariaujant Rusijoje, kur geležinkelių tinklas buvo prastai išplėtotas, kiekviena linija tapo ypač svarbi.

Jau minėta, kad Šiauliai Vokietijos pajėgų buvo trumpai užimti balandžio pabaigoje. Tačiau prasidėjus Rusijos kontratakai, vokiečiai, norėdami išsilaikyti Ventos–Dubysos ruože, turėjo jį apleisti¹⁴⁹. Pagrindinės rusų pajėgos buvo sutelktos į pietryčius nuo miesto, todėl pagal išankstinį planą, puolimas turėjo vykti į šiaurę nuo Šiaulių. Tokiu būdu siekta išnaudoti savo

---

¹⁴⁸ Artilerijos pabūklams teko nuo 168 iki 326 artilerijos sviedinių. Armijos rezervą dar sudarė po 12–13 sviedinių kiekvienam pabūklui, taip pat apie 4 milijonai 500 tūkstančių šovinių (norma buvo 7 milijonai 700 tūkstančių). Papildyti savo atsargas 5-oji armija neturėjo galimybių. Esant tokiai situacijai, po trijų keturių aktyvių mūsų dienų visi ištekliai galėjo būti išnaudoti. Žr. Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, с. 11.

¹⁴⁹ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, с. 136.

kairiojo sparno pranašumą prieš Rusijos 5-osios armijos dešinįjį sparną¹⁵⁰.

Antroji rusų pozicijų apgula prasidėjo ankstyvą liepos 14 d. rytą. Kaip ir planuota, Vokietijos daliniai puolė dešinįjį 5-osios armijos sparną iš šiaurės vakarų pusės Aprikių (Latvija)–Viekšnių ruože (apie 90 km), Rygos–Jelgavos kryptimi. Nemuno armijos sparnas praktiškai be jokio pasipriešinimo stūmėsi pirmyn ir vos per dvi dienas pasiekė Skrundos (Latvija, apie 30 km į pietryčius nuo Aprikių) miestą, kur persikėlė per Ventos upę. Tiesa, kelią Vokietijos daliniams pastoję pati gamta: dėl lietingos vasaros pabjuro keliai ir išsiliejo Ventos upė, dėl ko delsta per ją keltis¹⁵¹.

5-osios armijos vadas kav. gen. P. Plevė bijojo, kad vokiečiai, apeidami Šiaulius iš šiaurės pusės, neužimtų Jelgavos miesto. Dėl šios priežasties, naudodamasis dešiniojo Nemuno armijos sparno pasyvumu, dalį savo kairiojo sparno pajėgų P. Plevė turėjo perkelti, kad sustiprintų dešinįjį, kur aktyviau vyko vokiečių puolimas¹⁵². Tiesa, Rusijos 5-osios armijos vadas rizikavo, kadangi susilpnino savo pajėgas kitose fronto vietose. Tačiau kito kelio nebuvo – sulaukti pastiprinimo kav. gen. P. Plevė negalėjo tikėtis.

Kauno tvirtovės gynėjų Nemuno upės vagoje nuskandinti garlaiviai. Taip tikėtasi neleisti Vokietijos kariams patekti į tvirtovės vidų vandens keliais. *Kaunas, 1915 m. (VDKM)*

Nors per pirmąsias šešias puolimo dienas (iki liepos 20 d.) Nemuno armija ir pasistūmėjo į priekį, tačiau vis dar nepasiekė savo tikslo: nebuvo užimti nei Šiauliai, nei Jelgava, jau nekalbant apie Panevėžį. Iš dalies ir dėl to, kad Rusijos 5-osios armijos vadovybė manevravo daliniais stiprindama savo pajėgas karščiausiuose taškuose. Taip buvo galima bent šiek tiek pristabdyti vokiečių puolimą. Netrukus Nemuno armija pradėjo naują

puolimą, kurio metu Nemuno armijos kairysis sparnas turėjo sulaikyti Rusijos

¹⁵⁰ Г. А. Гошговт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну. 1915 г.*, Париж, 1942, с. 97 // http://www.grwar.ru/library/Goshtovt-Kirasiry_II/index.html

Bockman, Kautynės ties Šiauliais 1915 metais // *Mūsų žinynas*, t. 9, Nr. 27, 1925, p. 511.

¹⁵¹ Ten pat, p. 511.

¹⁵² Į dešinįjį sparną perkelta 2-oji kavalerijos divizija. Žr. Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, 1926, с. 24.

pajėgas į šiaurę nuo Šiaulių ir prie Jelgavos¹⁵³, armijos centras – užimti Šiaulių miestą ir toliau veržtis link Baisogalos¹⁵⁴, o dešinysis sparnas – žygiuoti Kauno tvirtovės kryptimi ir pridengti Nemuno armijos centro puolimą¹⁵⁵.

Iš pirmo žvilgsnio tai buvo gerai apgalvotas planas. Po aktyvaus puolimo Jelgavos kryptimi Rusijos daliniai, siekdami apginti šias pozicijas, ėmė būtent čia telkti savo pajėgas, palikdami šiek tiek laisvesnį centrą. Vokiečių padėtį dar labiau palengvinti turėjo tai, kad 5-osios armijos dešinysis sparnas buvo nualintas aršių mūšių, tad jau nebegalėjo kelti didelio pavojaus vokiečiams įgyvendinant naują planą.

Daugiausia rūpesčių Nemuno armijos vadovybei kėlė infant. gen. F. Ezebeko grupė. Jai pavojinga buvo Kauno tvirtovė. Buvo baiminamasi, kad iš Kauno 5-ajai armijai į pagalbą nebūtų atsiųsta papildomų dalinių, kurie pirmiausia būtų smogę būtent infant. gen. F. Ezebeko kariams. Tačiau šį pavojų pašalina 10-osios Vokietijos armijos XL rezervinis korpusas, liepos mėnesio viduryje pradėjęs Kauno tvirtovės puolimą iš pietvakarių pusės. Į jį vėliau įsitraukė ir infant. gen. F. Ezebeko grupė.

Liepos 20 d. prasidėjo dešiniojo Nemuno armijos sparno puolimas, kurio metu 36-oji rezervinė divizija prie Ariogalos persikėlė į kairįjį Dubysos krantą, taip sudarydama sąlygas persikelti visai infant. gen. F. Ezebeko grupei. Šiame rajone dislokuota Rusijos 5-oji kavalerijos divizija jau nebegalėjo nieko padaryti¹⁵⁶. Iki liepos 22 d. infant. gen. F. Ezebeko grupė persikėlė per Dubysą ir patraukė Kėdainių link¹⁵⁷.

Nemuno armijos vadovybei pavyko – kav. gen. P. Plevę suklaidino priešininko dešiniojo sparno puolimas. Rusijos 5-osios armijos vadas nedelsdamas įsakė kariams atsitraukti¹⁵⁸. Norėdamas apsaugoti savo pajėgas, kad nebūtų

---

¹⁵³ 3-ioji ir 18-oji kavalerijos brigados, Liepojos grupė ir 41-oji pėstininkų divizija turėjo sulaukyti Rusijos pajėgas prie Jelgavos. 8-oji kavalerijos divizija privalėjo saugoti tarpą tarp 41-osios pėstininkų divizijos ir gen. ltn. E. Šmetovo jungtinio kavalerijos korpuso, kol šis žygiuos link Jonišio, 6-oji ir 78-oji rezervinės divizijos – pulti į šiaurės rytus nuo Žagarės. Žr. Ten pat, p. 47.

¹⁵⁴ 1-asis rezervinis korpusas (24 batalionai, 2 eskadronai, 130 artilerijos pabūklų) turėjo užimti Šiaulių miestą ir jo apylinkes, o Bavarijos kavalerijos divizija, 3-ioji kavalerijos divizija, 80-oji ir 36-oji rezervinės divizijos (24 batalionai, 48 eskadronai, 174 artilerijos pabūklai) – pulti Baisogalos kryptimi. Žr. Ten pat.

¹⁵⁵ Infant. gen. F. Ezebeko grupė (8 batalionai, 8 eskadronai, 56 artilerijos pabūklai). Žr. Ten pat.

¹⁵⁶ Ten pat, p. 51.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 58.

¹⁵⁸ XIX armijos korpusui buvo įsakyta atsitraukti už Pakruojo paliekant ariergardą Linkuvos–Pakruojo ruože, III korpusui – palikti Šiaulius ir trauktis link Pakalniškių, XXXVII korpusui – atsitraukti per Baisogalą, kav. gen. N. Kaznakovo grupei – pridengti armijos kairiojo sparno atsitraukimą. Žr. Ten pat, p. 52.

sutriuškintos, kav. gen. P. Plevė turėjo apleisti Šiaulių miestą, kurį vokiečiai liepos 21 d. vakare be didesnių mūšių užėmė¹⁵⁹. Iki liepos 22 d. atsitraukimas buvo baigtas. Rusų tyrėjai teigia, kad stebint, kaip buvo atitrauktos pajėgos, matyti P. Plevės noras sukurti stiprų barjerą Nemuno armijai, o kartu ir kontratakos šiek tiek į vakarus nuo Panevėžio prielaidas¹⁶⁰. Žygiuojantys pirmyn Vokietijos daliniai tarp Šiaulių ir Panevėžio stoji į mūšius su Rusijos 5-osios armijos ariergardu ir iki liepos 22 d. pasiekė (nors ir nelabai lengvai¹⁶¹) Žeimelio–Pašušvio liniją (apie 90 km ilgio). Jų užimtose teritorijose atsidūrė Pakruojis, Šiauliai, Radviliškis.

Tarp Rusijos dalinių, dengiančių armijos atsitraukimą, buvo ir 314-asis Novooskolo pulkas, kuriam vadovavo plk. Silvestras Žukauskas¹⁶². Būsimasis Lietuvos Respublikos kariuomenės vadas su savo pulku liepos 16–21 d. dalyvavo mūšiuose Šiaulių apylinkėse, liepos 22 d. – prie Bacionių ir Vingelių, liepos 23 d. – prie Šeduvos, liepos 24–26 d. – prie Švainikių ir Klevečkinės, liepos 27 d. – prie Salos dvaro, liepos 28–29 d. – ties Grikonėliais, liepos 30–31 d. – ties Andrioniškiu¹⁶³. Už drąsą, parodytą kovojant su Vokietijos pajėgomis prie Šiaulių, plk. S. Žukauskas buvo apdovanotas Šv. Georgijaus ordino kardu¹⁶⁴.

Taip klostantis įvykiams, P. Plevei neliko nieko kito, kaip tik atitraukti pietinį savo armijos sparną arčiau Panevėžio. Siaurindamas frontą 5-osios armijos vadas tikėjosi geriau organizuoti Panevėžio gynybą. Šio miesto, kaip strategiškai svarbaus punkto, reikšmė šiame darbe jau buvo aptarta. Stengiantis apsaugoti Panevėžį 5-osios armijos kairysis sparnas buvo atitrauktas arčiau miesto. Taip buvo panaikinta apsauginė zona, kuri saugojo Kauno tvirtovę nuo apsupties. Dabar Nemuno armijos dešinysis sparnas galėjo judėti laisvu koridoriumi, leidžiančiu priėti prie Kauno iš šiaurės pusės.

Dėl tokios situacijos kaltinti kav. gen. P. Plevės negalima, nes, neturėdamas rezervų, vien su tais pačiais daliniais jis negalėjo ilgiau kovoti tokiu plačiu frontu, todėl norint apsaugoti Panevėžį tiesiog būtina buvo sutelkti jėgas. 5-osios armijos vadas kiek nuvertino vokiečių tikrąjį pajėgumą. Jis tikėjosi, jog

¹⁵⁹ Bockman, Kautynės ties Šiauliais 1915 metais, p. 516; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 461.

¹⁶⁰ Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, с. 53.

¹⁶¹ Liepos 21 d. susirėmimai vyko Gruzdžių apylinkėse ir prie Pakruojo. Šio miestelio šeiminkai per vieną parą pasikeitė net kelis kartus. Iki vakaro Vokietijos pajėgos sugebėjo užimti Pakruojį, nors jau kitos dienos rytą čia vėl šeiminkavo rusai. Tik liepos 22 d. vakarą Vokietijos kariai pagaliau sugebėjo išstumti Rusijos pajėgas iš Pakruojo. Žr. Г. Корольков, *Сражение под Шавли*, с. 55.

¹⁶² J. Jašinskas, Generolas Silvestras Žukauskas // *Mūsų sparnai*, Nr. 62, 1987, p. 33.

¹⁶³ J. Aničas, *Generolas Silvestras Žukauskas 1861–1937*, Vilnius, 2006.

¹⁶⁴ V. Bičiūnas, Bruožai iš gen. S. Žukausko karinės būties // *Tritis*, 1937, Nr. 43, p. 463.

Nemuno armija po keleto alinamų mūšių bus pailsusi ir nebesugebės pralaužti Panevėžio gynybos žiedo. Todėl jis pats ėmė organizuoti puolimą, tikėdamasis suduoti smūgį kairiajam Nemuno armijos sparnui, tačiau atlikti tokį manevrą buvo ganėtinai sunku, turint omenyje, kad per visus šiuos keleto dienų trukusių mūšius 5-oji armija neteko daugiau kaip trečdalis visų savo pajėgų¹⁶⁵. Be to, likę kariai tiek fiziškai, tiek moraliai buvo išsekinti dažnų kovų ir niekaip nesibaigiančio atsitraukimo. O kur dar nuolatinė šaudmenų stoka¹⁶⁶.

Būtent dėl šių priežasčių 5-ajai armijai ir buvo sunku sustabdyti išibėgėjusį Nemuno armijos puolimą. Tačiau, nors ir kaip stengtasi, liepos 25 d. 80-oji rezervinė Nemuno armijos divizija užėmė Panevėžio miestą¹⁶⁷.

Vokietijos 10-osios armijos artilerija pakeliui į Kauną, 1915 m. (VDKM)

Užėmus Panevėžį, Nemuno armijos puolimas trumpam sustabdomas. Aišku, iš karto kyla dvejonė dėl šio sustojimo tikslingumo, nes taip buvo praleista proga toliau persekioti besitraukiančius 5-osios armijos dalinius. Pertrauka leido jiems pailsėti ir įsitvirtinti naujose pozicijose. Tačiau ne mažiau

¹⁶⁵ Per pirmąsias devynias mūšių dienas vien į vokiečių nelaisvę pateko daugiau nei 20 tūkst. 5-osios armijos karių, o per visą operaciją žuvo apie 50 tūkst. Žr. **K. A. Залесский**, *Кто был кто в Первой мировой войне*, c. 481.

¹⁶⁶ **Г. Корольков**, *Сражение под Шавли*, c. 66.

¹⁶⁷ **A. Vočiulytė, P. Juknevičius**, *Kariniai veiksmai Panevėžio apskrityje 1915 m. vasarą*, p. 2 // <http://www.panrs.lt/leidiniai/petras/1993/kariniai.pdf>

nei Rusijos kariams poilsio reikėjo ir Nemuno armijai. Tai suprato gen. Otas fon Belovas – toliau tęsdamas mūšius jis bijojo, kad jo kariai praras kovinį pajėgumą. Be to, Nemuno armijos štabas buvo įsikūręs Tilžės mieste, kurį nuo karo veiksmų teatro skyrė net 200 kilometrų, todėl buvo sunku užtikrinti operatyvų vadovavimą. Kita vertus, iš anksto numatyto plano pagrindinis tikslas buvo pasiektas – Panevėžys užimtas. Kartu tai buvo ir naujo etapo pradžios taškas, iš kurio buvo galima toliau žygiuoti link Daugpilio ir Vilniaus. Tuo labiau kad Nemuno armija dabar tapo pleištu, skiriančiu Rusijos 5-ąją ir 10-ąją armijas.

Vokietijos Nemuno armijai žygiuojant per Šiaurės ir Vidurio Lietuvą, iš pietvakarių pusės į mūsų kraštą pradėjo skverbtis Vokietijos 10-oji armija. Sutriuškinus Rusijos 10-osios armijos XX korpusą Augustavo miškuose, generolo feldmaršalo H. Eichhorno pajėgos taip pat buvo priverstos kiek pristabdyti savo puolimą. Jurbarko–Kalvarijos–Suvalkų–Augustavo ruože vasario pabaigoje prasidėjo pozicinis karas, kuris tęsėsi iki gegužės pradžios¹⁶⁸. Situacija pasikeitė gegužės viduryje. Tuo metu, kai Žemaitijoje buvo formuo-

jama Nemuno armija, žygį į Suvalkiją pradėjo Vokietijos 10-osios armijos kairiajame sparne esantis XL rezervinis korpusas¹⁶⁹. Pagrindinės kliūtys 10-ajai armijai toliau tęsti žygį Vilniaus link buvo pirmosios klasės Kauno ir trečiosios klasės Alytaus tvirtovės.

Gegužės 14 d. pradėjęs puolimą XL rezervinis korpusas nustūmė Rusijos karius iki Pilviškių–Skirsnemunės linijos, o jau birželio pradžioje Vokietijos kariai pasiekė Pakaunės miškus¹⁷⁰. Birželio

Ypatingos galios artilerijos pabūklas – 420 mm kalibro haubica M-GERÄT („Didžioji Berta“). Vokietijos kariuomenė naudojo šiuos pabūklus 1915 m. vasarą puldama Kauno tvirtovę. (VDKM)

¹⁶⁸ **Radus-Zenkavičius**, *Trumpas Didžiojo karo eskizas*, p. 94.

¹⁶⁹ XL rezervinį korpusą, vadovaujamą infant. gen. Karlo Licmano (Karl Litzman), sudarė 76-oji ir 79-oji rezervinės divizijos (57 batalionai, 7 eskadronai, 11 inžinerijos kuopų). Iš viso XL rezerviniam korpusui pakluso apie 90 000 karių. Žr. **A. Pociūnas**, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, p. 36; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 120.

¹⁷⁰ Per pirmąsias žygio dienas vokiečiai į nelaisvę paėmė apie 1 700 rusų karių. Žr. *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 126.

vių istoriografijoje¹⁷².

4. KARO VEIKSMAI LIETUVOS TERITORIJOJE 1915 M. RUGPJŪČIO ANTROJE PUSĖJE – RUGSĖJO PRADŽIOJE

4.1. Bendra situacija Lietuvoje vasaros pabaigoje.

Šiaurės ir Vakarų frontų sukūrimas

Iki rugpjūčio 18 d. Vokietijos pajėgoms užėmus Kauno tvirtovę, Rusijos padėtis pasidarė dar sunkesnė. Iš visos ilgą laiką kurtos Rusijos vakarinio pasienio apsaugos sistemos neužimtos liko vos kelios tvirtovės. Kapituliavus Kauno tvirtovei, imperija prarado strategiškai svarbų atramos punktą, ir tai gerokai komplikavo ne tik 10-osios armijos, bet ir viso Šiaurės vakarų fronto padėtį. Kaunas saugojo ne tik 10-osios armijos užnugarį, bet ir 5-osios armijos kairįjį sparną. Būdamas didžiausia visame Nemuno ruože veikiančių Rusijos armijų atrama, Kaunas gynė geležinkelį, vedantį į Vilnių, o iš jo – į Peterburgą. Turint užnugaryje stiprią tvirtovę buvo galima kur kas laisviau manevruoti, disponuoti jos rezervais.

Kol nebuvo paimtas Kaunas, aukščiausioji Rusijos karinė vadovybė tikėjosi, jog vokiečius pavyks sustabdyti ties natūralia gamtine kliūtimi – Nemu-

¹⁷¹ Ten pat, p. 127.

¹⁷² Apie tai žr. plačiau A. Pociūnas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, Vilnius, 2008, p. 98; V. Orlov, *Kauno tvirtovės istorija 1882–1915*, Kaunas, 2007.

no upe. Tačiau tvirtovei kapituliuavus šis planas neteko prasmės¹⁷³.

Nelikus Kauno tvirtovės, didžiulė grėsmė iškilo ir Vilniui. Šis miestas rusams buvo labai svarbus vien jau dėl to, kad čia rezidavo karinės apskrities valdyba. Be to, prisidengdamas Kauno tvirtove, jis tapo ginklų ir amunicijos saugykla. Vilnius (greta Varšuvos, Lodzės ir Rygos) buvo vienas didžiausių vakarinės Rusijos miestų. Aptariamuoju metu jame gyveno apie 200 000 gyventojų, kuriuos, užėmus Kauno tvirtovę, imta evakuoti¹⁷⁴.

Žuvęs Kauno tvirtovės gynėjas. 1915 m. vasara (VDKM)

Ne ką geresnė situacija buvo ir į šiaurę nuo Kauno. Dar liepos mėnesį prasidėjęs 5-osios armijos atsitraukimas, paskatintas Nemuno armijos veiksmų, tęsėsi ir toliau. Ji buvo priversta trauktis iš Lietuvos teritorijos šiaurės rytų kryptimi (link Daugpilio), vis didindama tarpą, skiriantį ją nuo 10-osios Rusijos armijos. Tuo metu Nemuno armija, persikėlus per Nevėžio upę, iki rugpjūčio 2 d. pasiekė Ukmergės apylinkes¹⁷⁵.

Rugpjūčio antroje pusėje Vokietijos pajėgos jau kontroliavo daugiau nei pusę dabartinės Lietuvos teritorijos. Fronto linija pasistūmėjo tolyn į rytus nuo Pasvalio, Panevėžio, Kėdainių ir Kauno (vietomis pasiekta Šventosios

¹⁷³ Ф. Палицын, *В штабе Северо-Западного фронта*, с. 320 // <http://www.grwar.ru/library/Palitsyn/index.html>

¹⁷⁴ Nepolitiškos žinios iš visur // *Dabartis*, 1915, Nr. 4, p. 2.

¹⁷⁵ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, Т. I, М.-Л., 1930, с. 55.

upė). Tik į pietus nuo Kauno, kylant Nemuno upe aukštyn, vokiečių 10-oji armija dar nebuvo sugebėjusi pereiti į dešinią Nemuno krantą. Tai padaryti kliudė vis dar neužimtos Alytaus ir Gardino tvirtovės.

Susiklosčiusi grėsminga situacija vertė Rusijos karinę vadovybę imtis naujų priemonių, kad bent jau iš dalies būtų stabilizuota padėtis fronte. Dar liepos viduryje pradėta galvoti apie Šiaurės vakarų fronto padalijimą į du atskirus frontus. Tačiau tokiai veiksmų sekai priešinosi tuometis Šiaurės vakarų fronto vadas infant. gen. Michailas Aleksejevas. Jam vadovaujant frontui pakluso beveik du trečdaliai visų Rusijos pajėgų¹⁷⁶, o tai suteikė daugiau laisvės koordinuojant visos operacijos veiksmus. Tačiau praradus Kauno tvirtovę reikėjo permainų. 1915 m. rugpjūčio 17 d. buvęs Šiaurės vakarų frontas buvo padalytas į Šiaurės ir Vakarų frontus¹⁷⁷. Šiaurės frontui buvo priskirtos 12-oji¹⁷⁸ ir 5-oji armijos, o vadovauti paskirtas infant. gen. Nikolajus Ruzskis (Николай Рузский). Vakarų frontui atiteko 10-oji, 2-oji, 4-oji ir 3-ioji armijos, jų vadu buvo paskirtas infant. gen. Aleksejus Evertas (Алексей Эверт)¹⁷⁹. Taip dabartinės Lietuvos teritorija atsidūrė Šiaurės ir Rytų fronto sandūroje.

4.2. Rusijos ir Vokietijos pajėgos ir jų išdėstymas Lietuvoje

1915 m. rugpjūčio antroje pusėje

1915 m. rugpjūčio antroje pusėje į šiaurę nuo Kauno vis dar grūmėsi tos pačios armijos – Vokietijos Nemuno ir 5-oji Rusijos. Šiame darbe jau buvo plačiau aptartos abi šios armijos, jų pranašumai ir trūkumai. Skirtumas tik tas, kad po Kauno tvirtovės užėmimo į dešinią Nemuno krantą nustumtas dešinysis 10-osios Rusijos armijos sparnas stoji prieš dešinią Nemuno armijos sparną.

Įdomi situacija jau nuo 1915 m. pradžios susiklostė į pietvakarius nuo

---

¹⁷⁶ Šiaurės vakarų fronte liepos mėn. iš viso kovojo aštuonios armijos: 5-oji, 10-oji, 12-oji, 1-oji, 2-oji, 4-oji, 3-ioji, 13-oji. Žr. *Аргентинский архив ген. Алексеева // Военно-исторический журнал*, 1993 г., Но. 10, с. 56 // http://www.grwar.ru/library/Alexeeva-Borel/AA_199307.html *Аргентинский архив ген. Алексеева // Военно-исторический журнал*, 1993 г., Но. 7, с. 58.

¹⁷⁷ **А. А. Керсновский**, *История Русской армии*, с. 571.

¹⁷⁸ Naujai suformuota, paėmus 5-osios armijos rezervas, o ankstesnioji 12-oji sujungta su 1-ąja Rusijos armija. Žr. **А. А. Керсновский**, *История Русской армии*, с. 571.

¹⁷⁹ Pirmuoju Rusijos Vakarų fronto vadu tapo infant. gen. M. Aleksejevas, tačiau šias pareigas ėjo vos keletą dienų. Rugsėjo 1 d. jis buvo paskirtas vyriausiojo kariuomenės vado štabo viršininku. Žr. **Ф. Палицын**, *В штабе Северо-Западного фронта*, с. 320 // <http://www.grwar.ru/library/Palitsyn/index.html>

Kauno. Čia akis į akį stojo dvi 10-osios armijos – Rusijos ir Vokietijos. Nuo liepos mėnesio jos tampa vienomis iš pagrindinių Lietuvoje vykusių karo veiksmų teatro veikėjų. Užėmus Kauno tvirtovę, šios armijos stiprino savo jėgas rengdamosi naujam puolimui.

Rusijos 10-ąją armiją tuo metu sudarė septyni korpusai: Gvardijos, II, V, XXVI, XXXIV, III Sibiro ir V Kaukazo¹⁸⁰. Bendras karių skaičius – apie 140 tūkstančių (iš jų apie 90% pėstininkai), jam priklausė apie 600 artilerijos pabūklų ir apie 400 kulkosvaidžių¹⁸¹. Armijos vadas infant. gen. J. Radkevičius – patyręs karininkas, turintis ilgametės vadovavimo patirties. Jis dalyvavo 1877–1878 metų Rusijos–Turkijos ir 1904–1905 metų Rusijos–Japonijos karuose. Taip pat infant. gen. J. Radkevičius spėjo pasižymėti ir Pirmajame pasauliniame kare, kur kaip III Sibiro korpuso vadas už Augustavo užėmimą (1914 m. rugsėjo mėn.) buvo apdovanotas Šv. Georgijaus IV laipsnio ordinu¹⁸². Tačiau 1915 m. pradžioje būtent J. Radkevičiaus vadovaujamo III Sibiro korpuso uždelstas atsitraukimas leido apsupti ir sunaikinti XX Rusijos korpusą. Tiesa, tai daugiau buvo aukščiausiosios Rusijos karinės vadovybės kaltė¹⁸³.

Vokietijos 10-ąją armiją po Kauno tvirtovės užėmimo sudarė: VI kavalerijos, I (infant. gen. Johaneso fon Ebena (Johannes von Eben) grupė), XXI rezervinis (infant. gen. Oskaro fon Hutjero (Oskar von Hutier) grupė), XL

¹⁸⁰ Gvardijos korpusą sudarė: 1-oji gvardijos pėstininkų divizija, Gvardijos šaulių brigada, Gvardijos kazokų brigada. Iš viso apie 20 tūkstančių karių, 74 kulkosvaidžiai, 84 artilerijos pabūklai. II korpusą sudarė: 26-oji ir 43-ioji pėstininkų divizijos. Iš viso apie 19 tūkstančių karių, 57 kulkosvaidžiai ir 73 artilerijos pabūklai.

V korpusą sudarė: 7-oji ir 10-oji pėstininkų divizijos. Iš viso apie 16 tūkstančių karių, 32 kulkosvaidžiai, 74 artilerijos pabūklai.

XXVI korpusą sudarė: 64-oji ir 84-oji pėstininkų divizijos. Iš viso apie 22 tūkstančius karių, 51 kulkosvaidis, 78 artilerijos pabūklai.

XXXIV korpusą sudarė: 56-oji, 65-oji, 104-oji ir 124-oji pėstininkų divizijos, 4-oji Suomijos divizija. Iš viso 15 tūkstančių karių, 86 kulkosvaidžiai, 138 artilerijos pabūklai.

III Sibiro korpusą sudarė: 7-oji ir 8-oji Sibiro šaulių divizijos. Iš viso apie 23 tūkstančius karių, 54 kulkosvaidžiai, 89 artilerijos pabūklai.

V Kaukazo korpusą sudarė: 2-oji Suomijos divizija, 53-ioji pėstininkų divizija, Pasienio pėstininkų divizija. Iš viso 19 tūkstančių karių, 46 kulkosvaidžiai, 59 artilerijos pabūklai.

Rusijos 10-ąją armiją sudarė 1-oji ir 2-oji Kubanės kazokų divizijos, Jungtinė kazokų divizija ir pašauktinių daliniai. Iš viso apie 10 tūkstančių karių, apie 20 kulkosvaidžių ir apie 40 artilerijos pabūklų. Žr. **Н. Евсеев**, *Свенянский прорыв 1915 г.*, Москва: Государственное военное издательство, 1936, с. 246–247.

¹⁸¹ Ten pat, p. 247.

¹⁸² **К. А. Залесский**, *Кто был кто в Первой мировой войне*, с. 508.

¹⁸³ **Esçe** (gen. štabo karininkas), 10-os rusų armijos XX korpuso veiksmai Rytų Prūsijoje (1915 m. vasario 9–21 d.) // *Mūsų žinynas*, t. 1, Nr. 3, 1921, p. 191.

rezervinis (infant. gen. K. Licmano grupė), III rezervinis (infant. gen. Adolfo fon Karlovico (Adolf von Carlowitz) grupė) korpusai¹⁸⁴. Iš viso 21 divizija (17 pėstininkų, 4 kavalerijos). Pėstininkai sudarė apie 80% visų 10-osios Vokietijos armijos pajėgų¹⁸⁵. Vokietijos 10-ajai armijai vadovavo generolas feldmaršalas Hermanas fon Eichhornas, nė kiek ne mažiau nei J. Radkevičius patirties turintis karininkas (dalyvavo 1866 metų Prūsijos–Austrijos ir 1870–1871 metų Prūsijos–Prancūzijos karuose), prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui jis buvo atšauktas iš atsargos, kad galėtų eiti naujai sukurtos 10-osios armijos vado pareigas¹⁸⁶.

Kaip jau minėta, dešinysis Nemuno armijos sparnas, stumdamas į priekį, pasiekė Ukmergės apylinkes. Tad Rusija ėmė dėti visas pastangas, kad nebūtų apsuptas Kaunas iš šiaurės pusės ir kartu būtų apsaugotas dešinysis 10-osios armijos sparnas. Tai padaryti turėjo XXXIV korpusas, vadovaujamas infant. gen. Ferdinando Vebelio (Фердинанд Вебель). Korpuso štabas buvo įkurtas Kaišiadorių mieste.

Nemuno armiją nuo Neries ir Šventosios upių santakos iki pat Kavarsko turėjo sulaikyti 1-ajai Kubanės kazokų divizijai priklausantys kav. gen. Michailo Tiulino (Михаил Тюлин) vadovaujami daliniai¹⁸⁷. Aukščiau Ukmergės Šventosios liniją turėjo saugoti kav. gen. N. Kaznakovo grupė¹⁸⁸.

Vokietijos 10-osios armijos kairiojo sparno veržimąsi į Rytų Lietuvą turė-

¹⁸⁴ VI kavalerijos korpusą sudarė: 1-oji, 3-oji, 4-oji ir 9-oji kavalerijos divizijos, 6-oji landverų pėstininkų brigada ir dar viena pėstininkų brigada.

Infant. gen. J. Ebena grupę sudarė: 2-oji ir 58-oji pėstininkų divizijos, 10-oji landverų pėstininkų divizija.

Infant. gen. O. Hutjero grupę sudarė: 31-oji, 42-oji ir 115-oji pėstininkų divizijos, 77-oji rezervinė pėstininkų divizija ir Cenkerio (?) pėstininkų divizija.

Infant. gen. K. Licmano grupę sudarė: 79-oji ir 76-oji pėstininkų divizijos, 3-oji rezervinė pėstininkų divizija, 14-oji landverų pėstininkų divizija, 80-osios rezervinės pėstininkų divizijos brigada ir infant. gen. F. Ezebeko dalinys.

Infant. gen. A. Karlovico grupę sudarė: 87-oji ir 89-oji rezervinės pėstininkų divizijos, 16-oji landverų pėstininkų divizija, 6-oji sustiprinta landverų pėstininkų brigada. Žr. **H. Евсеев**, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, c. 268; *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 485, 488.

¹⁸⁵ **H. Евсеев**, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, c. 268.

¹⁸⁶ **К. А. Залесский**, *Кто был кто в Первой мировой войне*, c. 702.

¹⁸⁷ 2-osios Kubanės kazokų divizijos brigada, Jungtinė kazokų divizijos brigada, Sibiro kazokų brigada, 54-ojo Dono kazokų pulko, vieno pėstininkų pulko ir 7 pašauktinių kuopos. Žr. **H. Евсеев**, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, c. 22–24.

¹⁸⁸ 1-oji gvardijos kavalerijos divizija (vienas kavalgardų pulkas, vienas kavalerijos pulkas ir du kirasyrų pulkai), 2-oji brigada, paimta iš 5-osios kavalerijos divizijos (Aleksandrijsko husarų pulkas, 5-asis Dono kazokų pulkas), Usūrijos kavalerijos brigada (Primorsko dragūnų pulkas, Nerčinsko kazokų pulkas, Usūrijos kazokų pulkas). Žr. **H. Евсеев**, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, c. 261; **А. Свечин**, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, c. 57.

jo sustabdyti XXXIV ir III Sibiro korpusai. XXXIV korpuso vadovybė stabdyti vokiečių judėjimą į rytus nuo Kauno pavedė 56-ajai ir 65-ajai pėstininkų, 4-ajai Suomijos šaulių, 104-ajai, 124-ajai ir Jungtinei pasienio divizionams¹⁸⁹.

4.3. Vilniaus operacija

4.3.1. Vokietijos planai. Operacijos pradžia

XL Vokietijos 10-osios armijos rezervinio korpuso vadas infant. gen. K. Lirmanas savo atsiminimuose rašo, kad net ir užėmus Kauno tvirtovę Vokietijos pajėgų žygis nė kiek nesustojo, nes buvo tęsiamas rusų, pasitraukusių iš Kauno, persekiojimas¹⁹⁰.

Jau rugpjūčio pabaigoje prasidėjo nauja Vokietijos pajėgų ataka. Į bendrą puolimą buvo numatyta įtraukti Nemuno, 10-ąją ir 8-ąją armijas. Nors iš pirmo žvilgsnio pagrindinis Vokietijos pajėgų taikinyš tuo metu buvo Vilnius, nė kiek ne mažiau svarbi užduotis vokiečiams buvo užimti Gardino tvirtovę. Per kelias savaites vokiečiai užėmė net keletą rusų tvirtovių: Rožanės, Lomžos, Pultusko, Seroko, Segžo, Ivangorodo, Novogeorgijevsko, Varšuvos, Kauno ir Lietuvos Brastos. Kol kas laikėsi tik Gardinas (ir tam tikra prasme Alytus)¹⁹¹. Pagal išankstinį planą Nemuno armija turėjo pasiekti Rygos–Švenčionių liniją ir kirsti Vilniaus–Daugpilio geležinkelį. Tuo metu 10-osios Vokietijos armijos kairysis sparnas privalėjo žygiuoti link Vilniaus, jos centras – bandyti persikelti per Nemuną ties Alytumi, o dešinysis sparnas – atkirsti tiekimo Gardino tvirtovei liniją (Vilniaus–Gardino geležinkelį) ir palaikyti Vokietijos 8-osios armijos puolimą Gardino kryptimi¹⁹². Tokiu būdu 10-oji Rusijos armija būtų patekusi į apsuptį ir greičiausiai patyrusi pralaimėjimą. Po šios Rusijos pajėgų nesėkmės Vokietijos kariams būtų atsivėrę keliai Minsko link.

Vokietijos puolimas turėjo prasidėti naktį iš rugpjūčio 18-osios į 19-ąją. Operaciją pradėti buvo patikėta XXI ir XL rezerviniam korpusams. XXI korpusui įsakyta žygiuoti link Alytaus ir Prienų. Tuo metu infant. gen. K. Lirmanano grupė turėjo didinti spaudimą dešiniajam Rusijos 10-osios armijos sparnui žygiuodama link Jonavos, o paskui, laikydamasi Neries upės linijos, pratęsti savo žygį Vilniaus link. Taip tikėtasi nukreipti Rusijos pajėgų dėmesį

¹⁸⁹ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, с. 57.

¹⁹⁰ E. Litzman, Kauno tvirtovės puolimas ir paėmimas // *Mūsų žinynas*, t. 19, Nr. 65, Kaunas, 1925, p. 142.

¹⁹¹ Karo apžvalga // *Dabartis*, Nr. 2, 1915, p. 1.

¹⁹² E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, Кршко, Ауман, с. 152, 157.

nuo to, kas dedasi kylant aukštyn Nemunu¹⁹³. Visą šią Vokietijos 10-osios armijos operaciją tiek iš dešiniojo, tiek iš kairiojo sparnų turėjo remti 8-oji ir Nemuno armijos¹⁹⁴.

Rugpjūčio 19 d. infant. gen. K. Licmano grupės daliniai puolė Rusijos XXXIV korpuso karius, išsidėsčiusius į šiaurę ir rytus nuo Kauno. Iki rugpjūčio 20 d. 1-oji Vokietijos kavalerijos divizija pasiekė Jonavos apylinkes ir ten susijungė su 4-ąja kavalerijos divizija¹⁹⁵.

Rusijos pajėgos, per mūšius patyrusios daug nuostolių, buvo priverstos trauktis link Rumšiškių. Rugpjūčio 22 d. XXXIV korpuso vadas konstatavo, kad 104-oji ir 124-oji pėstininkų divizijos per tris mūšių dienas patyrė tiek nuostolių, jog jas jau galima vadinti pulkais, o ne divizijomis. Negalėdamos pasipriešinti, jos buvo priverstos pasitraukti ir iš Rumšiškių. Kad sustiprintų šias divizijas, XXXIV korpuso vadas joms į pagalbą galėjo pasiųsti vos dvi 4-osios Suomijos šaulių divizijos kuopas¹⁹⁶. Tačiau ir jos realios pagalbos minėtoms divizijoms suteikti negalėjo, nes visa 4-oji Suomijos šaulių divizija buvo perduota 10-ajai armijai po įnirtingų mūšių Galicijoje. Todėl XXXIV korpuso vadas infant. gen. F. Vebelis nusprendė atitraukti 104-ąją ir 124-ąją pėstininkų divizijas iš fronto ir leisti joms pailsėti Vilniaus rajone¹⁹⁷.

Esant tokiam aktyviam Vokietijos pajėgų spaudimui, 10-osios Rusijos armijos vadas infant. gen. J. Radkevičius ketino atitraukti dešinįjį armijos sparną iki įtvirtintos linijos, saugančios Vilniaus–Gardino geležinkelį. Toks atsitraukimas būtų leidęs kelias dienas atsikvėpti po įtemptų mūšių ir papildyti gretas naujais kariais, nes užėmus Kauno tvirtovę į Vilnių pradėjo plaukti daliniai iš kitų fronto vietų¹⁹⁸. Pasak Sovietų Sąjungos karo istorijos tyrėjo A. Svečino (А. Свечин), 10-ajai armijai atsitraukti griežtai uždraudė aukščiausioji fronto vadovybė su infant. gen. M. Aleksejevu priešakyje, kuri

---

¹⁹³ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 485.

¹⁹⁴ А. М. Зайончковский, *Первая мировая война*, Санкт-Петербург: Полигон, 2000, с. 422.

¹⁹⁵ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 485.

¹⁹⁶ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, Т. I, М.-Л., 1930 г., с. 58.

¹⁹⁷ Ten pat, p. 58.

¹⁹⁸ Rugpjūčio pabaigoje Rusijos 10-oji armija buvo sustiprinta II Kaukazo korpusu (Kaukazo grenadierių divizija, 51-oji pėstininkų divizija, Pasienio pėstininkų divizija. Iš viso apie 20 tūkstančių karių, 59 kulkosvaidžiai, 61 artilerijos pabūklas). Žr. А. А. Керсновский, *История Русской армии*, с. 573; С. А. Торнау, *С родным полком*, Берлин, 1923, с. 76, www.grwar.ru/library; *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 18. www.grwar.ru/library

įsakė laikytis „*né žingsnio atgal*“ taktikos¹⁹⁹. Tačiau pažvelgus į faktus aiškėja šiek tiek kitokia situacija. Kairiajam XXXIV korpuso sparnui nebesugebant sustabdyti aktyvaus Vokietijos pajėgų puolimo pradėta trauktis iš karo veiksmų zonos. Kad sparno atsitraukimas vyktų sklandžiau, sugalvota surengti vadinamąją „*demonstracinę akciją*“ – apgaulingą puolimą, taip atitraukiant vokiečių dėmesį nuo XXXIV korpuso kairiojo sparno. Šį klaidinamąjį manevrą buvo patikėta atlikti 5-osios Rusijos armijos kav. gen. N. Kaznakovo vadovaujamiems daliniams, išsidėsčiusiems Anykščių rajone²⁰⁰.

4.3.2. Kautynės prie Anykščių

Vieta apgaulingajam manevrui atlikti buvo pasirinkta neatsitiktinai. Vokietijos Nemuno armijai buvo patikėtas labai platus fronto ruožas (jau minėta, kad paprastai į tokį fronto ruožą Vokietija siųsdavo gerokai didesnes pajėgas), dėl ko ji turėjo labai išretinti savo gretas. Užėmus Kauno tvirtovę, savo dešiniuoju sparnu ji dar privalėjo remti ir kairįjį 10-osios Vokietijos armijos sparną žygio į Vilnių metu²⁰¹. Tad prieš kav. gen. N. Kaznakovo karius stėjo dešinysis Nemuno armijos sparnas – I kavalerijos korpusas²⁰². Anykščių rajone buvo dislokuota 3-ioji pėstininkų divizija.

Rugpjūčio 23 d. kav. gen. N. Kaznakovo grupės 1-ajai gvardijos kavalerijos divizijai buvo įsakyta užimti Anykščių–Katlėrių (kaimas nutolęs apie 10 km į pietryčius nuo Anykščių) liniją. Jau ankstų rytą 1-osios gvardijos kavalerijos divizijos 1-oji brigada pajudėjo link Katlėrių kaimo. 2-asis eskadronas užėmė pozicijas prie Maigių kaimo (apie 10 km į pietus nuo Anykščių), kad apsaugotų kairįjį divizijos sparną. 3-iasis eskadronas buvo dislokuotas prie Liudiškių kaimo (apie 2 km į pietryčius nuo Anykščių), 4-asis ir Jo Didenybės kirasyrų eskadronai užėmė pozicijas Šlavėnų kaime (apie 5 km į pietryčius nuo Anykščių)²⁰³. Tokiu būdu buvo sudarytas lankas, juosiantis Anykščių miestą iš pietryčių pusės.

Tą pačią dieną 4-asis ir kirasyrų eskadronai, dengiami medžių, augančių Šventosios pakrantėje, vora pajudėjo iš Šlavėnų į vakarus link upės. Tačiau netrukus taip judančias Rusijos pajėgas pastebėjo vokiečiai ir pradėjo šau-

¹⁹⁹ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, с. 59.

²⁰⁰ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 145.

²⁰¹ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, с. 152.

²⁰² I kavalerijos korpusą sudarė 2-oji Bavarijos kavalerijos divizija ir 3-ioji pėstininkų divizija. Žг. Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 268.

²⁰³ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 140–141.

dyti iš artilerijos pabūklų. Stengdamiesi išvengti apšaudymo, eskadronai išsiškyrė: 4-asis pasuko į dešinę, šiaurės vakarų kryptimi (link Anykščių miesto), Jo Didenybės eskadronas – į kairę²⁰⁴. 4-asis eskadronas, judėdamas Anykščių kryptimi, priartėjo prie vokiečių apkasų, juosiančių Anykščius. Kariai, ieškodami priedangos nuo intensyvaus apšaudymo, slėpėsi už medžių kamienų ir patys atsakė ugnimi. Tuo metu Jo Didenybės kirasyrų eskadronas, žygiuodamas pietvakarių kryptimi, atsidūrė prie pat Šventosios upės. Kiek šiauriau nuo 4-ojo eskadrono išsidėsčiusios Rusijos pajėgų baterijos pradėjo įnirtingai šaudyti į vokiečių pozicijas. Apšaudymas nenutrūko iki pat vakaro²⁰⁵. Taip iki rugpjūčio 23 d. vakaro situacija šiame fronto ruože liko nepakitusi.

Rugpjūčio 24 d. rytą 3-iasis eskadronas išsidėstė Dvaronių (apie 3 km į pietvakarius nuo Anykščių)–Šližių (apie 8 km į pietvakarius nuo Anykščių) maždaug 5 km ilgio linija, nusidriekusi kairiuoju Šventosios krantu²⁰⁶, 2-asis eskadronas – Liudiškių kaimo apylinkėse. Kiti daliniai liko savo pozicijose.

Rusijos artilerija mūšio lauke. 1915 m. (VDKM)

Tą dieną Vokietijos pajėgos jau nebuvo labai aktyvios ir taip intensyviai nešaudė, kaip rugpjūčio 23 d. Būtent dėl to antroje dienos pusėje Rusijos daliniai prislinko prie Anykščių ir atsidūrė tiesiai prieš vokiečių pozicijas. Ne-

²⁰⁴ Ten pat, p. 141.

²⁰⁵ Ten pat.

²⁰⁶ Į šį ruožą patenka ir garsusis Puntuko akmuo.

trukus buvo gautas 5-osios armijos štabo įsakymas iki 19 val. užimti Anykščius ir pereiti į dešinią Šventosios krantą²⁰⁷.

Kav. gen. N. Kaznakovas užimti miestelį patikėjo 1-ajai gvardijos kavalerijos divizijai, prieš tai sustiprintai dviem pašauktinių rinktinėmis²⁰⁸. Prieš prasidedant puolimui, iš artilerijos pabūklų buvo intensyviai apšaudomos vokiečių pozicijos. Greitai pastebėta, jog priešininkai palieka apkasus. Tada apie 18 val. prasidėjo Rusijos pajėgų ataka, kuri baigėsi užėmus Anykščius ir nustūmus Vokietijos pajėgas tolyn nuo Šventosios upės²⁰⁹.

Anykščių užėmimas buvo viena iš nedaugelio Rusijos pergalių per pastarąjį laikotarpį. Apie šį sėkmingą Rusijos pajėgų puolimą randama užuominų ir provokiškame laikraštyje „Dabartis“²¹⁰, kur apie tai užsimenama. Galime teigti, kad Rusijos karinės vadovybės sumanymas buvo vykęs, nes sudarė galimybę sėkmingiau atsitraukti XXXIV korpuso kairiajam sparnui. Aišku, pergalė buvo labai naudinga ir dėl teigiamo psichologinio poveikio Rusijos kariams.

4.3.3. Vokietijos puolimo organizavimas

Tuo metu, kai karinė Rusijos vadovybė sprendė klausimus dėl kariuomenės atitraukimo, Vokietijos pajėgos ir toliau nesustodamos žygiavo pirmyn. Infant. gen. K. Licmano grupei sėkmingai kaunantis Kauno apylinkėse infant. gen O. Hutjero grupė stengėsi užimti Alytaus–Prienu liniją. 31-oji pėstininkų divizija, vadovaujama gen. ltn. Alberto fon Bėrerio (Albert von Berrer), iki rugpjūčio 22 d. pasiekė Nemuno upės kilpą ties Prienu miesteliu ir ėmė rengtis keltis į dešinią upės krantą. Gen. ltn. A. Bėrerio divizijos persikėlimo operaciją turėjo palaikyti dešinysis infant. gen. K. Licmano grupės sparnas, iki minėtosios dienos ketinęs pasiekti Strėvos upę. Kaišiadorių apylinkėse jis susidūrė su atkakliu Rusijos XXXIV korpuso 56-osios ir 65-osios pėstininkų divizijų pasipriešinimu²¹¹. Po dvi dienas (iki rugpjūčio 24 d.) trukusių mūšių Rusijos XXXIV korpuso daliniai buvo priversti užleisti vokiečiams Strėvos upės liniją ir kartu atsisakyti minties saugoti Nemuno upės vagą į šiaurę nuo Prienu. Mūšių metu 115-oji Vokietijos pėstininkų divizija

²⁰⁷ Ten pat, p. 142.

²⁰⁸ 5-osios armijos vadovybė dar prieš prasidedant operacijai sustiprino kav. gen. N. Kaznakovo grupę dviem pašauktinių rinktinėmis (Tobolsko ir Tomsko), kurios buvo atsiųstos iš Zarasų. Tai buvo prastai senais šautuvais ginkluoti kariai. Žr. Ten pat, 138.

²⁰⁹ Ten pat, p. 142.

²¹⁰ Vyriausiojo štabo pranešimai // *Dabartis*, Nr. 1, 1915, p. 3.

²¹¹ **A. М. Зайончковский**, *Первая мировая война*, с. 422.

paėmė į nelaisvę apie 1 200 belaisvių²¹². Laikraštyje „Dabartis“ pateikiami šiek tiek didesni skaičiai. Čia teigiama, kad Vokietijos pajėgos paėmė apie 1 600 belaisvių ir dar 7 artilerijos pabūklus²¹³.

Po mūšio prie Strėvos kairysis Vokietijos 10-osios armijos sparnas pagaliau įsitvirtino dešiniajame Nemuno ir kairiajame Neries krantuose, Jonavos–Strėvos upės ruože (apie 30 km). Rusijos pajėgoms atsitraukus, atsilaisvino ir 31-osios Vokietijos pėstininkų divizijos, stovinčios kairiajame Nemuno krante ties Prienais, rankos. Ji niekieno netrukdoma galėjo persikelti į dešiniąjį Nemuno krantą ir tęsti žygį Vilniaus link. Netrukus per Nemuną pradėjo keltis ir kitos infant. gen. O. Hutjero grupės dalys. Rugpjūčio 26 d. Vokietijos pajėgos persikėlė per Nemuno upę ir be kovos užėmė rusų paliktą Alytaus trečiosios klasės sausumos tvirtovę²¹⁴.

Rugpjūčio 24 d. Vokietijos VI kavalerijos korpusas, kartu su į vakarus nuo Ukmergės stovinčiu kairiuoju Nemuno armijos sparnu – infant. gen. F. Ezebeko daliniu, turėjo pradėti pulti kairiųjų 5-osios Rusijos armijos ir dešiniųjų 10-osios Rusijos armijos sparnus. Jau kitą dieną VI korpuso daliniai persikėlė į dešiniąjį Neries krantą, įveikę silpną rusų pasipriešinimą, iš čia jie turėjo žygiuoti link Vilniaus²¹⁵. Sunku pasakyti, ar šiam kairiojo Vokietijos 10-osios ir dešiniojo Nemuno armijos sparnų susijungimui kokios nors įtakos galėjo turėti Rusijos pajėgų spaudimas prie Anykščių. Tačiau analizuodami tolesnę įvykių eigą, kuri bus nagrinėjama kitame skyrelyje („Kautynės Vilniaus apylinkėse ir kitose Lietuvos vietose“), matysime, kad dešiniojo Vokietijos 10-osios armijos sparno daliniai žygį Vilniaus link tęsė be Nemuno armijos dešiniojo sparno.

4.3.4. Vilniaus miesto gynybos organizavimas

Tai, kad vokiečių daliniai nesutiko rimto pasipriešinimo, yra dar vienas faktas, rodantis, jog 10-osios Rusijos armijos dešiniojo sparno atsitraukimas vyko siekiant organizuoti Vilniaus miesto gynybą.

Kaip jau buvo minėta, kad sustiprintų besitraukiančią 10-ąją Rusijos armiją, į Vilnių pradėjo plaukti vis daugiau dalinių. Taip rugpjūčio 26 d. čia buvo permesta 2-oji gvardijos pėstininkų divizija²¹⁶. Ji iš karto buvo pasiūsta

²¹² *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 485.

²¹³ Vyriausiojo štabo pranešimai // *Dabartis*, Nr. 1, 1915, p. 2.

²¹⁴ Ten pat.

²¹⁵ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 486.

²¹⁶ Apie 7 000 karių, 21 kulkosvaidis, 34 artilerijos pabūklai. Žg. Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, c. 248; Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915, c. 18 // www.grwar.ru/library

Maišiagalos įtvirtintos gynybos linijos apkasai šian-dien. 2008 m. (iš *Vladimiro Orlovo asmeninio archyvo*)

saugoti miesto nuo vokiečių puolimo iš šiaurės vakarų pusės. Divizija dislokuota Riešės (apie 10 km į šiaurę nuo Vilniaus) apylinkėse. Dviem dienomis anksčiau į Vilnių buvo perkeltas ir V Kaukazo korpuso štabas. Jam pavesta vadovauti Rusijos pajėgoms, išdėstytiems dešiniajame Neries krante²¹⁷.

Taip apie Vilnių pradėjo formuotis gynybos lankas. Miesto gynybos linija prasidėjo šiaurės vakaruose ties Spadviliškių kaimu (nutolęs apie 3 km nuo dabartinio Širvintų miesto į šiaurės vakarus ir apie 45 km nuo Vilniaus į šiaurės vakarus), toliau leidosi žemyn pietryčių kryptimi greta Širvintų iki Kielių kaimo (apie 35 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus), nuo Kielių – pietryčių kryptimi iki Jauniūnų (apie 30 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus) ir Maišiagalos (apie 22 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus). Ties Maišiagala gyny-

bos linija jau keitė kryptį, iš šiaurės rytų pasukdama į pietvakarius ir toliau tęsdamasi iki Dūkštų kaimo (apie 10 km nuo Maišiagalos į pietvakarius ir apie 20 km į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, einant palei Dūkštos upę), o nuo jo – pietų kryptimi iki pat Galvės ežero (apie 20 km į vakarus nuo Vilniaus)²¹⁸. Žemiau Galvės ežero kairysis Rusijos 10-osios armijos sparnas turėjo saugoti Vilniaus–Gardino geležinkelio liniją, gyvybiškai svarbią vis dar besilaikančiai Gardino tvirtovei.

Tokią Vilniaus gynybos liniją mes galime nubrėžti žvelgdami į Rusijos pajėgų, turėjusių saugoti miestą, išsidėstymą. Kav. gen. M. Tiulino vadovaujama 1-oji Kubanės kazokų divizija ir 2-osios Kubanės kazokų divizijos brigada, dislokuota Spadviliškių–Kielių ruože, saugojo dešinįjį 1-osios Rusijos armijos sparną. Iš šiaurės pusės joms padėti turėjo kav. gen. N. Kaznakovo daliniai. Būtent šiuo tikslu – kad sutrukdytų Vokietijos pajėgoms veržtis nuo Ukmergės pusės, – po kautynių prie Anykščių dalį savo pajėgų²¹⁹ kav. gen. N. Kaznako-

²¹⁷ 2-ajai ir 4-ajai Suomijos šaulių bei Pasienio pėstininkų divizijoms. Žr. *А. Свечин, Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г., с. 60.*

²¹⁸ Ten pat.

²¹⁹ 1-ąją gvardijos kavalerijos diviziją.

Maišiagalos įtvirtintos gynybos linijos
tyrimų metu rasti daiktai. 2008 m.
(iš Vladimiro Orlovo asmeninio archyvo)

vas pasiuntė į Širvintų apylinkes²²⁰. Pasienio pėstininkų, 2-oji ir 4-oji Suomijos šaulių divizijos sudarė Kelių–Janiūnų–Dūkštos upelio–Galvės ežero liniją²²¹.

Analizuodami Vilniaus gynybos liniją galime išvelgti tą pačią problemą, kuri buvo būdinga visai Rusijos kariuomenei nuo pat šio karo pradžios – nespėjama iki galo atlikti to, kas sumanyta. Karius turėję apsaugoti įtvirtinimai

įrengti tik iš dalies, vietomis vos spėta iškasti apkasus, kitur – prieš juos dar nutiesti ir spygliuotos vielos tinklą. Tose vietose, kur darbai labiau išsibėgėję, apkasuose suskubta įrengti specialias storų rąstų priedangas su šaudymo angomis²²². Vokietijos pajėgoms sparčiai žygiuojant į priekį, nespėta įrengti vientisų apkasų linijų. Vietomis tarpai tarp neįtvirtintų Rusijos karių pozicijų siekė net 600 žingsnių. Neįrengta ir specialių perėjų, kad dalinių pasiuntiniai galėtų keistis informacija, trūko blindadžų, o ir tos pačios priedangos kartais buvo padarytos iš pernelyg storų rąstų. Pasitaikydavo atveju, kai, šalia sprogus artilerijos sviedinių, rąstai prispausdavo apkasuose esančius karius²²³. Jau besiantinant Vokietijos kariams buvo rengiama antroji apkasų linija (apie 2 km nutolusi nuo pirmosios), čia daugiausiai dirbo rezervo daliniai²²⁴.

4.3.5. Kautynės Vilniaus apylinkėse ir kitose Lietuvos vietose

Prieš pat žygį į Vilnių Vokietijos 10-oji armija sulaukė pastiprinimo²²⁵. Tuo metu, kai vyko Kauno tvirtovės puolimas, Vokietija pagrindines pajėgas metė prieš stipriausia visoje Rusijos imperijoje laikomą Novogeorgijevsko

²²⁰ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну*, 1915 г., с. 144.

²²¹ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 18.

²²² А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, с. 80.

²²³ Ten pat.

²²⁴ Ten pat.

²²⁵ Vokietijos 10-oji armija sustiprinta 87-ąja ir 89-ąja bei landvero divizijomis.

tvirtovę (tiesa, gana seną)²²⁶. Jai kapitulavus, dalis likusių pajėgų buvo per-mesta į Lietuvą²²⁷.

Atsitraukusi nuo natūralios gamtinės kliūties – Nemuno upės, Rusijos 10-oji armija laukė vokiečių įsitvirtinusi Vilniaus miesto apylinkėse. Prieš-ininkai netruko pasiekti šias rusų pozicijas. Jau rugpjūčio 26 d. dešiniajame Nemuno armijos sparne esanti 3-ioji kavalerijos divizija be kovos užėmė Ukmergės miestą. Tą pačią dieną 3-ioji kavalerijos, infant. gen. fon Bekmano (von Beckman) pėstininkų ir Heseno dragūnų divizijos stojo į mūšius tarp Anykščių ir Ukmergės su kav. gen. N. Kaznakovo grupe. Vokietijos pajėgos, puldamos kairįjį kav. gen. N. Kaznakovo dalinio sparną, priverstė priešininkus atsitraukti. Taip iki vakaro jos užėmė Vidiškių (apie 5 km į šiau-rę nuo Ukmergės)–Virintos upės liniją (apie 20 km ilgio, greta dabartinio Ukmergės–Utenos kelio)²²⁸.

Tą pačią rugpjūčio 26-ąją kairiuoju Neries krantu link Zubiškių kaimo (apie 20 km į pietryčius nuo Jonavos, nutiesus pontoninį tiltą, perėjo į dešinįjį Neries krantą²²⁹) artinosi VI kavalerijos korpuso ir infant. gen. F. Ezebeko da-liniai: 4-oji kavalerijos divizija turėjo užimti pozicijas kairiajame Širvintos upės krante ties Širvintų miesteliu, 1-oji kavalerijos divizija ir infant. gen. F. Eze-beko dalinys – išsidėstyti iki pat Kiemelių kaimo, o fronto linija dešiniajame Dūkštos upės krante nuo Kiemelių kaimo iki Neries upės buvo patikėta 1-ajai kavalerijos brigadai ir Jėgerių batalionui²³⁰. Ankstų rytą VI korpuso daliniai įžengė į Musninkų (apie 15 km į pietvakarius nuo Širvintų) ir Vičiūnų (apie 2 km į pietryčius nuo Musninkų) kaimus. Prie Vičiūnų įsitvirtinusios Rusijos pajėgos pradėjo apšaudyti vokiečius. Tačiau jiems atsakius artilerijos pabū-klų ugnimi, buvo priverstos atsitraukti iki pat Maišiagalos–Kiemelių linijos²³¹. Vokietijos kariai persekiodami priešininkus taip pat netrukus pasiekė šią li-niją ir vėl pradėjo šaudyti į rusų įtvirtinimus iš artilerijos pabūklų. Tačiau čia rusų pasipriešinimas buvo daug atkaklesnis nei ankstesnis, todėl VI korpuso daliniai rugpjūčio 26 d. daugiau į priekį pasistūmėti nesugebėjo²³². Rugpjū-

²²⁶ Novogeorgijevsko tvirtovė, esanti Vyslos ir Bugo upių santakoje, užimta viena diena vėliau nei Kauno tvirtovė. Ją užėmus paimta apie 90 000 belaisvių, tarp jų apie 15 generolų, daugiau kaip 1 000 karininkų, 1 200 pabūklų, 150 kulkosvaizdžių. Žr. Karo apžvalga // *Dabartis*, Nr. 2, 1915, p. 2; E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, c. 152.

²²⁷ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, c. 153.

²²⁸ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, c. 149.

²²⁹ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, c. 67.

²³⁰ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, c. 19.

²³¹ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, c. 70.

²³² *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 487.

čio 26 d. pabaigoje Širvintų–Maišiagalos rajonuose esančios Rusijos pajėgos buvo išsidėsčiusios taip: kav. gen. M. Tiulino kavalerijos dalinys vis dar buvo užėmęs Spadviliškių–Kielių liniją, V Kaukazo korpusas po intensyvaus vokiečių apšaudymo buvo priverstas savo dešiniuju sparnu atsitraukti ir įsitvirtinti Kielių–Galvės ežero ruože. Tiesa, siekiant sustiprinti frontą į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, buvo pasiūstos 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos²³³.

Įnirtingi mūšiai vyko ir piečiau nuo Maišiagalos. Rugpjūčio 26 d. Vilniaus apylinkės pasiekė ir prie Trakų ežeryno išsidėstė infant. gen. K. Licmano grupė. Piečiau nuo infant. gen. K. Licmano karių, nuo Alytaus pusės, taip pat Vilniaus link skubėjo infant. gen. O. Hutjero grupė. Abi šios grupės turėjo įsitvirtinti palei Vilniaus–Varėnos geležinkelio liniją (apie 60 km ilgio)²³⁴. Bandydami tai padaryti, infant. gen. O. Hutjero kariai susidūrė su stipriu Rusijos pajėgų pasipriešinimu į rytus nuo Alytaus²³⁵. Rusijos kariai vis dar buvo įsitvirtinę Merkinės–Augustavo miškų ruože ir neleido Vokietijos pajėgoms persikelti į dešinią Nemuno upės krantą. Šiems Rusijos daliniams pagrindinė atsvara buvo užnugaryje esanti Gardino tvirtovė²³⁶. Tiesa, jų padėtis darėsi vis sunkesnė, kadangi dalis infant. gen. O. Hutjero grupės dalinių prieš kelias dienas jau buvo persikėlusį į dešinią Nemuno krantą šiauriau nuo Merkinės, tad sudarė stiprų spaudimą Rusijos pajėgoms iš šiaurės. Be to, Gardino tvirtovės egzistavimą grasino užbaigti Vokietijos 8-oji armija, ką ir padarė pirmosiomis rugsėjo dienomis²³⁷.

Paskutinėmis rugpjūčio dienomis Rusijos kariai buvo prispausti Varėnos kaime. Spauda pranešė, kad vokiečiai šį miestelį dešiniajame Merkio krante sugebėjo apsupti. Po atkaklių mūšių vienam rusų pulkui pavyko išsiveržti iš apsupties žiedo, sumušus Vokietijos batalioną ir paėmus į nelaisvę vieną karininką ir 70 kareivių²³⁸. Vis dėlto rugsėjo pradžioje Rusijos kariai, neatlaidydami spaudimo ir kartu siekdami išvengti apsupties, buvo priversti keltis į dešinią Nemuno krantą ir taip leisti Vokietijos pajėgoms užvaldyti praktiškai visą dabartinės Lietuvos teritoriją tekančio Nemuno vagą²³⁹. Vis intensyvesni tapo Vokietijos kariuomenės žygiai prieš Gardino tvirtovę. Rugpjūčio 31 d. į

---

²³³ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 146.

²³⁴ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 487.

²³⁵ Ten pat, p. 488.

²³⁶ Ten pat, p. 487.

²³⁷ Ten pat, p. 496.

²³⁸ Iš kariaujančių valstybių // *Dabartis*, Nr. 3, 1915, p. 2.

²³⁹ Ten pat.

vakarus nuo Gardino rusai sugebėjo atremti net keletą vokiečių atakų²⁴⁰.

Kovos vyko ir Šiaurės Lietuvoje. Rugsjūčio 25–26 d. Vokietijos Nemuno armijos pajėgos puolė Rusijos 5-osios armijos dalinius prie Svėdasų, Pandėlio ir Skapiškio²⁴¹, tačiau šis puolimas buvo atremtas. Nemuno armijai bandant stumtis link Daugpilio, juos bandyta sulaikyti Bauskės–Biržų ruože. Pasitaikė atvejų, kai rusai, kad sutrikdytų vokiečių puolimą, paleisdavo prieš juos civilius gyventojus²⁴².

Paskutinėmis rugsjūčio ir pirmosiomis rugsėjo dienomis Vilniaus apylinkėse toliau vyko stiprūs abiejų kariaujančių pusių susišaudymai. Maišiagalos–Galvės ežero linijos apšaudymas kartais netgi virsdavo *uraganiniu*²⁴³. Kovos nenutrūkdavo net ir naktį. Vokietijos pajėgos po intensyvaus artilerijos parengimo bandė trumpais perbėgimais įsitvirtinti kuo arčiau Rusijos karių pozicijų. Šiose kautynėse dalyvavę kariai savo atsiminimuose pažymi, kad kai kur rusus nuo vokiečių skyrė vos 100 žingsnių²⁴⁴.

Tokie kovos veiksmai labai vargino abi puses. Per dieną kovoję kariai net ir naktį, nutrūkus mūšiams, turėjo tvarkyti, kas buvo sugriauta per dieną, iš naujo kasti artilerijos sviedinių užverstus apkasus. Tiesa, Rusijos karių darbas neliko nepastebėtas. Vokiečių tyrėjai pažymi, kad tiek infant. gen. K. Licmano grupės, tiek VI kavalerijos korpuso daliniams sunkiai sekėsi skverbtis pirmyn pro gerai įtvirtintas rusų pozicijas nuo Naujųjų Trakų iki Neries upės²⁴⁵.

Rusijos pajėgos ne tik gynėsi, bet ir pačios bandė pulti. Kadangi pastiprinimas į Vilnių pradėjo plaukti palyginti vėlai, Rusijos karinė vadovybė ėmė baimintis, kad esančios pajėgos nesugebės atsilaikyti prie Maišiagalos ir taip atvers vokiečiams kelius į Vilnių. Vėliau kiek pristabdytas Nemuno armijos puolimas leido Rusijos kariuomenės vadovybei teisingai spėti, kad daugiausia Vokietijos pajėgos dėmesio skiria 10-osios armijos vykdomai operacijai. Kaip tik dėl to nuspręsta į pagalbą Rusijos 10-ajai armijai vėl pasitelkti kairįjį 5-osios armijos sparną – kav. gen. N. Kaznakovo dalinius, kad galima būtų surengti prieš dar nespėjusio prie Maišiagalos įsitvirtinti VI kavalerijos korpuso kontrataką²⁴⁶. Pagal šį Rusijos planą kav. gen. N. Kaznakovo kariai turėjo pridengti Rusijos kontrpuolimą nuo Nemuno armijos dešiniojo sparno. Ren-

²⁴⁰ Ten pat.

²⁴¹ Ten pat.

²⁴² Iš kariaujančių valstybių // *Dabartis*, Nr. 3, 1915, p. 2.

²⁴³ Э. А. Верцинский, *Из Мировой войны*, Талинн-Ревель, 1931, с. 105.

²⁴⁴ Ten pat, p. 107.

²⁴⁵ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 488.

²⁴⁶ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 146.

giantis naujam puolimui rugpjūčio 27 d. buvo suformuota infant. gen. Vladi-
miro Olochovo (Владимир Олохов) grupė²⁴⁷. Šios grupės puolimas, prasidė-
jęs rugpjūčio 29 d., vyko šiaurės vakarų kryptimi nuo Vilniaus pusės ganėtinai
plačiu frontu, apimdamas Spadviliškio–Galvės liniją, iki pat rugsėjo 6 d.²⁴⁸

Pasirengusi puolimui Rusijos karių kuopa. 1914–1915 m. (VDKM)

Nors iš pirmo žvilgsnio infant. gen. V. Olochovo grupę sudarė palyginti
gausios pajėgos, jos buvo bejėgės sėkmingai kovoti su Vokietijos VI kavalerijos
korpusu. Iki rugpjūčio 29 d. vakaro infant. gen. V. Olochovo vadovaujamiems
kariams nepavyko pasistūmėti toliau nei iki Vilniaus gynybos linijos²⁴⁹. Rusijos
pajėgų puolimas tęsėsi ir rugpjūčio 30 d. Aktyviai kovos vyko Kelių–Janiūnų
ruože. Ypač įnirtingai kovota prie Dūkštos upės, kur Vokietijos pajėgos bandė
kontratakuoti. Jau nuo pat ankstyvo ryto prasidėjo net keletą valandų trukęs
intensyvus Vokietijos pajėgų artilerijos apšaudymas. Netrukus pastebėta, kad
priešininkai telkiasi prie Kiemelių kaimo. Po pietų prasidėjus Vokietijos karių
atakoms dalis pirmosios eilės apkasų buvo užimti, dėl ko Rusijos kariai buvo

²⁴⁷ Į šią grupę įėjo Gvardijos ir V korpusai, taip pat kav. gen. M. Tiulino kavalerijos daliniai. Žr. Ten pat, p. 150.

²⁴⁸ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 495. Iš kariaujančių valstybių // *Dabartis*, Nr. 3, 1915, p. 2.

²⁴⁹ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 18.

priversti trauktis tolyn²⁵⁰. Dar po kelių valandų prasidėjo kur kas stipresnė vokiečių ataka daug platesniu frontu – apimant Maišiagalos–Dūkštos upės liniją. Vis dėlto jų puolimas nedavė lauktų rezultatų. Rusijos kariai atsakė intensyvia šautuvų ir artilerijos ugnimi, kuri gerokai išretino pirmąsias puolančių vokiečių eiles. Dėl didelių nuostolių puolimas buvo nutrauktas.

Tačiau tai nebuvo paskutinis Vokietijos pajėgų puolimas rugpjūčio 30 d. – jie, kad apsuptų priešininkus, išnaudojo dar pusiaudienį užimtas apkasų linijas. Kai kur Rusijos karių grupės buvo apsuptos. Kovotojams labai priartėjus vieniems prie kitų, atskirose fronto vietose kilo ir durtuvų kautynės²⁵¹. Tačiau iki vakaro Vokietijos pajėgoms vis dėlto pavyko užimti Kiemelių kaimą.

Pagal panašų scenarijų įvykiai klostėsi ir kitomis dienomis. Ir toliau tęsėsi infant. gen. V. Olochovo grupės puolimas. Tačiau jis labiau pradėjo panašėti į bandymą išsilaikyti užimtose pozicijose. Didesnių pokyčių nei kelių kaimų užėmimas nebuvo iki pat šios operacijos pabaigos rugsėjo 6 d.²⁵² Infant. gen. V. Olochovo grupės puolimas buvo pasmerktas jau iš pat pradžių. Užtenka vien įvertinti Rusijos pajėgų būklę. Kai kurie kareiviai buvo ginkluoti iš priešininkų perimtais šautuvais arba apskritai nevisiškai sukomplektuotais ginklais (daugiau nei pusei jų trūko durtuvų)²⁵³. Kovojant svetimų valstybių ginklais greitai pritrūkdavo šovinių. Dažnai kariui per dieną tekdavo ne daugiau kaip 50 šovinių. Remiantis vieno pulko vado, dalyvavusio Vilniaus gynimo operacijoje, atsiminimais, jie naudojo austriškus kulkosvaidžius, nes savuosius buvo praradę mūšiuose. Tačiau kiekvienam jų turėjo tik po 10 tūkstančių šovinių. Turint omenyje, kad Pirmojo pasaulinio karo metu naudojamų kulkosvaidžių greitašauda siekė apie 300–500 šūvių per minutę, 10 tūkstančių šovinių – apgailėtina mažas kiekis. Be to, neturėta jokios vilties, kad jų pavyks gauti daugiau²⁵⁴. Kai kurie pulkai, tie, kurie pasitraukė iš Kauno tvirtovės, suspėjo iš ten pasigriebti kulkosvaidžius, tačiau šie ginklai daugiau buvo pritaikyti kariauti tvirtovės sąlygomis ir netinkami lauko mūšiams. Buvo divizijų, kurioms teko tik 3–5 kulkosvaidžiai.

Dažnai mūšio sąlygomis kariai tik kartą per visą parą galėdavo gauti karšto maisto. Savo katiliukus dauguma jų buvo pametę ir negalėjo išsivirti net arbatos, dėl ko pradėjo plisti skrandžio ligos²⁵⁵. Kai kurie kariai, neištvė-

²⁵⁰ Э. А. Верцинский, *Из Мировой войны*, с. 109.

²⁵¹ Ten pat.

²⁵² *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 20–21.

²⁵³ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, с. 81.

²⁵⁴ Ten pat, p. 61.

²⁵⁵ Ten pat, p. 81.

rę gyvenimo apkasuose, ryždavosi tyčia patys susižaloti (pvz., persišaudavo plaštakas, pirštus), kad galėtų pasitraukti iš veiksmų zonos. Tačiau išaiškinus tokius dalykus grėsdavo griežtos bausmės²⁵⁶.

Turint omenyje šias aplinkybes, nieko keista, kad iki rugpjūčio 3 d. Rusijos pajėgų puolimas praktiškai ne tik nedavė jokių teigiamų rezultatų, bet netgi padarė daug nuostolių – kai kurie pulkai neteko iki 50–60 % savo karių²⁵⁷. Šis skaičius atrodo dar išpūdingesnis, jei atkreipsime dėmesį į tai, kad kai kurie daliniai iki prasidedant šiam puolimui buvo tik 50% sukomplektuoti²⁵⁸.

Dar vienas dalykas, kuris vertė Rusijos pajėgas stabdyti puolimą, – tai nuolat stiprėjanti Vokietijos 10-oji armija. Į šį karo veiksmų teatrą buvo metamos vis naujos Vokietijos pajėgos. Apie tai sužinojusi (pasitelkusi ir oro žvalgybą)²⁵⁹ Rusijos karinė vadovybė buvo priversta konstatuoti, kad infant. gen. V. Olochovo grupės puolimas betikslis ir reikia jį sustabdyti²⁶⁰.

Kita vertus, nuo rugsėjo pradžios jau pastebimas ir didesnis Vokietijos pajėgų pasyvumas – jos daugiau stengėsi gintis, o ne pulti. Ima ryškėti noras išlaikyti užimtas teritorijas. Vokietija pradėjo kurti naujus puolimo planus, bet apie tai plačiau bus kalbama tolesniame skyriuje.

5. MŪŠIS DĖL VILNIAUS (ŠVENČIONIŲ PRASIVERŽIMAS)

Pirmojo pasaulinio karo Rytų fronte 1915 m. rugsėjo pirmoje pusėje prasidėjo dar viena nauja Vokietijos pajėgų operacija. Jos epicentras – dabartinė Lietuvos teritorija, Aukštaitija. Rusijos karo istorijos tyrėjų šis Vokietijos pajėgų rugsėjo 8–spalio 2 d. puolimas paprastai vadinamas Švenčionių prasiveržimu, turint omenyje tai, jog operacija vyko siekiant prasiveržti link Švenčionių miestelio. Vokietijos autoriai šią operaciją vadina tiesiog mūšiu dėl Vilniaus²⁶¹. Pagrindinis puolimo tikslas buvo kirsti Vilniaus–Daugpilio geležinkelio liniją, apsupti 10-osios Rusijos armijos dešinįjį sparną ir užimti Vilniaus miestą. Tad pabandykime į ją pažvelgti atidžiau.

---

²⁵⁶ Viena iš bausmių – įsakymas tokiems kariams atsistoti visu ūgiu ant apkaso pylimo ir pridėjus rankas prie akių vaidinti, kad per žiūronus stebi priešininkų pozicijas. Nulipti būdavo leidžiama tik tada, kai pasigirdavo šūviai.

²⁵⁷ А. Свечин, *Искусство вождения полка. По опыту войны 1914–18 г.*, с. 62.

²⁵⁸ Г. А. Гоншговт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 153.

²⁵⁹ Ten pat, p. 153.

²⁶⁰ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 22.

²⁶¹ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 494.

5.1. Naujo Vokietijos puolimo planai. Kariaujančių šalių pajėgumas

Vokietijos Rytų fronto vadovybė, matydama, jog jos pajėgų puolimas Vilniaus–Gardino linija neduoda laukiamų rezultatų, ėmė svarstyti naujas galimybes. Iki tol Vokietijos pajėgos daugiau dėmesio skyrė Vilniaus–Gardino geležinkelio linijai ir Vilniaus miesto puolimui iš pietvakarių ir vakarų. Pagal naują planą nuspręsta pulti iš kitos Vilniaus pusės ir atakuoti Vilniaus–Daugpilio geležinkelio liniją²⁶². Tada Vokietijos pajėgos, prieš tai į šiaurę nustumusios 5-ąją Rusijos armija, būtų apėjusios įtvirtinimus, saugančius Vilnių iš vakarų pusės, ir puolusios iš šiaurės ar netgi rytų.

Remiantis naujuoju planu, pagrindiniu šios operacijos veikėju turėjo tapti kairysis 10-osios Vokietijos armijos sparnas, kuriame iki tol kovojo VI kavalerijos korpusas. Kaip tik dėl to nuspręsta jį dar labiau sustiprinti perkeliant infant. gen. O. Hutjero grupę šiauriau nuo Neries upės²⁶³. Taip pat numatyta per puolimą į pagalbą pasitelkti Nemuno armijos dešinią sparną – 3-iąją kavalerijos diviziją. Ji turėjo prisijungti prie gen. ltn. O. Garnjero vadovaujamo VI kavalerijos korpuso²⁶⁴ ir pulti link Širvintų pietryčių kryptimi kartu su Vokietijos 10-osios armijos kairiuoju sparnu rugsėjo pradžioje. Tuo metu infant. gen. J. Ebena grupė²⁶⁵ išsidėstė tarp Ukmergės ir Švenčionių linijos, infant. gen. O. Hutjero grupė²⁶⁶ turėjo pulti Širvintų–Maišiagalos kryptimi, infant. gen. K. Licmano grupė²⁶⁷ – spausti Rusijos karius prie Vilniaus gynybos linijos. Tai praktiškai visa 10-oji Vokietijos armija (šone paliktas tik III rezervinis korpusas). Pagrindinė smogiamoji vokiečių jėga šios operacijos metu turėjo būti I, VI ir XXI korpusai. Šios pajėgos privalėjo apeiti rusų įtvirtinimus iš šono ir užnugario²⁶⁸, o infant. gen. K. Licmano grupė – sulaukyti Rusijos pajėgų prie Vilniaus²⁶⁹.

Vokietijos puolimą nukreipus tarp 10-osios ir 5-osios Rusijos armijų, pagrindiniais taikiniais tapo kav. gen. N. Kaznakovo²⁷⁰ ir kav. gen. M. Tiulino

²⁶² Ten pat.

²⁶³ Visam korpusui permesti būtų prireikę ne mažiau kaip savaitės.

²⁶⁴ 1-oji, 3-ioji ir 9-oji kavalerijos divizijos, sustiprintos penkiais pėstininkų batalionais.

²⁶⁵ 4-oji kavalerijos, 58-oji pėstininkų ir 10-oji landvero divizijos.

²⁶⁶ 77-oji rezervinė, 42-oji, 31-oji, 115-oji ir fon Cenkerio (von Zenker) (?) pėstininkų divizijos.

²⁶⁷ 79-oji ir 76-oji pėstininkų divizijos, 3-ioji rezervinė pėstininkų divizija, 14-oji landvero pėstininkų divizija, 80-osios rezervinės pėstininkų divizijos brigada ir infant. gen. F. Ezebeko dalinis.

²⁶⁸ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 495.

²⁶⁹ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, c. 22.

²⁷⁰ Kav. gen. N. Kaznakovo grupę prieš prasidedant operacijai sudarė: 1-oji gvardijos kavalerijos divizija, 2-oji brigada, perkelta iš 5-osios kavalerijos divizijos, ir Ustirijos kavalerijos divizija. Žr. Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, c. 12.

daliniai²⁷¹. Kav. gen. M. Tiulinui pakluso ir 496-asis (Ukmergės) pėstininkų pulkas, sudarytas daugiausiai iš vietos gyventojų. Šis pulkas dalyvavo Kauno tvirtovės gynyboje²⁷².

5.2. Puolimo pradžia ir tolesnė eiga

Rusijos 5-osios armijos vadovybė, gavusi informacijos apie Vokietijos 10-osios armijos kairiajame sparne kaupiamas jėgas, sunerimo dėl savo kairiojo sparno likimo. Ji nusprendė atitraukti į pagalbą Rusijos 10-osios armijos dešiniajam sparnui pasiųstas N. Kaznakovo kavalerijos korpuso dalis²⁷³ ir sutelkti jas prie Kauno–Daugpilio kelio, išdėstant Šešuolių (apie 15 km nutolęs nuo Ukmergės į pietryčius)–Žemaitkiemio (apie 15 km nuo Ukmergės į šiaurės rytus)–Skiemonių (apie 35 km nuo Ukmergės į šiaurės vakarus)–Leliūnų (apie 45 km nuo Ukmergės į šiaurės vakarus) ruožą (apie 50 km ilgio)²⁷⁴. Kaip tik iki ten, kur juos ir nustumė kairysis Nemuno armijos sparnas rugpjūčio pabaigoje. Negana to, 5-osios Rusijos armijos vadas kav. gen. P. Plevė pareikalavo iš 10-osios armijos vadovybės priedangos savo pietiniam sparnui – kad kav. gen. M. Tiulino daliniai sudarytų kliūtį Vokietijos pajėgoms nuo Ukmergės pusės. Rugsėjo 7 d. 10-osios Rusijos armijos štabo viršininkas gen. ltn. Ivanas Popovas (Иван Попов) paprašė 5-osios armijos štabo vado gen. ltn. Jevgenijaus Milerio (Евгений Милер) neatitraukti kav. gen. N. Kaznakovo dalinių iš užimtų pozicijų. Tačiau 5-osios armijos vadovybė atsakė tai padaryti. Ji norėjo atitraukti atgal savo kairinį sparną, nes taip būtų buvę galima susiaurinti N. Kaznakovo korpuso užimtą frontą, šiek tiek pastumiant jį į šiaurę link Utenos. Taigi, neatsižvelgdama į 10-osios armijos prašymus, 5-osios armijos vadovybė rugsėjo 8 d. pradėjo kairiojo sparno atitraukimą²⁷⁵. Taip tarp minėtų armijų atsirado maždaug 40 kilometrų plyšys²⁷⁶. Kav. gen. N. Kaznakovui pasitraukus iš pozicijų, Rusijos 10-osios armijos vadovybė turėjo spręsti keblų uždavinį – kaip apsaugoti savo dešinią sparną. Kav. gen. N. Kaznakovo apleistas pozicijas buvo patikėta užimti

---

²⁷¹ Kav. gen. M. Tiulino grupę sudarė 3 kavalerijos divizijos, kurių žinioje buvo 18 artilerijos pabūklų ir 12 kulkosvaidžių. Tiesa, gen. Tiulinas greitai sulaukė pastiprinimo. Jo žinion buvo perduoti du Jungtinės kazokų divizijos pulkai, 54-asis Dono kazokų pulkas, septynios pašauktinių rinktinės ir Sibiro kazokų brigada. Žr. Ten pat, p. 154.

²⁷² A. Pociūnas, *Kauno tvirtovės gynyba 1915 metais*, p. 34; A. Pociūnas, Kauno tvirtovės žlugimas // *Darbai ir dienos*, Nr. 21, 2000, p. 95.

²⁷³ 1-ąją gvardijos kavalerijos diviziją.

²⁷⁴ Г. А. Гошговт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 153.

²⁷⁵ Ten pat, p. 154.

²⁷⁶ Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 36.

kav. gen. M. Tiulino daliniams. Tačiau su turimomis pajėgomis jis nebuvo pajėgus užtikrinti dar papildomų 40 km ilgio fronto ruožo saugumo²⁷⁷.

Jau rugsėjo 9 d. prasidėjo Vokietijos pajėgų puolimas. Ryte dvi vokiečių pėstininkų divizijos²⁷⁸ puolė Utenos kryptimi kaip tik ten, kur buvo išsidėčiusi gen. mjr. Jevgenijaus Arsenjevo (Евгений Арсеньев) gvardijos 1-osios kavalerijos divizijos brigada. Neatlaikiusios vokiečių spaudimo Rusijos pajėgos buvo priverstos pasitraukti į rytus nuo Skiemonių–Leliūnų linijos. Gen. mjr. J. Arsenjevas, vėliau aiškindamasis dėl atsitraukimo, teigė, jog du vokiečių kavalerijos eskadronai ir ne daugiau kaip dvi pėstininkų kuopos apėjo jo dalinio kairįjį sparną, užėmė Skiemonis ir privertė trauktis. Nors pastebėta, kad gen. mjr. J. Arsenjevo kariai per daug ir nebandė priešintis²⁷⁹. Tai iš dalies paliudijo ir Vokietijos karo istorijos tyrėjai. Jie teigia, kad rugsėjo 9 d. buvo sėkminga Vokietijos kariams, nes tąkart jie nesutiko didesnio Rusijos pajėgų pasipriešinimo. Dėl to sugebėjo nustumti Rusijos kavalerijos dalinius tolyn ir priartėti 15 kilometrų iki Utenos miesto²⁸⁰. Ne ką geriau sekėsi ir pagrindinėms kav. gen. N. Kaznakovo korpuso pajėgoms, sutelktoms Žemaitkiemio–Lyduokių–Šešuolių ruože. Jie taip pat turėjo trauktis panašiomis aplinkybėmis kaip ir Arsenjevas – atkakliau nepasipriešinę. Kav. gen. N. Kaznakovas su savo kariais pasitraukė į rytus, prie Videniškių kaimo²⁸¹.

Iš karto ganėtinai sunku paaiškinti tokių staigų rusų dalinių pasitraukimą, netgi nespėjus realiai įvertinti tikrojo priešininko pajėgumo, tuo labiau kad vietovė, kurioje vyko karo veiksmai, buvo ypač tinkama užimtų pozicijų gynybai. Daugybė ežerų buvo natūralios gamtinės kliūtys, dėl kurių vokiečių daliniams būtų gerokai sunkiau tęsti puolimą. Tačiau greitai paaiškėjo, jog kav. gen. N. Kaznakovas privalo vykdyti 5-osios Rusijos armijos vadovybės įsakymą atsitraukti iki Želvos. Želvoje palikęs žvalgus, jis turėjo užimti Skiemonių–Alantos linijos pozicijas ir taip sustabdyti tolesnį Vokietijos pajėgų judėjimą Utenos link²⁸².

Tą patį rugsėjo 9 d. rytą Rusijos 10-osios armijos dešinysis sparnas, saugomas kav. gen. M. Tiulino dalinių, užėmė pozicijas prie Širvintos upės. Netrukus su juo į mūšį stojo 4-oji vokiečių kavalerijos divizija ir dar vienas 254-ojo rezervinio pulko batalionas. Įvykių scenarijus buvo panašus kaip ir N. Kaznakovo atveju. Iki vakaro gen. M. Tiulinas turėjo pasitraukti už

²⁷⁷ Ten pat, p. 38.

²⁷⁸ 42-oji pėstininkų ir 77-oji rezervinė.

²⁷⁹ Ten pat, p. 35.

²⁸⁰ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 500.

²⁸¹ Н. Евсеев, *Свенцянский прорыв 1915 г.*, с. 36.

²⁸² Ten pat, p. 36.

Širvintos. Per mūšius patirta nemažai nuostolių. Ypač nukentėjo 496-asis pėstininkų pulkas, kurį, kaip minėta, daugiausiai sudarė vietos gyventojai. Daugiau kaip pusė iš 600 pulko karių žuvo²⁸³.

Matyti, kad čia buvo blogai koordinuojami atskirų Rusijos pajėgų dalių veiksmai. Dėl to tarp kav. gen. N. Kaznakovo ir kav. gen. M. Tiulino dalinių atsirado nemažas plyšys, kuriuo Vokietijos pajėgos ir sugebėjo pasinaudoti. Tad dar rugsėjo 9 d. buvo užimtas Alantos kaimas. Traukiantis kav. gen. N. Kaznakovo kariams vokiečiai praktiškai galėjo be jokio pasipriešinimo žygiuoti link Kurklių–Skudutiškio linijos.

Rugsėjo 10-ąją kav. gen. N. Kaznakovui buvo įsakyta sujungti išsisklaidžiusius dalinius ir trauktis į Skudutiškio apylinkes. Tačiau jau tos pačios dienos rytą dalinius, net nespėjusius pasiekti numatytos vietos, netikėtai užpuolė 9-oji kavalerijos divizija ir keletas jėgerių batalionų²⁸⁴. Praktiškai visos kav. gen. N. Kaznakovo vadovaujamos pajėgos po netikėto puolimo, vengdamos mūšio, ėmė stichiškai trauktis į pietryčius. Rusams pagelbėjo patys vokiečiai, nesugebėję išlaikyti tvarkingo puolimo ir leidę priešininkams pasitraukti. Patyrusius nemažai nuostolių, Rusijos pajėgos, užuot pasiekusios Skudutiškį, atsidūrė Kuktiškėse²⁸⁵. Jau tą pačią dieną kav. gen. N. Kaznakovas bandė surinkti išsibarsčiusius dalinius ir susijungti su atsiskyrusia 1-ąja gvardijos kavalerijos divizija, kuri buvo išsidėsčiusi prie Utenos. Susijungimas turėjo įvykti prie Daugailių kaimo. Po to visa kav. gen. N. Kaznakovo grupė privalėjo trauktis link Daugpilio. Iki vakaro kav. gen. N. Kaznakovui pavyko surinkti savo grupės dalis, tačiau Vokietijos pajėgoms teko užleisti Uteną.

Rusijos 10-osios armijos fronte rugsėjo 10 d. 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos bandė atremti vokiečių pajėgas, kurios skverbėsi tarp Širvintų miestelio ir Neries upės. 2-osios gvardijos pėstininkų divizijos kariai visą dieną buvo priversti viena po kitos atremti Vokietijos pajėgų atakas²⁸⁶. Nuo pat ryto turėjęs trauktis dešinysis divizijos sparnas po pietų ir pats mėgino kontratakuoti Miegučių–Eičiūnų liniją. Tačiau iki vakaro vis tiek Rusijos kariai buvo priversti pasitraukti į rytus nuo Miegučių kaimo. O 1-oji gvardijos pėstininkų divizija visą dieną bandė atsilaikyti fronte, kuris tęsėsi į šiaurės rytus ir pietryčius nuo Vičiūnų kaimo. Rusijos karių pastangos neliko bevaisės. Iki vakaro Vokietijos daliniams šioje vietoje nepavyko pasistūmėti pirmyn²⁸⁷.

---

²⁸³ Ten pat, p. 42.

²⁸⁴ Ten pat, p. 39.

²⁸⁵ Ten pat.

²⁸⁶ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 23.

²⁸⁷ Ten pat.

Rugsėjo 11 d. kav. gen. N. Kaznakovo kavalerijos korpusas gavo naują 5-osios armijos vadovybės užduotį – trauktis ne Daugpilio, o Švenčionių link ir taip apsaugoti Švenčionių–Daugpilio geležinkelio ruožą (apie 90 km)²⁸⁸. Su turimomis pajėgomis jis tikrai nebuvo pajėgus to padaryti. Tuo labiau kad bandydamas užimti šią fronto liniją tapo pagrindiniu infant. gen. O. Hutjero grupės (net keturių divizijų) taikiniu. Tačiau pirmiausia dar reikėjo ją pasiekti. Kaip minėta, kav. gen. N. Kaznakovas mėgino sutelkti savo karius šiauriau nuo Utenos, prie Daugailių. Dabar jam vėl reikėjo judėti link Kuktiškių, kuriuos jau buvo pasiekę Vokietijos VI korpuso daliniai, o nuo ten – link naujos dislokacijos vietos. Savaiame suprantama, jog kai kurios kav. gen. N. Kaznakovo grupės dalys, bandančios tai padaryti, pateko į mūšius²⁸⁹.

Rusijos karinė vadovybė, matydama vis didesnes Vokietijos pajėgas į šiaurę nuo Vilniaus, pradėjo baimintis galimo Vilniaus puolimo iš šiaurės pusės. Todėl būtent čia pradėjo telkti savo kariuomenę. Tačiau stiprinant šiauriau esantį frontą nukentėjo fronto linija į pietus nuo Vilniaus. Iš čia perkelti III Sibiro ir XXVI korpusai, kuriems buvo pavesta saugoti Vilniaus–Daugpilio geležinkelį²⁹⁰. Dviem pulkais buvo sustiprintas ir kav. gen. M. Tiulino vadovaujamas dalinys. Tačiau abu šiuos pulkus tesudarė apie 1 000 prastai ginkluotų karių²⁹¹.

Rugsėjo 11 d. ypač smarkiai buvo atakuojama Širvintų–Neries upės linija, kur šešios vokiečių divizijos, išsidėsčiusios maždaug 30 km ruože, puolė Rusijos 1-ąją ir 2-ąją gvardijos pėstininkų ir Pasienio apsaugos divizijas²⁹². Tai liudija ir 2-osios gvardijos pėstininkų divizijos žurnalas, kuriame teigiama, kad nuo pat ankstyvo ryto prasidėjo Vokietijos pajėgų puolimas²⁹³. Priešininkas pirmiausia puolė dešinįjį 2-osios gvardijos pėstininkų divizijos sparną, bandydamas jį apeiti ir suduoti smūgį iš užnugario. Divizija visą dieną priešinosi dvigubai gausesnėms Vokietijos pėstininkų pajėgoms, stipriai remiamoms artilerijos. Iki pusiaudienio Rusijos kariams palyginti neblogai sekėsi tai daryti, tačiau po pietų prasidėjo ypač stiprus artilerijos apšaudymas, po kurio vėl tęsėsi Vokietijos pėstininkų ataka. Puolimo metu užimtos vietovės į šiaurės rytus nuo Šiaulių kaimo. Kai kurie batalionai pateko į apsuptį, iš kurios bandė prasiveržti atakuodami durtuvais. Likusios divizijos dalys mėgino trauktis link Kazimieravo–Paberžės kaimų linijos. Link Paberžės atsitraukti

²⁸⁸ Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 45.

²⁸⁹ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 164.

²⁹⁰ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 501.

²⁹¹ Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 51.

²⁹² *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 500.

²⁹³ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 23.

buvo priversta ir 1-oji gvardijos pėstininkų divizija²⁹⁴. Su kav. gen. M. Tiulino vadovaujamomis kariuomenės dalimis tą dieną apskritai buvo nutrūkęs ryšys. Teigiama, jog jos atkakliai kovojo Dubingių apylinkėse, tačiau, neatlaidusios spaudimo, buvo priverstos pasitraukti link Inturkės, kad vėl sutelktų po mūšių pakrikusius dalinius²⁹⁵. Tačiau čia kav. gen. M. Tiulino daliniai vėl pateko į mūšį ir turėjo pasitraukti tolyn į rytus. Dalis pajėgų sustojo prie Pabradės, 1-oji Kubanės kazokų divizija atsidūrė prie Minkelių kaimo, Jungtinė kazokų divizija išsidėstė prie Varniškių kaimo²⁹⁶.

5.3. Švenčionėlių užėmimas

Rugsėjo 12 d. vėl naujus įsakymus gavo 5-osios Rusijos armijos daliniai, išsidėstę Lietuvos teritorijoje. Šiaurės Lietuvoje kovojančiam III korpusui liepta trauktis į šiaurės rytus ir užimti Obelių–Sartų ežero–Dusetų–Antalieptės liniją (iki pat Kauno–Daugpilio kelio). Šį atsitraukimą turėjo dengti prie Daugailių stovintys kav. gen. J. Arsenjevo kavalerijos daliniai. Vėliau ir jiems patiems įsakyta trauktis link Dūkšto ežero. Kav. gen N. Kaznakovo kariams palikta ta pati užduotis – saugoti Švenčionėlių–Daugpilio geležinkelio liniją²⁹⁷. Tiesa, jiems kol kas dar nebuvo pavykę iki jos nusigauti.

Didžiausi išbandymai rugsėjo 12 d. turėjo tekti Rusijos 10-osios armijos dešiniajam sparnui. Vėl 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos turėjo atlaikyti aktyvų infant. gen. K. Licmano ir infant. gen. O. Hutjero grupių puolimą. Nors pirmosios atakos ir atremtos, tačiau abi divizijos buvo priverstos šiek tiek atsitraukti²⁹⁸. Tiesa, pagaliau sulaukta pastiprinimo. Iš kairiojo į dešinįjį 10-osios Rusijos armijos sparną buvo perkeltas III Sibiro korpusas, kurį sudarė 7-oji ir 8-oji Sibiro šaulių divizijos. 8-oji Sibiro šaulių divizija buvo dislokuota Veselukos rajone, o 7-oji – Neries ir Žeimenos upių santakos apylinkėse²⁹⁹. Taigi III Sibiro korpusas, 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos, taip pat Tiulino kavalerijos dalinys turėjo apsaugoti Vilnių nuo puolimo iš šiaurės ir šiaurės vakarų.

Tačiau ir vėl iškilo problema. 10-oji armija, stiprindama kairįjį sparną, nepasirūpino užtikrinti Vilniaus–Daugpilio geležinkelio linijos saugumo šiauriau nuo Pabradės. Tiesa, tai daugiau buvo 5-osios armijos kairiojo sparno pareiga, bet kav. gen. N. Kaznakovo grupė taip ir nespėjo užimti skirtos

---

²⁹⁴ Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915, с. 24.

²⁹⁵ Н. Евсеев, Свенянский прорыв 1915 г., с. 52.

²⁹⁶ Г. А. Гонштовт, Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г., с. 165.

²⁹⁷ Ten pat.

²⁹⁸ Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915, s. 503.

²⁹⁹ Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915, с. 25.

dislokacijos vietas. Kav. gen. N. Kaznakovas ketino pasiųsti saugoti geležinkelio linijos 1-ąją gvardijos kavalerijos diviziją. Tačiau, gavus informacijos apie gausių Vokietijos pajėgų judėjimą pietryčių kryptimi, imta baimintis, jog korpusas gali būti apsuptas apėjus iš užnugario. Dėl šios priežasties gvardijos kavalerijos divizija buvo sustabdyta prie Salako kaimo. Ji išsidėstė nuo Salako iki Dūkšto kaimų, taip saugodama kairiąją armijos sparną nuo apsupimo³⁰⁰. Kav. gen. M. Tiulino daliniai jau rugsėjo 11 d. buvo nustumti į pietryčius link Pabradės. Tokiu būdu tarp 10-osios ir 5-osios Rusijos armijų atsirado jau maždaug 60 kilometrų plyšys, atveriantis kelius Vokietijos pajėgoms Švenčionėlių, o vėliau ir Švenčionių link³⁰¹.

Tuo pasinaudodamos infant. gen. J. Ebena vadovaujamos Vokietijos pajėgos praktiškai be jokio pasipriešinimo kirto Vilniaus–Daugpilio geležinkelio liniją ties Švenčionėliais³⁰². Patį Švenčionėlių miestą turėjo ginti kelis kartus mažesnės plk. Konstantino Nazimovo (Константин Назимов) vadovaujamos pajėgos³⁰³. Jau rugsėjo 12 d. rytą pasitaikė Rusijos ir Vokietijos žvalgų susidūrimų, tačiau stipresnis mūšis prie geležinkelio linijos užvirė tik po pusiau-dienio. Ir tai labai sunku mūšį pavadinti stipresniu, kadangi plk. K. Nazimovo kariai intensyvią artilerijos pabūklų ir šautuvų ugnį sugebėjo atlaikyti tik apie valandą, o vėliau turėjo atsitraukti link Švenčionių miesto³⁰⁴. Taip lengvai Rusijos pajėgos atidavė vieną iš svarbiausių kariuomenės aprūpinimo linijų. Dabar Vokietijos 10-oji ir Nemuno armijos, galima sakyti, nusprendė tolesnį Vilniaus likimą. Miestui liko vos dvi geležinkelio linijos, jungiančios jį su likusia Rusijos imperijos dalimi³⁰⁵. Vokietijos kariuomenei taip sparčiai judant pirmyn didėjo tikimybė, kad bus užimtos ir šios paskutinės geležinkelio linijos. Vilniuje esančioms Rusijos pajėgoms iškilo apsupimo grėsmė. Dėl to pradėta galvoti apie pasitraukimą iš miesto. Aišku, galime dėl šio prasiveržimo kaltinti Rusijos 5-osios ir 10-osios armijų vadovybes, nesugebėjusias užtikrinti fronto saugumo, tačiau didžiausia atsakomybė šiuo atveju tenka Šiaurės ir

³⁰⁰ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 166

³⁰¹ Vilniaus–Lydos ir Vilniaus–Molodečno–Minsko geležinkelio linijos.

³⁰² *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, Berlin, 1932, s. 503.

³⁰³ 80 kazokų, 300 etapinio bataliono karių (etapinis batalionas – mobilus dalinys, kuriuo buvo „užpildomos“ fronte atsiradusios spragos, daugiausiai sudarytas iš pašauktinių, o ne iš kadrinių karių), ginkluotų japoniškais šautuvais (kiekvienam šautuvui buvo skirta vos po 60 šovinių), apie 200 367-osios Minsko pašauktinių rinktinės karių, 390-osios Minsko pašauktinių rinktinės būrio ir dar trijų 382-osios Minsko pašauktinių rinktinės būrių. Kai kuriems kariams ne tik kad trūko šovinių – jie apskritai neturėjo šautuvų. Žr. Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 54.

³⁰⁴ Ten pat, p. 56.

³⁰⁵ Ten pat.

Vakarų frontų vadams, per mažai dėmesio skyrusiems Vilniaus–Daugpilio geležinkelio linijos saugumui. Per daug rūpintasi išsaugoti atskirus elementus – Vilniaus ir Daugpilio miestus – ir visai pamiršta juos jungianti gija.

Rugsėjo 12 d. arštūs mūšiai vyko ir Šiaurės Lietuvoje, bandant atsitraukti III 5-osios armijos korpusui iki Obelių–Antalieptės linijos. Ypač atkakliai kovota prie Dusetų kaimo, kur susidurta su puolančiu XXXIX Vokietijos Nemuno armijos rezerviniu korpusu. Po įtemptos kovos Rusijos III rezervinio korpuso 73-ioji pėstininkų divizija ir 5-oji šaulių brigada turėjo atsitraukti iki Avilio–Samavos ežerų linijos³⁰⁶. Taigi, kaip matome, rugsėjo 12 d. buvo itin nesėkminga Rusijos pajėgoms, kovojančioms Lietuvos teritorijoje.

5.3.1. Pajėgų pergrupavimas Rusijos Vakarų fronte užėmus Švenčionėlius

Vilniaus–Daugpilio geležinkelio linijos užėmimas, taip pat spartus Vokietijos Nemuno ir 10-osios armijų žygis vertė Rusijos karinę vadovybę baimintis dėl sostinės – Peterburgo – likimo. Dėl to buvo pradėti kurti nauji Vakarų fronto gynybos planai. Pirmiausia reikėjo kaip nors „užtaisyti“ tarp Rusijos 5-osios ir 10-osios armijų atsiradusią spragą. Realiausias būdas tai padaryti – permesti čia pajėgas iš kitų Vakarų fronto vietų. Siekiant sustabdyti 10-osios Vokietijos armijos tolesnį puolimą į dabartinės Baltarusijos teritoriją, nuspręsta perkelti šešis korpusus³⁰⁷. Visi šie daliniai numatytas vietas turėjo užimti iki rugsėjo 15 d., o vadovauti jiems buvo pavesta naujai sukurtai 2-ajai armijai³⁰⁸. Tačiau, kol užnugaryje bus baigta formuoti 2-oji armija, pagrindinė 10-osios Rusijos armijos užduotis buvo sulaukyti Vokietijos pajėgas į šiaurę nuo Vilniaus.

5.4. Rusijos pajėgų išstūmimas iš Lietuvos

Užėmus Švenčionėlius toliau turėjo tęstis Vokietijos pajėgų žygis rytų ir pietryčių kryptimis link Vilniaus–Molodečno geležinkelio linijos. Kartu bandyta daryti dar didesnę spaudimą Vilniui iš šiaurės pusės. Šiuo tikslu dvi

---

³⁰⁶ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 166.

³⁰⁷ Buvo paimtas ir perkeltas į Švenčionių rajoną 2-osios Rusijos armijos I kav. gen. V. Oranovskio kavalerijos korpusas; paimti du 1-osios armijos korpusai (XXVI ir XXXVI) ir dislokuoti Lydos apylinkėse; paimtas vienas 4-osios armijos korpusas ir perkeltas į Naugarduko rajoną, taip pat dar vienas 3-iosios armijos korpusas ir perkeltas prie Baranovičių. Žr. А. М. Зайончковский, *Первая мировая война*, с. 425; А. А. Керсновский, *История Русской армии*, с. 573.

³⁰⁸ Ten pat.

infant. gen. J. Ebena divizijos³⁰⁹ patraukė nuo Švenčionėlių į pietus link Vilniaus. Puldamos dešinią 10-osios Rusijos armijos sparną, jos kartu atrišo rankas ir infant. gen. J. Ebena grupei, kuri netrukdoma galėjo žygiuoti pirmyn pietų ir pietryčių kryptimis³¹⁰. Jai padėti turėjo VI korpusas³¹¹.

Praktiškai visą rugsėjo 13 d. Vokietijos pajėgos bandė apsupti Rusijos 10-osios armijos dešinią sparną. 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos traukėsi atgal link Vilniaus ir iki vakaro pasiekė Dausėlių–Magazinų liniją. Dešiniau išsidėstęs III Sibiro korpusas taip pat turėjo atlaikyti Vokietijos 10-osios landverų ir 75-osios rezervinės divizijų puolimą Žeimenos upės–Ravnopolės gyvenvietės ruože, tačiau iki vakaro jam pavyko atremti atakas. Tiesa, tą dieną korpusas sulaukė pastiprinimo: Bezdonių stotyje buvo išlaipinta ir Nemenčinės rajone dislokuota 3-ioji gvardijos pėstininkų divizija. Kav. gen. M. Tiulinas su savo daliniais atsitraukė ir perėjo į kairiąją Neries krantą³¹².

Taigi, iki rugsėjo 14 d. Rusijos 10-osios armijos kairysis sparnas buvo užėmęs pozicijas tarp Neries ir Žeimenos upių: nuo Neries upės iki Paberžės kaimo buvo išsidėčiusios 1-oji ir 2-oji gvardijos pėstininkų divizijos, nuo Paberžės iki Žeimenos upės – III Sibiro korpusas, o kairiajame Neries upės krante iki pat Varnionių (dabartinės Baltarusijos teritorijoje) – kav. gen. M. Tiulino daliniai³¹³.

Rugsėjo 14 d. 10-osios Rusijos armijos daliniams, kaip minėta, buvo įsakyta sulaikyti Vokietijos pajėgas į šiaurę nuo Vilniaus miesto, tačiau tai buvo sunkiai įgyvendinama užduotis dėl labai sunkios 10-osios armijos būklės. Norint sulaikyti vokiečius, jai dabar jau reikėjo ne tik gintis, bet ir pačiai rengti puolimą. Tik puldama ji galėjo nustumti Vokietijos pajėgas į šiaurės rytus ir bent šiek tiek sumažinti plyšį tarp 10-osios ir 5-osios Rusijos armijų. Dėl to III Sibiro korpusui, palaikomam kav. gen. M. Tiulino kavalerijos, buvo įsakyta sulaikyti besiskverbiantį priešą ties Paberžės–Žeimenos upės linija ir kartu sutrukdyti vokiečių daliniams keltis per Nerį ties Michailiškėmis (Baltarusija). Taip tikėtasi išvengti Rusijos 10-osios armijos dešiniojo sparno apsupties³¹⁴. Tačiau, kaip ir reikėjo tikėtis, Rusijos pajėgos jau nebuvo pajėgios sustabdyti vokiečių. Rugsėjo 14 d. buvo prarasta dar viena gyvybiškai svarbi geležinkelio linija. VI Vokietijos 10-osios armijos kavalerijos korpusas pasiekė Lydos–Mo-

³⁰⁹ 10-oji landverų ir 75-oji rezervinė.

³¹⁰ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 504.

³¹¹ 1-oji ir 4-oji kavalerijos divizijos turėjo judėti Smurgainių, 3-ioji kavalerijos divizija – Molodečno, o 9-oji kavalerijos divizija – Glubokoje kryptimi. Žr. Г. А. Гошговт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 168.

³¹² *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, с. 25.

³¹³ Ten pat, p. 26.

³¹⁴ Н. Евсеев, *Свенянский прорыв 1915 г.*, с. 87.

lodečno–Polocko geležinkelio liniją, labai svarbią ir Vilniui, ir susprogdino tiltą Molodečno–Polocko atkarpoje³¹⁵. Taip Vilniaus padėtis tapo dar sunkesnė.

Rugsėjo 14 d. mūšiai nesiliovė ir Šiaurės Lietuvoje. Bavarijos kavalerijos divizija, sustiprinta artilerija ir pėstininkų daliniais, puolė prie Salako iširtvintusius Rusijos karius, bandydama apsupti III Rusijos 5-osios armijos korpusą, kartu ir visos armijos sparną³¹⁶. Taip pat gauta žvalgybos informacijos apie Vokietijos kavalerijos judėjimą į rytus nuo Palūšės. Dėl to buvo nurodyta telkti Rusijos dalinius Dūkšto rajone³¹⁷.

Usūrijos kazokų brigada, vengdama susidūrimo su Bavarijos kavalerijos divizija, naktį iš rugsėjo 14-osios į 15-ąją pradėjo trauktis iš Salako kaimo į iš anksto parengtą poziciją už Šventosios upės. Tuo metu gen. mjr. J. Arsenjevo kavalerijos dalinys, prieš prasidedant naujai dienai, užėmė pozicijas Luodžio–Dysnų–Aparadų ežerų ruože. Ankstų rytą čia buvo pasiūsta Bavarijos kavalerijos divizija³¹⁸.

Kairysis Rusijos 5-osios armijos sparnas visą rugsėjo 15 d. turėjo atlaikyti Vokietijos Nemuno armijos 2-osios kavalerijos divizijos ir XXXIX rezervinio korpuso bandymus prasiveržti link Daugpilio. Po mūšio pietinę Luodžio ežero pakrantę teko apleisti 5-ajam Lietuvos ulonų pulkui. 1-oji gvardijos kavalerijos divizija taip pat visą dieną bandė atremti Vokietijos pajėgų bandymus prasiveržti pro Dūkšto kaimą. Nenutrūkstantis Vokietijos pajėgų, remiamų artilerijos pabūklų ugnimi, puolimas įbaugino Rusijos 5-osios armijos vadovybę. Siekiant išvengti kairiojo armijos sparno apsupties, nuspręsta ilginti fronto liniją. Kav. gen. N. Kaznakovo daliniams buvo įsakyta užimti pozicijas į rytus nuo Dūkšto link Breslaujos³¹⁹.

Rugsėjo 15 d. Vilniaus apylinkėse išsidėsčiusiems Rusijos 10-osios armijos daliniams ir toliau kelta užduotis žūtbūt sulaikyti per Nerį šiauriau nuo Vilniaus besikeliančias Vokietijos pajėgas, kol bus spėta sutelkti 2-osios armijos dalinius³²⁰.

5.4.1. Visuotinis Rusijos pajėgų atsitraukimas.

Pasitraukimas iš Vilniaus

Vokietijos pajėgoms užėmus Vilniaus–Daugpilio geležinkelį ties Švenčio-

---

³¹⁵ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 505.

³¹⁶ Ten pat, p. 504.

³¹⁷ Г. А. Голштовт, *Кирасыры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 170.

³¹⁸ Ten pat.

³¹⁹ Ten pat, p. 171.

³²⁰ Ten pat, p. 93.

nėliais, Vilniuje dislokuotoms Rusijos pajėgoms kilo grėsmė būti apsuptoms³²¹. Ji dar labiau sustiprėjo, kai vokiečiai kirto Molodečno–Polocko geležinkelio liniją. Siekiant išvengti galimos apsupties ir sutelkti netolygiai išsidėsčiusias pajėgas, nuspręsta pradėti platų, visą Rusijos Vakarų frontą apimantį, armijų atsitraukimą. Rugsėjo 17 d. aukščiausioji Rusijos karinė vadovybė įsakė 10-ajai, 1-ajai, 4-ajai ir 3-ajai armijoms atsitraukti iki Michailiškių–Ašmenos–Naugarduko–Baranovičių linijos (visi miestai dabartinės Baltarusijos teritorijoje)³²².

Rugsėjo 17 d. Rusijos Vakarų fronto armijos gavo štai tokius savo aukščiausiosios karinės vadovybės nurodymus:

a) kiek įmanoma daugiau pajėgų sutelkti dešiniajame 10-osios armijos sparne, kad galima būtų suduoti stiprų smūgį ties Michailiškėmis besikeliančioms Vokietijos pajėgoms;

b) iš 10-osios armijos perkelti I kavalerijos korpusą, kad būtų galima veiksmingiau kovoti su Vokietijos kavalerijos daliniais;

c) 2-ajai armijai kuo greičiau sutelkti savo jėgas ir suduoti stiprų smūgį Vokietijos pajėgoms Vileikos–Smurgainių ruože;

d) XXIX korpusui susitelkti Polocko rajone ir veikti Glubokoje kryptimi;

e) 10-ajai, 4-ajai, 3-ajai ir 1-ajai armijoms atsitraukti iki Michailiškių–Ašmenos–Naugarduko–Baranovičių linijos;

f) 5-ajai armijai pridengti šį atsitraukimą;

g) trauktis pradėti naktį iš rugsėjo 17-osios į 18-ąją, iki numatytų pozijų atsitraukti per tris dienas³²³.

Remiantis šiais nurodymais, pirmiausia turėjo pradėti trauktis 10-osios Rusijos armijos dešinysis sparnas. Rusijos pajėgos sklandžiai atsitraukti nuo Vilniaus padėjo ir palyginti palankiai susiklosčiusi situacija. Pagrindinės Vokietijos 10-osios kairiojo sparno pajėgos buvo mestos į rytus sėkmingai vykstančiam žygiui paremti. O tuo metu palei Vilnių išsidėstę Vokietijos daliniai niekaip nesugebėjo pasiekti persilaužimo. Dar rugsėjo 16-ąją (likus diena iki atsitraukimo) šiame fronte įsivyravo savotiška ramybė – visą dieną situacija išliko nepakitusi.

Rugsėjo 17 d. 10-osios Rusijos armijos vadas įsakė iš kovos veiksmų zonos atitraukti 1-ąją ir 2-ąją gvardijos pėstininkų divizijas. Joms buvo nurodyta per naktį pasiekti Lavoriškių kaimo apylinkes, t. y. apleisti Vilnių³²⁴. Naktį iš rugsėjo 18-osios į 19-ąją miestą paliko V Kaukazo korpusas, ku-

³²¹ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, c. 160.

³²² А. М. Зайончковский, *Первая мировая война*, c. 425.

³²³ *Журнал боевых действий 2-й гвардейской пех. дивизии 1915*, c. 27.

³²⁴ Ten pat.

ris atsitraukė į kairįjį Vilnelės krantą ties Mickūnais, ir III Sibiro korpusas, kuris atsitraukė iki Dekaniškių. Rugsėjo 19 d. prasidėjo 10-osios armijos atsitraukimas visu frontu. Jį iš šiaurės pusės turėjo dengti 2-oji armija ir III Sibiro korpusas³²⁵.

Vokietijos 10-osios armijos kariai žyguoja Vilniaus gatvėmis. 1915 m. (VDKM)

Rugsėjo 17 d. infant. gen. K. Licmano grupės kariai, pasinaudoję Rusijos pajėgų atsitraukimu, užėmė jiems beveik mėnesį neįveikiamu slenksčiu buvusią Vilniaus–Gardino geležinkelio atkarpą nuo Lieponių iki Lentvario. Dabar nuo Vilniaus Vokietijos pajėgas skyrė vos 5 kilometrai³²⁶. Tačiau jau kitą dieną jos įžengė į rusų silpnai ginamą senąją Lietuvos sostinę³²⁷. Tiesa, laikraščiai skelbia, kad jau tą pačią dieną miestas buvo užimtas³²⁸. Tačiau reikia atminti, kad tik tos dienos naktį Vilnių paliko paskutiniai Rusijos daliniai, todėl oficialiai skelbiama, jog Vilnius Vokietijos pajėgų buvo užimtas rugsėjo 19 d.³²⁹

³²⁵ Ten pat, 28.

³²⁶ *Der Weltkrieg 1914 bis 1918. Die operationen des Jahres 1915*, s. 511.

³²⁷ Ten pat, p. 513.

³²⁸ Naujausieji valdiškieji Vokietijos bei Rusijos pranešimai apie karą // *Dabartis*, Nr. 7, 1915, p. 1.

³²⁹ Iš kariaujančių valstybių // *Dabartis*, Nr. 7, 1915, p. 2.

5.4.2. Tolesnė karo veiksmų eiga Šiaurės rytų Lietuvoje rugsėjo mėnesį

Užėmus Vilnių buvo skelbiama, kad užimta ir visa Lietuva. Žvelgiant į dabartines mūsų valstybės ribas tokie pareiškimai teisingi tik iš dalies. Šiaurės rytų Lietuvoje vis dar kovojo prieš Zarasų miestą įsitvirtinę 5-osios Rusijos armijos daliniai, stengdamiesi apsaugoti Daugpilį.

Vokietijos kariuomenės užimtas Vilnius. 1915 m. (VDKM)

Rugsėjo 16 d. įnirtingi mūšiai vyko Bavarijos kavalerijos divizijai bandant užimti Vidžių kaimą. Tai jai pavyko padaryti ir pasiekti Vidžių–Adutiškio liniją³³⁰. Bijant galimo apsupimo kav. gen. N. Kaznakovo grupei buvo įsakyta išstumti priešininką iš Vidžių. Ši užduotis pavesta Usūrijos kazokų brigadai. Vokiečių pozicijų puolimas prasidėjo vėlai vakare ir buvo sėkmingas. Po įnirtingų kovų Bavarijos kavalerijos divizija buvo nustumta iki pat Tverečiaus kaimo apylinkių, tačiau tai nebuvo kovos dėl Vidžių kaimo pabaiga. Rugsėjo 17 d., tuo metu, kai buvo planuojamas Rusijos Vakarų fronto armijų atsitraukimas, Bavarijos kavalerijos divizija nuo pat ankstauro ryto surengė naują sėkmingą antpuolį ir atsieniė iš Usūrijos kazokų brigados Vidžių kaimą. Kazokų brigada atsitraukė iki Drisviatos upės ir atsisakė planų iš naujo bandyti atkovoti Vidžius³³¹. Prie Drisviatos

³³⁰ Ten pat.

³³¹ Г. А. Гоштовт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 172.

buvo įsakyta dislokuoti ir likusias kav. gen. N. Kaznakovo grupės dalis. Tada bar kav. gen. N. Kaznakovo daliniai ir 5-osios armijos III korpusas saugojo kairįjį armijos sparną, o kartu ir Daugpilio miestą, nuo apsupimo išsidėstę Čičirio–Avilio–Samavos–Drūkšių ežerų ruože. Rugsėjo 17 d. paskutiniai Rusijos daliniai pasitraukė ir iš Dūkšto kaimo, prieš tai sugriovę tenykštę geležinkelio stotį³³².

Rugsėjo 18 d. Rusijos ir Vokietijos daliniai susidūrė prie Imbrado kaimo, kur XXXIX rezervinis korpusas mėgino pralaužti Rusijos karių pozicijas. 5-osios armijos vadovybė bandė sustiprinti prie Imbraso kaimo esančias pajėgas³³³. Tačiau, kol atvyko pastiprinimas, XXXIX rezervinis korpusas spėjo nustumti Rusijos karius ir įsitvirtino jų apkasuose³³⁴. Rugsėjo 19 d. ir toliau tęsėsi III korpuso atsitraukimas. Jo metu korpusas, apleidęs Zarasus, pasitraukė iš Lietuvos teritorijos ir užėmė Smėlinės–Turmanto liniją³³⁵.

5.4.3. Aktyvių karo veiksmų pabaiga šiaurinėje Rytų fronto dalyje

Užėmus Vilnių baigėsi ir sėkmingas Vokietijos pajėgų žygis. Tam didelės įtakos turėjo tai, kad 10-oji Vokietijos armija pradėjo išsikvėpti. Kaip jau galėjome pastebėti, pagrindinis jos puolimas vyko pasitelkus kairįjį sparną, todėl jį ir stengtasi nuolat stiprinti iš kitų fronto vietų perkeltais kariais. Tačiau dėl blogai Rusijos imperijoje išplėtoto geležinkelių tinklo, kuris per karą buvo dar ir smarkiai apgadintas, jau vien daliniams perdислоkuoti reikėjo daug laiko ir pastangų. Be viso to, galima paminėti ir vis labiau bjūrančius orus, dėl ko kariams judėti ir ypač gabenti artilerijos pabūklus buvo dar sunkiau. Dėl šių išvardytų priežasčių Vokietijos pėstininkai paprasčiausiai nespėdavo paskui sparčiai į priekį judančią kavaleriją³³⁶.

Dar viena labai svarbi jėga, kuri sustabdė Vokietijos pajėgų žygį, – pagaliau į pagalbą 10-ajai Rusijos armijai atėjusi 2-oji armija. Ji sugebėjo ne tik sustabdyti jau beįsikvėpiančią Vokietijos pajėgų puolimą, bet ir pradėjo stumti priešininkus atgal. Prasidėjo Vokietijos 10-osios armijos atsitraukimas visu frontu³³⁷. Tačiau ir Rusijos pajėgos jau nebebuvo pajėgios suduoti lemiamo smūgio. Abiejų šalių pajėgos „apsikasė“ tiesiogine šio žodžio prasme.

Tas pats atsitiko Nemuno ir 5-osios Rusijos armijos fronte. Įnirtingi mū-

---

³³² Ten pat, p. 73.

³³³ III korpuso 19-uoju šaulių pulku, 5-uoju Dono kazokų pulku ir dar viena N. Kaznakovo kavalerijos korpuso brigada.

³³⁴ Г. А. Гоншговт, *Кирасиры Его Величества в Великую войну, 1915 г.*, с. 175.

³³⁵ Naujausieji valdiškieji Vokietijos bei Rusijos pranešimai apie karą // *Dabartis*, Nr. 7, 1915, p. 1.

³³⁶ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, с. 159.

³³⁷ А. А. Керсеновский, *История Русской армии*, с. 574.

šiai tarp Zarasų ir Daugpilio vyko iki pat rugsėjo pabaigos. Tuo metu Rusijos pajėgos vėl turėjo trauktis link Daugpilio ir išsidėstyti Ilūkstės–Sventės ežero–Brigenės ežero ruože. Nemuno armija kaip įmanydama stengėsi užimti Daugpilį, tačiau ją ištiko 10-osios Vokietijos armijos likimas. Aprūpinti armiją nesant gerai išplėto geležinkelių tinklo pasidarė per daug sudėtinga. Todėl aktyvūs karo veiksmai nutrūko ir šioje vietoje³³⁸.

Taip veržlus Vokietijos puolimas baigėsi. Ji jau nebegalėjo visą laiką tokiu pat tempu tęsti manevrinio karo veiksmų, todėl buvo priversta išitraukti į pozicinį karą. Tai, kad šitaip susiklostė įvykiai, buvo naudinga ir Rusijai, kuriai taip pat reikėjo pailsėti ir vėl sutelkti jėgas. Šiaurinėje Rytų fronto dalyje abiejų kariaujančių šalių pajėgos sustojo ties riba, prasidedančia nuo Baltijos jūros, einančia Dauguvos upe aukštyn iki Ilūkstės ir nuo čia besileidžiančia žemyn link Drūkšių ežero, o toliau – link Naručio ežero ir Baranovičių. Ši fronto linija be didesnių pakeitimų išliko iki pat 1916 metų.

IŠVADOS

1. Nuo pat pirmųjų Pirmojo pasaulinio karo dienų Europos Rytų fronto šiaurinėje dalyje viena prieš kitą stėjo Rusijos ir Vokietijos kariuomenės. Prastas Rusijos pajėgų aprūpinimas ginklais, amunicija, maistu, kariuomenės vadų tarpusavio priešiškus, nevisiškai sukomplektuotos armijos ir didėjanti Vokietijos pajėgų galia – veiksniai, lėmę masinį Rusijos pajėgų atsitraukimą. Po 1914 m. puolimo, 1915 m. žiemos pabaigoje–pavasario pradžioje, mūšiai užvirė ir Vakarų Lietuvoje.

2. 1915 m. balandžio pabaigoje sutelktos Vokietijos pajėgos pradėjo puolimą vakarų kryptimi – link Šiaulių–Jelgavos linijos. Vokiečiai užėmė didžiąją dalį Žemaitijos, kartu ir Šiaulių miestą. Tačiau dėl atkaklaus Rusijos pajėgų pasipriešinimo užkariautų teritorijų vokiečiai nesugebėjo išlaikyti ir turėjo atsitraukti iki Dubysos–Ventos upių linijos. Ši fronto linija be didesnių pakeitimų išliko iki vasaros vidurio.

3. 1915 m. liepos viduryje prasidėjo naujai sukurtos Vokietijos Nemuno armijos puolimas, kurio tikslas buvo užimti Šiaulius ir Panevėžį, suteikti pagalbą Vokietijos 10-ajai armijai siekiant užimti Kauno tvirtovę ir toliau tęsti žygį link Vilniaus ir Daugpilio. Naujai sukurta Rusijos 5-oji armija, vengdama patekti į apsuptį, buvo priversta trauktis atgal šiaurės rytų kryptimi ir apiešti Šiaulius ir Panevėžį.

4. 1915 m. rugpjūčio 18 d. buvo užimta Kauno tvirtovė. Po tvirtovės kapituliacijos Rusija prarado strategiškai svarbų atramos tašką, dėl to labai

³³⁸ E. Ludendorff, *Мои военные воспоминания 1914–1918*, c. 160.

pasunkėjo ne tik Rusijos 10-osios armijos, bet ir viso Šiaurės vakarų fronto padėtis. Nelikus Kauno tvirtovės, didžiulė grėsmė iškilo ir Vilniaus miestui.

5. Rugpjūčio antroje pusėje Vokietijos pajėgos jau kontroliavo daugiau kaip pusę dabartinės Lietuvos teritorijos. Fronto linija ėjo į rytus nuo Pasvalio, Panevėžio, Kėdainių ir Kauno. Tik į pietus nuo Kauno Vokietijos 10-oji armija dar nebuvo perėjusi į dešiniąjį Nemuno krantą, nes tam kliudė vis dar neužimtos Alytaus ir Gardino tvirtovės.

6. Užėmus Kauno tvirtovę, iš karto prasidėjo naujas Vokietijos pajėgų puolimas, vadinamoji Vilniaus operacija, kurioje dalyvavo Nemuno, 10-oji, 8-oji ir 12-oji Vokietijos armijos. Pagrindinis vaidmuo teko 10-ajai armijai, kuri turėjo sutriuškinti 10-ąją Rusijos armiją ir užimti Vilnių. Nemuno armijai buvo pavesta užimti Daugpilį, 8-ajai ir 12-ajai – Gardiną.

7. Siekdama išsaugoti Vilniaus miestą, Rusija pradėjo Širvintų–Maišiagalos–Galvės ežero ruože rengti įtvirtintą gynybinį užtvartą. Rusijos 10-oji armija buvo atitraukta už šios linijos ir papildyta naujomis pajėgomis. Taip telkiant jėgas siekta išsaugoti Vilniaus–Gardino geležinkelio liniją.

8. Vokietijos pajėgos paskutinėmis rugpjūčio dienomis užėmė Alytaus tvirtovę, pirmomis rugsėjo dienomis privertė kapituliuoti Gardino tvirtovę, tačiau pralaužti atkakliai Rusijos pajėgų ginamos Vilniaus gynybos linijos nesugebėjo.

9. Rugsėjo 8 d. prasidėjo naujas Vokietijos 10-osios armijos puolimas, dar vadinamas Švenčionių prasiveržimu arba tiesiog mūšiu dėl Vilniaus. Taip siekta apeiti Vilniaus miestą iš šiaurės ir pulti jį iš užnugario. Rusija, telkdama savo pajėgas šiaurės vakaruose ir pietuose, paliko laisvą tarpą tarp Pabradės ir Dūkšto kaimų. Tuo pasinaudodamos Vokietijos pajėgos, nustūmusios į šiaurės rytus 5-ąją Rusijos armiją, užėmė Švenčionėlių geležinkelio stotį ir išiveržė į dabartinės Baltarusijos teritoriją.

10. Aukščiausioji Rusijos karinė vadovybė, bijodama Vilniuje esančių pajėgų apsupties, rugsėjo 17 d. pradėjo pajėgas atitraukti iš miesto. Rugsėjo 19 d. miestą užėmė Vokietijos pajėgos. Daugiau nei pusę mėnesio vykęs mūšis dėl Vilniaus baigėsi. Tuo pat metu Šiaurės Lietuvoje Rusijos 5-oji armija buvo nustumta už Obelių–Zarasų linijos. Tokiu būdu visa dabartinės Lietuvos teritorija buvo užimta Vokietijos kariuomenės.

11. Rusija, siekdama sustabdyti toliau besiskverbiančias Vokietijos pajėgas, suformavo 2-ąją armiją ir ją panaudojo tarp 5-osios ir 10-osios Rusijos armijų atsiradusiai spragai užpildyti. Spalio pradžioje Vokietijos pajėgų žygis buvo sustabdytas, manevrinį karą pakeitė pozicinis. Dabartinės Latvijos, Lietuvos ir Baltarusijos teritorijose nusistovėjo fronto linija, kuri nepakito iki metų galo.

Įteikta 2009 m. rugsėjo 29 d.

FIRST WORLD WAR MILITARY ACTIONS IN LITHUANIA AT THE END OF AUGUST–SEPTEMBER OF 1915

Marius Pečiulis, *Vytautas Magnus Military Museum*

Since the early beginning of World War I, Russian and German armies came against each other at the northern part of the East front of Europe. At the initial stage, Germany concentrated on the battles with France, thus giving Russia a possibility to comparatively rapidly march towards East Prussia. When Germany started the transfer of its forces to the East, Russian troops were forced to retreat. As early as the end of winter and the beginning of spring of 1915, battles took place in West Lithuania. At the end of April 1915, German forces concentrated in East Prussia started to attack West Lithuania and in a few days occupied the greater part of Lower Lithuania. A subsequent German charge was held up by a persistent resistance of Russian forces. By midsummer, a stable frontline settled at the rivers Dubysa and Venta. In the middle of July 1915, the assault of the German army was renewed and resulted in the occupation of Šiauliai and Panevėžys. The 10th German army, advancing from the south-east, forced the fortress of Kaunas to capitulate. Thus more than a half of the present-day Lithuanian territory came under the control of Germany.

Immediately after the seizure of Kaunas fortress, a new charge of German forces began – the so-called Vilnius operation. As many as four German armies took part in it. The 10th army played the most important role in the occupation of Vilnius. Russia, seeking to retain Vilnius, began to build a defensive barrier at Širvintai – Maišiagala – the Galvė lake frontline. The purpose of this force concentration was to preserve the railway line Vilnius – Gardin. At the end of August and the beginning of September, German forces captured Alytus and Gardin fortresses. However, they failed to break the persistent Vilnius defense line formed by Russian forces.

On September 8, the 10th German army began a new charge with the aim of breaking the Russian defense to the north of Vilnius and attacking the city from the rear. Taking advantage of the gap, left by Russian armies, German forces took over the Švenčionėliai railway station and invaded the territory of the present-day Belarus. Fearing the encirclement of Vilnius-based Russian forces, troops were ordered to withdraw from the city. By September 19, the evacuation of Vilnius was over and German troops marched in. A longer than a two-week battle for Vilnius came to an end. In the meantime, the 5th Russian army was pushed beyond Zarasai. Thus, the entire territory of the present-day Lithuania was occupied by German troops.